

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

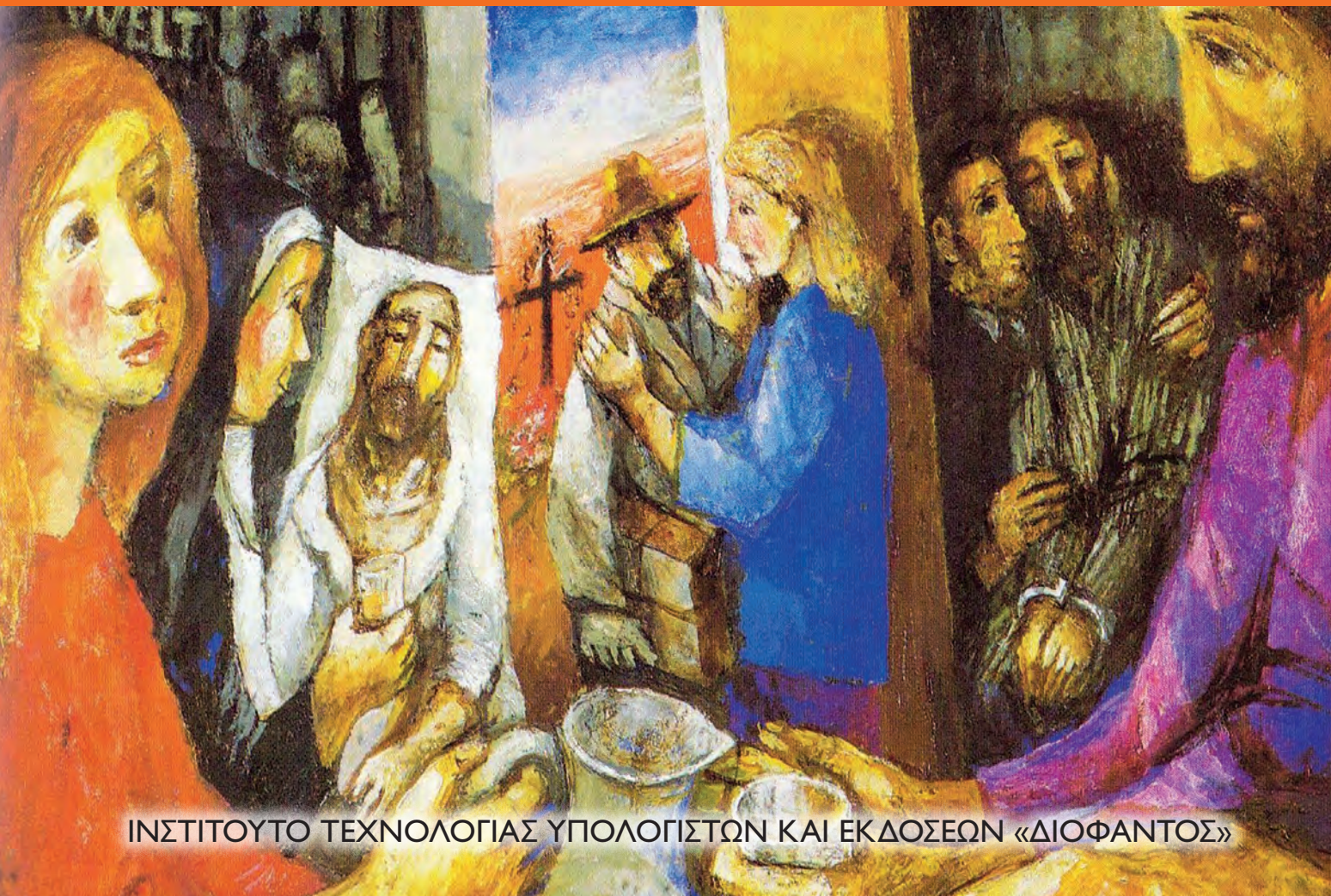
Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου, Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης

Θέματα Χριστιανικής Ηθικής και Ποιμαντικής Θεολογίας

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΘΕΜΑΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

Γ΄ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΘΕΜΑΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΙΜΑΝΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

ΘΕΜΑΤΑ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

**ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ
ΟΜΑΔΑ**

Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου, ΕΔΙΠ Ανώτατης Εκκλησιαστικής Ακαδημίας Αθηνών
Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης, Επίκουρος Καθηγητής Θεολογικής Σχολής, ΕΚΠΑ

**ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ
ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΟΥ**

Κωνσταντίνος Κορναράκης, Αναπληρωτής Καθηγητής Θεολογικής Σχολής, ΕΚΠΑ
(πρόεδρος)
Γεώργιος Ζήσιμος, Καθηγητής Ριζαρείου Εκκλησιαστικής Σχολής (μέλος)
Ελευθέριος Βεκρής, Σύμβουλος Α΄ του ΙΕΠ (μέλος)
Ευστράτιος Ψάλτου, Σύμβουλος Β΄ του ΙΕΠ (μέλος)

**ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ-
ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ**

Εκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ

Το παρόν εκπονήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής (ΙΕΠ) στο πλαίσιο της Πράξης με τίτλο «Αναβάθμιση της Εκκλησιαστικής Εκπαίδευσης», MIS 5007907, η οποία εντάσσεται στο Ε.Π. «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση 2014-2020» και συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο).

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Ιωάννης Αντωνίου
Πρόεδρος του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Υλοποίησης Έργου
Ευστράτιος Ψάλτου
Σύμβουλος Β΄ του ΙΕΠ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Εικόνα Εξωφύλλου: Sieger Koder, *Η παραβολή της κρίσης*.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

**Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου,
Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης**

*Θέματα Χριστιανικής Ηθικής
και Ποιμαντικής Θεολογίας*

ΤΕΥΧΟΣ Α΄

**ΘΕΜΑΤΑ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΗΘΙΚΗΣ**

Γ' ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	7
1. Ηθική και χριστιανικό δόγμα	9
2. Τα κριτήρια της ηθικής πράξης	17
3. Η επιθυμία για δύναμη	25
4. Άτομο και κοινότητα	33
5. «Να έχεις ή να είσαι;»	41
6. Ξένος, μετανάστης και πρόσφυγας	50
7. Το ανθρώπινο σώμα	59
8. Γάμος και Οικογένεια	66
9. Χριστιανοί και πολιτική	74
10. Βία και Πόλεμος	82
11. «Ζήλος ου κατ' επίγνωσιν»	89
12. Ηθική και πολιτισμός	95
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	103

Εισαγωγή

Το βιβλίο μας επιγράφεται «Θέματα χριστιανικής ηθικής». Αυτό σημαίνει δύο πράγματα. Το πρώτο αφορά τη λέξη «θέματα», και το δεύτερο τις λέξεις «χριστιανική ηθική».

Στο βιβλίο προσπαθούμε να προσεγγίσουμε μερικά σημαντικά θέματα της ηθικής των Χριστιανών, και μάλιστα θέματα τα οποία έχουν και διαχρονική και επίκαιρη διάσταση. Η διαχρονική διάσταση είναι τα θεμέλια και τα κριτήρια της χριστιανικής ηθικής. Η επίκαιρη διάσταση είναι ερωτήματα και δυσκολίες που προκύπτουν στη σημερινή εποχή. Αυτό, άλλωστε, είναι πάντα η αποστολή της θεολογίας: να «διαβάξει» το εκάστοτε σήμερα υπό το φως του αιώνιου Ευαγγελίου.

Λέγοντας «Χριστιανική Ηθική» εννοούμε τον τρόπο ζωής στον οποίον καλούνται οι άνθρωποι οι οποίοι είναι μέλη της Εκκλησίας. Καθαυτό το γεγονός του να είναι κάποιος Χριστιανός, σημαίνει ότι αποδέχεται την πρόσκληση του Θεού και προσπαθεί φιλότιμα να ζει έναν νέο τρόπο ύπαρξης. Αυτό, φυσικά, σημαίνει έναν αγώνα, ένα άθλημα το οποίο μόνο με έναν τρόπο μπορεί να γίνεται, ώστε να είναι όντως χριστιανικός: με την καρδιά και το φιλότιμο του ανθρώπου. Ο κίνδυνος, να γλιστρήσει ο πιστός είτε σε αδιαφορία προς το ίδιο του το Ευαγγέλιο, είτε σε τυπολατρική, υποκριτική τήρησή του, είναι διαρκής. «Αυτός ο λαός», είχε πει ο Χριστός, επαναλαμβάνοντας λόγια του Θεού, τα οποία είχε μεταφέρει ο προφήτης Ησαΐας, «με τα χείλη με τιμάει, η καρδιά τους όμως βρίσκεται πολύ μακριά μου. Δεν ωφελεί που με λατρεύουν, αφού διδάσκουν εντολές που επινόησαν οι άνθρωποι»¹.

*

Για τη συγγραφή του βιβλίου συνεργάστηκαν ομόψυχα οι δύο συγγραφείς, αναλαμβάνοντας καταρχάς ένα ιδιαίτερο πεδίο καθένας (τη σύνθεση των δοκιμίων των Διδακτικών Ενοτήτων ο Αθανάσιος Ν. Παπαθανασίου και τη σύνθεση των δραστηριοτήτων τους ο Μάριος Κουκουνάρας Λιάγκης), και στη συνέχεια προχώρησαν σε επεξεργασία από κοινού, ώστε το εγχειρίδιο να αποτελεί τελικά προϊόν κοινού κόπου και συμπνευματισμού. Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζουν οι συγγραφείς στους πολύπειρους εκπαιδευτικούς και ευαίσθητους σε ζητήματα τέχνης και διδακτικής, Βάσω Γώγου και Απόστολο Μπάρλο, οι οποίοι, από αγάπη και μόνο στη διακονία των νέων, διάβασαν τα κείμενα και πρότειναν σπουδαίο εικαστικό υλικό.

Κάθε ανθρώπινο εγχείρημα είναι ατελές. Φυσικά αυτό ισχύει και για το παρόν βιβλίο. Ευχόμαστε από καρδιάς, οι αδυναμίες του να επισκιαστούν από τις αφορμές που προσφέρει για ψηλαφίσεις με νόημα, για φωτισμό πολύτιμων πλευρών της έμπρακτης πίστης, και για βίωση του μυστηρίου του Τριαδικού Θεού, του αδιάκοπα δρώντος στη ζωή του σύμπαντος κόσμου.

Οι συγγραφείς

1. Μάρκ. 7: 6-7. Ησαΐας 29:13.

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Ηθική και χριστιανικό δόγμα

Ο ηθικός προβληματισμός, μια πανανθρώπινη πραγματικότητα

Αδιάκοπα στη ζωή του ο άνθρωπος χρειάζεται να διαμορφώνει άποψη, να λαμβάνει αποφάσεις και να ενεργεί. Αντιμετωπίζει διλήμματα, κρίνει και αξιολογεί. Και γι' αυτό βρίσκεται συνεχώς μπροστά στο ερώτημα «τι είναι σωστό και τι λάθος», «τι είναι καλό και τι κακό», δηλαδή *τι είναι ηθικό και τι όχι*.

Το ερώτημα αυτό αποτελεί τον ηθικό προβληματισμό και αποτελεί χαρακτηριστικό, το οποίο διαφοροποιεί τον άνθρωπο από τα αντικείμενα και από την άλογη φύση, η οποία ζει βάσει αυτοματισμών και ενστίκτων. Φυσικά, στο ερώτημα *τι είναι ηθικό και τι όχι* δίνονται πλήθος διαφορετικές απαντήσεις, καθεμία από τις οποίες ορίζει κάποια ηθική. Αλλά πάντως ο ηθικός προβληματισμός είναι πανανθρώπινο χαρακτηριστικό. Εκδηλώνεται σε όλους τους ανθρώπους και όλες τις κοινωνίες, σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης.

Η ηθική του χριστιανού

Ο τρόπος ζωής είναι κορυφαίο ζήτημα για τα μέλη της Εκκλησίας. Ο Χριστός έχει διαβεβαιώσει: «*Στη βασιλεία του Θεού δε θα μπει όποιος μου λέει "Κύριε, Κύριε", αλλά όποιος κάνει το θέλημα του ουράνιου Πατρός μου*»¹. Ο τρόπος ζωής του Χριστιανού, λοιπόν, υπαγορεύεται από την ίδια του την ταυτότητα: από το ότι είναι Χριστιανός, από το ότι έχει τη συγκεκριμένη πίστη, από το ότι αποδέχεται αυτά που του προσφέρει και του ζητά ο Θεός.

Οι αλήθειες τις οποίες έχει αποκαλύψει ο Θεός (π.χ. ότι ο Θεός είναι Τριάδα και ότι ο Χριστός είναι Θεάνθρω-

Steve Hanks, «Οι σκεπτόμενοι»:
φωτογραφία με αφορμή το άγαλμα
«Ο σκεπτόμενος» του Ροντέν.

1. Ματθ. 7:21. Η μετάφραση, από την έκδοση *Η Καινή Διαθήκη*. Το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση στη δημοτική, έκδ. Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας, Αθήνα 1989.

πος) αποτυπώνονται με ποικίλους τρόπους στην Αγία Γραφή και στα δόγματα της Εκκλησίας, όσο αυτό είναι δυνατό στην ανθρώπινη γλώσσα. Τις αλήθειες αυτές καλείται να αποδεχτεί ο άνθρωπος, να τις εκφράσει κατά τη λατρεία και να τις ζήσει στην καθημερινή του ζωή. Τα δόγματα, δηλαδή, δεν είναι ιδεολογικές αρχές ή αξιώματα, τα οποία αρκεί ο άνθρωπος να δηλώσει ότι τα δέχεται εγκεφαλικά. Τι σημασία έχει, αν κάποιος παραδέχεται ότι υπάρχει Θεός, αλλά αυτή η πίστη δεν οδηγεί σε έμπρακτη ζωή; Και τα δαιμόνια το παραδέχονται αυτό (μας λέει στην επιστολή του ο απόστολος Ιάκωβος), αλλά δεν εμπνέονται από αυτό· αντιθέτως, τρέμουν. Γι' αυτό, καταλήγει ο Ιάκωβος, «η πίστη χωρίς τα έργα είναι νεκρή»².

Ο πιστός λοιπόν καλείται να ζει, να αποφασίζει και να πράττει βάσει του τρόπου ζωής τον οποίον φανερώνουν τα δόγματα της πίστης του. Αυτό μάλιστα θα μπορούσαμε να το πούμε και αντίστροφα: Ο τρόπος ζωής των Χριστιανών οφείλει να είναι τέτοιος, ώστε από αυτόν να φανερώνεται ποιο είναι το περιεχόμενο της πίστης του, η δογματική του. «Έτσι θα σας ξεχωρίζουν όλοι πως είστε μαθητές μου», είχε πει ο Χριστός, «αν έχετε αγάπη ο ένας για τον άλλο»³. Και ο απόστολος Ιάκωβος προκαλεί: «Δείξε μου την πίστη σου από τα έργα σου»!⁴

Ας δούμε, λοιπόν, πώς η Αγία Γραφή και τα δόγματα της Εκκλησίας αποτελούν όχι θεωρητικά κείμενα, αλλά αποτύπωση ενός τρόπου ύπαρξης και προσκλήσεις στην ηθική.

Ιερά Μονή Αγίας Αικατερίνης Σινά, 6^{ος} αι.

Το Χριστολογικό δόγμα

Η ενανθρώπιση του Υιού φανερώνει τη σφοδρή αγάπη του Θεού προς τη δημιουργία του. «Τόσο πολύ αγάπησε ο Θεός τον κόσμο», λέει ο ευαγγελιστής Ιωάννης, «ώστε παρέδωσε στο θάνατο το μονογενή του Υιό»⁵. Ο Υιός προσέλαβε πλήρη ανθρώπινη φύση, πράγμα που σημαίνει πόσο σημαντικό είναι το ανθρώπινο σώμα, η ύλη, η ανθρώπινη δραστηριότητα κλπ. Η σταύρωσή του δείχνει τις διαστάσεις της θυσιαστικής αγάπης, και η ανάστασή του σημαίνει τη θανάτωση του θανάτου, δηλαδή όλων των δυνάμεων οι οποίες υποδουλώνουν και φθείρουν την κτίση. Θάνατος είναι η βιολογική αποσύνθεση του ανθρώπου, θάνατος είναι και η μισανθρωπία (μίσος, εκμετάλλευση, αδικία, αποξέ-

2. Ιακ. 2:20.

3. Ιω. 13:34-35.

4. Ιακ. 2:18.

5. Ιω. 3:16.

νωση) η οποία «θανατώνει» κάποιους ανθρώπους και τους σπρώχνει στο περιθώριο της ζωής. Θάνατος είναι και η λεηλασία του φυσικού κόσμου.

Το Τριαδολογικό δόγμα

Ο Θεός της Εκκλησίας είναι Τριάδα: τρία Πρόσωπα (Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα), τα οποία ουδέποτε συγχέονται, ουδέποτε χωρίζονται, ουδέποτε το καθένα απ' αυτά χάνει την ιδιαιτερότητά του. Μπορούμε να πούμε ότι ο Θεός δεν είναι μία μοναχική ύπαρξη, αλλά μια συντροφιά τριών Προσώπων ισότιμων μεταξύ τους, καθένα από τα οποία ανοίγεται αγαπητικά προς τα άλλα δύο. Ο τρόπος ύπαρξης του Θεού είναι η αγάπη.

Καλώντας, λοιπόν, η Εκκλησία τον άνθρωπο να αποδεχτεί αυτόν τον Θεό, τον καλεί να γίνει κοινωνός του τρόπου ύπαρξης του Θεού του. Το τριαδικό δόγμα υποδεικνύει, δηλαδή, και ζητά από τους ανθρώπους να ζήσουν με δύο βασικούς άξονες:

1) Να συνυπάρχουν αρμονικά, χωρίς ατομικισμό, ο οποίος σπάζει τις ανθρώπινες σχέσεις, και ταυτόχρονα

2) η συνύπαρξη αυτή να μην καταλήγει σε μία απρόσωπη μάζα, η οποία απορροφά κι εξαφανίζει τα Πρόσωπα. Κάθε άνθρωπος παραμένει μοναδική, ανεπανάληπτη και αναντικατάστατη ύπαρξη, όταν βρίσκεται σε κοινωνία με τις άλλες, μοναδικές υπάρξεις.

Αυτοί οι δύο άξονες χρειάζεται να υπάρχουν ταυτόχρονα. Αν ο ένας από τους δύο αγνοηθεί, τότε ο τρόπος ζωής των ανθρώπων και των ανθρώπινων κοινωνιών θα ολισθήσει είτε στην ατομοκρατία είτε στη μαζοποίηση⁶.

Ανώνυμου, Αγία Τριάδα
(Φιλοξενία του Αβραάμ),
17ος αι.

Η εσχατολογία

Ο όρος «έσχατα» σημαίνει «τα τελευταία, το τέρμα». Η Εκκλησία έχει συγκεκριμένη πίστη για τα έσχατα, δηλαδή έχει εσχατολογία. Πιστεύει ότι η ιστορία δεν προχωρά κυκλικά, δεν είναι μια αιώνια επανάληψη. Αντίθετα, οδεύει προς ένα αίσιο τέρμα, το οποίο κατά τη Βίβλο είναι η Βασιλεία του Θεού. Είναι τέρμα, όχι υπό την έννοια ότι ο κόσμος (το σύμπαν) θα πάψει να υπάρχει, αλλά υπό την έννοια της τελικής και αιώνιας φάσης. Ο κόσμος θα ανακαινιστεί, δηλαδή θα ελευθερωθεί από το κακό, τη φθορά και τον θάνατο για πάντα. Την ανακαίνιση αυτή την ενεργεί ο Θεός. Η Βασιλεία έχει εγκαινιαστεί με την ενανθρώπιση και την ανάσταση του Χριστού, αλλά προσδοκάται η ολοκλήρωσή της. Η ανάσταση όλων (την οποία δηλώνου-

Μυστικός Δείπνος:
Κατακόμβη αγίας Δομιτίλλας, Ρώμη

6. Θα συζητήσουμε περισσότερο το ζήτημα αυτό στην 4η Δ.Ε., «Άτομο και κοινότητα».

με, στο Σύμβολο της Πίστεως, ότι προσδοκούμε) είναι κάτι που χαρίζεται από τον Θεό· δεν παράγεται από την ανθρώπινη φύση, η οποία από μόνη της (δηλαδή αν την νοήσουμε χωρίς τον Θεό) τείνει στον θάνατο και τον εκμηδενισμό της.

Η προσδοκία της Βασιλείας δεν σημαίνει για τον Χριστιανό παθητική αναμονή. Σημαίνει πηγή έμπνευσης για την καθημερινότητα. Με τις επιλογές του και τις πράξεις του ο πιστός καλείται να φέρει το φως των εσχάτων στο σήμερα. Η Βασιλεία νοείται ως η κοινωνία Θεού και ανθρώπου, ως ανακαίνιση των πάντων, ως εξάλειψη του δακρύου και του πόνου. Μέσα στην ιστορία, λοιπόν, οι Χριστιανοί καλούνται σε στάση ζωής κατά των ποικιλόμορφων δυνάμεων του θανάτου, οι οποίες εξαθλιώνουν τον άνθρωπο και αντιστρατεύονται το έργο του Θεού.

Η θεία Ευχαριστία

Δεν είναι τυχαίο ότι η θεία Ευχαριστία ονομάζεται και θεία Κοινωνία: κοινωνία των ανθρώπων με τον Θεό, κοινωνία των ανθρώπων μεταξύ τους. «Όπως ο άρτος είναι ένας, έτσι κι εμείς αποτελούμε ένα σώμα, αν και είμαστε πολλοί»⁷. Είναι το μόνο κυριολεκτικά κοινό γεύμα πάνω στη γη, στο οποίο παύουν να υπάρχουν όλες οι διαιρέσεις και οι διχασμοί. Και είναι στενά συνδεδεμένη με την εσχατολογία, διότι η Ευχαριστία αποτελεί εικόνα της αγαπητικής Βασιλείας που προσδοκούμε. Δεν υπάρχει διαφορετική Ευχαριστία για άντρες και γυναίκες, για καθεμία εθνότητα ιδιαίτερα ή για κάθε ανθρώπινη φυλή ξεχωριστά! Κι όλοι λαμβάνουν την ίδια «τροφή» και την ίδια «ποσότητα».

Η θεία Ευχαριστία αποτελεί πρότυπο για ολόκληρη τη ζωή των Χριστιανών. Όπως μας λένε εκκλησιαστικά κείμενα ήδη του 2ου αιώνα, αφού οι πιστοί συμμετέχουν από κοινού στα άγια, πόσο μάλλον πρέπει να μοιράζονται τα φθαρτά αγαθά⁸. Και βέβαια αυτό δεν περιορίζεται στα υλικά πράγματα. Αφορά την ανθρώπινη συνύπαρξη σε κάθε της διάσταση. Η Ευχαριστία είναι το υπόδειγμα μιας κοινωνίας, όπου καθένας συμμετέχει ως ιδιαίτερο πρόσωπο, και ταυτόχρονα όλοι αποκτούν «μία καρδιά και μία ψυχή»⁹.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο:

Ας αναρωτηθούμε τι είναι σωστό και τι λάθος, σε μία πραγματικά δύσκολη περίπτωση. Ας προσπαθήσουμε να εισχωρήσουμε στις σκέψεις ενός άνδρα που μπαίνει σε ένα ηθικό δίλημμα, το οποίο αφορά την «τιμή» της ζωής.

Μία γυναίκα, σε μια πόλη της Ευρώπης, υποφέρει από καρκίνο και πασχίζει να κρατηθεί στη ζωή. Υπάρχει όμως ένα βαρύ φάρμακο, που ίσως μπορεί να τη σώσει. Πρόκειται για ένα φάρμακο το οποίο περιέχει ράδιο, και το οποίο το ανακάλυψε πρόσφατα ένας φαρμακοποιός της ίδιας πόλης. Ο φαρμακοποιός χρεώνει το φάρμακο 2.000 €, δέκα φορές ακριβότερα απ' ό, τι κοστολογούνται τα ανάλογα φάρμακα.

7. 1 Κορ. 10:17.

8. Διδαχή των δώδεκα αποστόλων, ΒΕΠΕΣ 2, 216, 37. Επιστολή απόστολου Βαρνάβα, ΒΕΠΕΣ 2, 242, 27.

9. Περιγραφή της πρώτης εκκλησίας στα Ιεροσόλυμα: «Όλοι όσοι πίστεψαν είχαν μία καρδιά και μία ψυχή» (Πράξ. 4:32).

Ο σύζυγος της άρρωστης γυναίκας αναζήτησε από συγγενείς και φίλους να δανειστεί τα χρήματα και συγκέντρωσε 1.000€. Εξήγησε στον φαρμακοποιό ότι η γυναίκα του πεθαίνει και του ζήτησε να του κάνει έκπτωση ή έστω μία προσωρινή πίστωση... Ο φαρμακοποιός τού αρνήθηκε.

Ο άντρας απεγνωσμένος, πια, διέρρηξε το φαρμακείο για να κλέψει το φάρμακο χάριν της γυναίκας του¹⁰.

Αφού μάθουμε για τον **ηθικό προβληματισμό**, ας επιχειρήσουμε να απαντήσουμε σε δύο ερωτήσεις:

- Ήταν σωστό που αρνήθηκε ο φαρμακοποιός τις προτάσεις του άντρα; Γιατί;
- Ήταν σωστό που ο άντρας διέρρηξε το φαρμακείο; Γιατί;

Αφού διαβάσουμε για την **ηθική του χριστιανού** και έχοντας στον νου το αγιογραφικό χωρίο «Δείξε μου την πίστη σου από τα έργα σου» (Ιακ. 2:18), ας συζητήσουμε:

- Τι θα έκανε κάποιος χριστιανός στη θέση του άντρα με το ηθικό δίλημμα;¹¹

Βήμα Δεύτερο:

Ας διακρίνουμε πώς η Αγία Γραφή και τα δόγματα της Εκκλησίας αποτυπώνουν τρόπους ζωής και αποτελούν προσκλήσεις στην ηθική.

Ας διαβάσουμε για το **Χριστολογικό Δόγμα** και ας καταλήξουμε, τι σημαίνει για τον άνθρωπο η ενανθρώπιση και η σταυρική θυσία του Υιού του Θεού;

Παρατηρούμε στην εικόνα αυτή τις διαφορετικές εκφράσεις του Χριστού στο δεξί και αριστερό τμήμα της εικόνας του Χριστού¹². Ο Χριστός προσφέρεται σε όλους ανεξαιρέτα ως αγάπη. Αλλά δείτε πώς εκλαμβάνει την αγάπη αυτή, αν δει κάποιος μόνο το αριστερό βλέμμα του Χριστού και πώς αν δει μόνο το δεξί.

10. Διασκευασμένο δίλημμα του Kohlberg. Βλ. L. Kohlberg, *Collected Papers on Moral Development and Moral Education*, Cambridge: Moral Education and Research Foundation, Harvard University Education Foundation, Cambridge, MA 1973.

11. Στον Φάκελο Μαθήματος «Θρησκεία και σύγχρονος κόσμος» της Γ΄ τάξης Γενικού Λυκείου (ενότητα 2.1, «Πλούτος»), υπάρχει συναφές περιστατικό με πρωταγωνιστή τον άγιο Μακάριο. Μπορεί να γίνει σύγκριση των δύο αφηγήσεων.

12. Από τη Μονή της αγίας Αικατερίνης στο Σινά (6ος αι.).

Σκεφτόμαστε πότε εκλαμβάνει ο πιστός τον Χριστό ως χαρά.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Βήμα Τρίτο:

Στην Ορθόδοξη Εκκλησία την Αγία Τριάδα την εικονίζει η σκηνή της φιλοξενίας του Αβραάμ προς τρεις ξένους (Γεν 18:1).

Παρατηρούμε την εικόνα¹³, και απαντούμε σε δύο ερωτήσεις:

- Γιατί οι τρεις άγγελοι είναι όμοιοι;
- Γιατί οι τρεις άγγελοι παρουσιάζουν διαφορές στην ενδυμασία και τη στάση του σώματος;

Διαβάζουμε από την υμνολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας δύο τροπάρια, τα οποία δίνουν νόημα στην εικόνα και τη διήγηση της φιλοξενίας του Αβραάμ:

Στο μεσονυκτικό του Σαββάτου πριν την Κυριακή του Θωμά, η Εκκλησία ψάλλει:

13. Από τη ζωγράφο Βάσω Γώγου (Λάρισα).

Συ πάλαι σαφώς τω Αβραάμ, ως ώφθης τρισυπόστατος, μοναδικός τε φύσει θεότητος, θεολογίας το ακραιφνέστατον, τυπικώς ενέφηνας, Και πιστώς υμνούμέν σε, τον μονάρχην Θεόν, και τρισήλιον.

Την Κυριακή του Παραλύτου, στον κανόνα του Μεσονύκτιου (Ωδή Ζ΄) η Εκκλησία ψάλλει:

Εφάνη τω Αβραάμ, Θεός τρισυπόστατος, εν τη δρυϊ πάλαι τη Μαμβρή, τής φιλοξενίας μισθόν, τον Ισαάκ αντιδούς δι' έλεον, όνπερ νυν δοξάζομεν, ως Θεόν τών Πατέρων ημών.

Ποιες λέξεις στα τροπάρια αυτά αναφέρονται στους τρεις ξένους οι οποίοι φιλοξενούνται από τον Αβραάμ και τη Σάρα;

.....

.....

.....

Αφού διαβάσουμε για το **Τριαδολογικό Δόγμα**, ας συζητήσουμε για το πώς στην Εκκλησία οι άνθρωποι συνυπάρχουν και, παράλληλα, κάθε άνθρωπος παραμένει μοναδική και αναντικατάστατη ύπαρξη, πάντα σε κοινωνία με τις άλλες μοναδικές υπάρξεις, και ποτέ εγωκεντρικά.

Στη συζήτηση αυτή θα μας βοηθήσει

να έχουμε στο νου μας το αγιογραφικό χωρίο, «Όλοι όσοι πίστεψαν είχαν μία καρδιά και μία ψυχή» (Πράξ. 4:32)

- να παρατηρήσουμε στην παρακάτω εικόνα¹⁴ ποιος είναι αυτός που συντελεί στην κοινωνία των ανθρώπων με τον Θεό, και στην κοινωνία των ανθρώπων μεταξύ τους.

14. Μικρογραφία από τον χειρόγραφο κώδικα των Ευαγγελίων του Rossano, 6ος αιώνας μ.Χ.

Βήμα Τέταρτο:

Αφού κατανοήσουμε γιατί η **θεία Ευχαριστία** ονομάζεται και θεία Κοινωνία, ας επιχειρήσουμε να αντιληφθούμε τις ευκαιρίες που έχει ο πιστός να γευτεί στο σήμερα το φως των εσχάτων, την τέλεια κοινωνία, έχοντας στο νου μας

- όσα ο αββάς Μακάριος λέει με τον δικό του, παραβολικό, τρόπο για την ακοινωνησία μεταξύ των ανθρώπων και μεταξύ ανθρώπων και Θεού, η οποία συνιστά τη ζωή των «κολασμένων», και
- όσα φαίνονται για τις σχέσεις των ανθρώπων στο ζωγραφικό έργο του Γιάννη Γαϊτή:

Μια μέρα, ο Αββάς Μακάριος, καθώς βαδίζει στην έρημο, χτυπάει με το μπαστούνι του το πεταμένο κρανίο ενός αιρεσιάρχη. Αμέσως ακολούθησε ο εξής διάλογος:

ΜΑΚΑΡΙΟΣ: Ποιος είσαι εσύ;

ΚΡΑΝΙΟ: Ήμουν ιερέας των ειδώλων και εκείνων, που έμειναν ειδωλολάτρες σ' αυτό τον τόπο. Εσύ είσαι ο Μακάριος, ο πνευματοφόρος. Όταν σπλαχνίζεσαι τους κολασμένους και προσεύχεσαι γι' αυτούς, αυτοί ανακουφίζονται.

ΜΑΚΑΡΙΟΣ: Ποια ανακούφιση αισθάνεσθε; πώς είναι η κόλαση; ποια είναι η κατάσταση εκεί;

ΚΡΑΝΙΟ: Δεν μπορούμε να βλέπουμε ο ένας το πρόσωπο του άλλου, γιατί είμαστε δεμένοι πλάτη με πλάτη, και δεν μπορεί κανένας να αντικρίσει τα πρόσωπα των άλλων. Όταν όμως προσεύχεσαι, λασκάρουν τα σκοινιά και μπορούμε να κοιταχτούμε πρόσωπο προς πρόσωπο. Αυτή είναι η ανακούφιση!¹⁵

Με βάση όσα μάθαμε για τη ζωή του χριστιανού, ας γράψουμε σε τρεις φράσεις τι σημαίνει πρακτικά να έχει κάποιος την προσδοκία της Βασιλείας του Θεού ως πηγή έμπνευσης για την καθημερινότητά του:

.....

.....

.....

¹⁵. Ελεύθερη απόδοση. Βλ. *Το Γεροντικόν, ήτοι αποφθέγματα αγίων γερόντων* (επιμ. Π. Β. Πάσχου), εκδ. Αστήρ, Αθήνα 21970, σσ. 70-71.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

Τα κριτήρια της ηθικής πράξης

Πρόθεση, κίνητρα, κριτήρια

Πολλοί άνθρωποι κατατάσσουν τις διάφορες πράξεις σε «καλές» και «κακές» από μόνες τους, δηλαδή ανεξάρτητα από τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες αυτές έγιναν. Ωστόσο, ο Χριστός έχει μετακινήσει το κέντρο βάρους από την πράξη καθαυτήν, στην πρόθεση αυτού που πράττει και στα κριτήρια με τα οποία κάνει μια πράξη.

Στο γνωστό περιστατικό της προσευχής του Τελώνη και του Φαρισαίου¹, ο Φαρισαίος έκανε μια πράξη η οποία θεωρείται «καλή» από μόνη της: προσευχόταν. Και όπως φαίνεται, μάλιστα, ο Φαρισαίος δεν βαρυνόταν καν με παραπτώματα. Και νήστευε και ελεούσε, δηλαδή έκανε πλήθος πράξεων οι οποίες θεωρούνται «καλές» από μόνες τους – καθαυτές. Παρόλα αυτά αποδοκιμάστηκε από τον Χριστό, διότι όλα αυτά ήταν απλώς εκδηλώσεις του εγωκεντρισμού του και της απόρριψης των άλλων. Αντίθετα, ο Τελώνης βαρυνόταν με χίλια δυο παραπτώματα, αλλά προσευχόταν με ταπείνωση, η οποία άφηνε χώρο στον άλλον (στον Θεό και στον συνάνθρωπο) και στη δική του αλλαγή.

Σε πολλές περιπτώσεις, εξάλλου, ο Χριστός έχει διευκρινίσει ότι δεν έχουν αξία από μόνες τους οι πράξεις τις οποίες κάνουν όσοι «πράττουν για να κάνουν καλή εντύπωση στους ανθρώπους»².

Nikola Saric, Φαρισαίος και τελώνης

Η αγάπη...

Η αγάπη δεν είναι μια εύκολη υπόθεση. Ο άνθρωπος χρειάζεται να ασκείται στην αγάπη, και η χάρη του Θεού συνεργεί σε αυτό. Όσο, λοιπόν, κι αν υστερεί ο άνθρωπος, όσο κι αν παλεύει αδιάκοπα με τον εγωισμό του, το σημαντικό είναι να προσανατολίσει αποφασιστικά την ύπαρξή του προς την αγάπη, ώστε να την καθιστά κριτήριο των αποφάσεων και των ενεργειών του. Κάθε πράξη, λοιπόν, θα αξιολογηθεί από το αν έγινε με κριτήριο την αγάπη. Και κάθε πράξη στερείται αξίας, αν έγινε δίχως αγάπη. Μας το έχει επισημάνει με ένταση ο απόστολος Παύλος στον περίφημο ύμνο της αγάπης³, μας το έχει διευκρινίσει και ο άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός με εξαιρετική ένταση:

1. Λουκ. 18:9-14.

2. Ματθ. 23:5.

3. 1 Κορ. 13:1-3. Δες το κείμενο στις δραστηριότητες της Διδακτικής Ενότητας.

«Χίλιας χιλιάδας καλά να κάμνωμεν, αδελφοί μου, νηστείας, προσευχάς, ελεημοσύνας, και το αίμα μας να χύσωμεν δια τον Χριστό μας, και δεν έχομεν αυτάς τα δύο αγάπας [για τον Θεό και για τον συνάνθρωπο], αλλά έχομεν το μίσος και την έχθραν εις τους αδελφούς μας, όλα εκείνα τα καλά όπου εκάμαμεν είναι του διαβόλου και εις την κόλασιν πηγαίνομεν»⁴.

Χρήστος Μποκόρος, Αग्रολιβάδι Πάτμου, Κυριακή των Βαΐων

...και η ελευθερία

Αγάπη είναι η μη-εγωιστική σχέση μου με κάποιον άλλον, δηλαδή με κάποιον που δεν είναι εγώ. Άρα, είναι το άνοιγμα πέρα από τον εαυτό μου. Και δεν σημαίνει απεμπόληση της δικής μου προσωπικότητας. Το άθλημα της αγάπης σημαίνει σχέση μεταξύ διαφορετικών υποκειμένων. Όποτε χάνεται η προσωπικότητα οιαδήποτε από τα δύο μέρη, δεν πρόκειται για έντονη αγάπη, αλλά για κατάργηση της αγάπης! Αυτό που απομένει σ' αυτή την περίπτωση είναι μία προσωπικότητα, η οποία έχει απορροφήσει ή έχει υποτάξει τις άλλες!

Μια περίπτωση, η οποία δημιουργεί μεγάλη σύγχυση, είναι όταν η απορρόφηση ή η καθυπόταξη του άλλου γίνεται στο όνομα της αγάπης! Όταν δηλαδή κάποιος επιβάλλει στον άλλον ότι ο ίδιος θεωρεί καλό, ισχυριζόμενος ότι το κάνει επειδή τον αγαπά. Για τον λόγο αυτόν (και παρόλο που η αγάπη κανονικά εμπεριέχει τον σεβασμό της ελευθερίας του άλλου), χρειάζεται να υπογραμμίζουμε τη σημασία που έχει για την αξιολόγηση κάθε πράξης και ο σεβασμός της ελευθερίας.

Κάθε πράξη, λοιπόν, είναι ηθική αν υπαγορεύεται από την αγάπη και αν αναγνωρίζει την ελευθερία του άλλου. Αγάπη χωρίς την ελευθερία πνίγει, και ελευθερία χωρίς αγάπη καταλήγει σε αδιαφορία.

Glenna Goodrace, *Puddle jumper*.

4. Ματθ. 23:5.

Το πρόβλημα του σχετικισμού

Είπαμε παραπάνω ότι καμία πράξη δεν είναι από μόνη της «καλή» ή «κακή», αλλά όλες εξαρτώνται από τα δύο κριτήρια, την αγάπη και την ελευθερία. Η θέση αυτή μοιραία έρχεται αντιμέτωπη με ένα πολύ λεπτό και κρίσιμο ζήτημα: τον σχετικισμό.

Σχετικισμός είναι η πεποίθηση ότι ο προσδιορισμός του «καλού» και του «κακού», είναι απολύτως υποκειμενική υπόθεση. Ποιο είναι το πρόβλημα με τον σχετικισμό; Το πρόβλημα δεν είναι ότι καθένας πρέπει να κρίνει και να αποφασίζει ελεύθερα και υπεύθυνα· αυτό είναι σωστό και πολύ σημαντικό. Το πρόβλημα με τον σχετικισμό είναι ότι όλα τα θεωρεί υποκειμενικά, και άρα αρνείται κάθε κοινή αξία μεταξύ των ανθρώπων.

Αλλά αν τα πάντα είναι σχετικά (ή υποκειμενικά), τότε δεν υπάρχει τίποτα πανανθρώπινο, τίποτα που να ισχύει για όλους. Με αυτή την πεποίθηση ανοίγει η πόρτα στο να μετατραπεί η ζωή του κόσμου σε κόλαση, για τον εξής λόγο:

Αν η αγάπη και η ελευθερία δεν είναι πανανθρώπινα αιτήματα και πανανθρώπινα κριτήρια, τότε δικαιώνεται κάθε είδους απανθρωπιά και τυραννία (ακόμα, μάλιστα, κι αν δεν μιλάμε για χριστιανικά κριτήρια, και πάλι θα χρειαστεί να ορίσουμε κάποια που να είναι πανανθρώπινα). Για να υπάρξει αντίρρηση και αντίσταση στον κάθε λογής τύραννο, χρειάζεται να γίνονται δεκτά κάποια κριτήρια που θα ισχύουν για όλους, και βάσει των οποίων το θύμα έχει δίκιο κι ο θύτης άδικο. Αν, αντιθέτως, δεχτούμε ότι δεν υπάρχουν πανανθρώπινα κριτήρια, αλλά τα πάντα είναι υποκειμενικά, τότε θα πρέπει να δεχτούμε ότι ο τύραννος καλά πράττει, αφού του έχει αναγνωριστεί το δικαίωμα να μη δεσμεύεται από οτιδήποτε έξω από τον εαυτό του! Μόνο αν η ελευθερία και η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι πανανθρώπινες αξίες, θα μπορεί να απαιτηθεί απ' αυτόν ο σεβασμός τους.

Με δυο λόγια, μία ελευθερία απολύτως αποσυνδεμένη από κάθε πανανθρώπινο κριτήριο, καταλήγει να είναι αιχμαλωσία στον εγωισμό.

Βαθμίδες ηθικής ωριμότητας

Η βίωση της αγάπης και η ανάδειξή της σε κίνητρο και σε κριτήριο των επιλογών μας δεν γίνεται ούτε εύκολα ούτε αυτόματα. Όπως είπαμε, χρειάζεται άσκηση, άθληση. Έτσι, λοιπόν, οι Πατέρες της Εκκλησίας διευκρινίζουν, σχηματικά, ότι τρία κίνητρα απαντώνται στους ανθρώπους και στον τρόπο ζωής τους: ο φόβος, ο μισθός και η αγάπη.

Καθένα από αυτά τα κίνητρα αντιστοιχεί σε μία βαθμίδα. Χαμηλότερη είναι η βαθμίδα του φόβου και κορυφαία αυτή της αγάπης. Σ' αυτά τα κίνητρα αντιστοιχούν τρεις τύποι ανθρώπων: ο δούλος, ο μισθωτός και ο ελεύθερος (ή υιός).

Ο «δούλος» ενεργεί από φόβο, ώστε να αποφύγει την τιμωρία. Όσον αφορά τη σχέση του με τον Θεό, νοεί τον Θεό πάνω απ' όλα ως άγριο επόπτη και τιμωρό.

Ο «μισθωτός» ενεργεί αποβλέποντας σε ανταμοιβή.

Νοεί τον Θεό σαν ένα είδος εργοδότη ή σαν συνέταιρο σε ένα εμπορικό συμβόλαιο.

Ο «ελεύθερος» ή «υιός» δρα από αγάπη, χωρίς φόβο και χωρίς υστεροβουλία. Και ζει τον Θεό ως πατέρα και φίλο. «Δεν σας ονομάζω πια δούλους», είχε πει ο Χριστός στους μαθητές

Βάσω Γώγου, Τήνος

Βάσω Γώγου, *Μετατρέποντας τον θησαυρό σε βάρος.*

του, «γιατί ο δούλος δεν ξέρει τι κάνει ο κύριός του. Εσάς όμως σας ονομάζω φίλους»⁵. Και ο ευαγγελιστής Ιωάννης διευκρινίζει: «Όποιος αγαπάει δεν φοβάται. Η τέλεια αγάπη διώχνει τον φόβο. Γιατί ο φόβος σχετίζεται με την τιμωρία κι όποιος φοβάται την τιμωρία, δείχνει πως δεν έχει φτάσει στην τέλεια αγάπη»⁶.

Εδώ χρειάζεται μία διευκρίνιση: Η φράση «δούλος (ή δούλη) Θεού», που χρησιμοποιεί συχνά η Εκκλησία (π.χ. «βαπτίζεται η δούλη του Θεού...», «νυμφεύεται ο δούλος του Θεού...») δεν εννοεί την προαναφερθείσα βαθμίδα. Όσο κι αν φαίνεται παράξενο, σημαίνει την τρίτη βαθμίδα! Δηλώνεται ότι ο πιστός «ανήκει» σ' αυτόν, τον οποίον ο ίδιος αναγνωρίζει ως Κύριό του· «ανήκει» σε έναν Θεό ο οποίος θυσιάστηκε για τον άνθρωπο και ο οποίος θέλει τον άνθρωπο ελεύθερο. Έτσι, η φράση «δούλος Θεού» σημαίνει τον άνθρωπο ο οποίος δεν δέχεται να υποδουλωθεί σε κανέναν άνθρωπο και σε καμία σκλαβιά.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Ας αναρωτηθούμε ποια μπορεί να είναι τα κίνητρα των πράξεων των τριών προσώπων στις ακόλουθες αφηγήσεις (του πατέρα, του πλούσιου ευεργέτη και του προσευχόμενου νέου), και ας αποφασίσουμε ποια είναι η αξία των πράξεων αυτών ανάλογα με τα κίνητρα του καθενός:

A. «Ο πατέρας μου ήταν πολύ αυστηρός χθες και μου ζήτησε με πολύ έντονο τρόπο να μείνω στο σπίτι το απόγευμα για να μελετήσω, ενώ οι φίλοι μου με περίμεναν στο γήπεδο. Έχω γίνει 15 χρόνων και ακόμη αυτός αποφασίζει!».

B. «Πλήθος δημοσιογράφων βρέθηκαν στα εγκαίνια του αθλητικού κέντρου με το όνομα του πλούσιου ευεργέτη μας, που το εγκαινίασε ο ίδιος πίσω από τα εκατοντάδες φλας και επευφημίες. Δήλωσε: «Δεν πρέπει να προκαλούμε τον Θεό. "Μοίραζε για να έχεις", λένε...».

Γ. «Θεέ μου, σ' ευχαριστώ που εγώ δεν είμαι σαν τους άλλους ανθρώπους κακός, άδικος, πονηρός, ή σαν τους συμμαθητές μου. Εγώ νηστεύω δύο φορές την εβδομάδα και βοηθώ όποιον ζητήσει τη βοήθειά μου. Για αυτό σου ζητώ να με βοηθήσεις και εσύ».

A. **B.** **Γ.**

.....

.....

.....

.....

5. Ιω. 15:15.

6. 1 Ιω. 4:18.

Βήμα Δεύτερο

Ας διακρίνουμε τι αποτυπώνουν τα πρόσωπα και η στάση των σωμάτων του Φαρισαίου και του Τελώνη στο έργο του Nicola Saric, και ας απαντήσουμε στις παρακάτω ερωτήσεις:

- Τι γνωρίζετε για το θέμα του έργου;
- Ποια ερωτήματα ή αμφιβολίες έχετε;

Ας διαβάσουμε την παραβολή και ας απαντήσουμε, παρατηρώντας το έργο, σε μερικές ακόμη ερωτήσεις:

Η παραβολή του Τελώνη και του Φαρισαίου

«⁹Σε μερικούς που ήταν σίγουροι για την ευσέβειά τους και περιφρονούσαν τους άλλους, είπε την παρακάτω παραβολή: ¹⁰«Δύο άνθρωποι ανέβηκαν στο ναό για να προσευχηθούν. Ο ένας ήταν Φαρισαίος κι ο άλλος τελώνης. ¹¹Ο Φαρισαίος στάθηκε επιδεικτικά κι έκανε την εξής προσευχή σχετικά με τον εαυτό του: “Θεέ μου, σ’ ευχαριστώ που εγώ δεν είμαι σαν τους άλλους ανθρώπους άρπαγας, άδικος, μοιχός, ή και σαν αυτόν εδώ τον τελώνη. ¹²Εγώ νηστεύω δύο φορές την εβδομάδα και δίνω στο ναό το δέκατο απ’ όλα τα εισοδήματά μου”. ¹³Ο τελώνης, αντίθετα, στεκόταν πολύ πίσω και δεν τολμούσε ούτε τα μάτια του να σηκώσει στον ουρανό. Χτυπούσε το στήθος του και έλεγε: “Θεέ μου, σπλαχνίσου με τον αμαρτωλό”. ¹⁴Σας βεβαιώνω πως αυτός έφυγε για το σπίτι του αθώος και συμφιλιωμένος με το Θεό, ενώ ο άλλος όχι· γιατί όποιος υψώνει τον εαυτό του θα ταπεινωθεί, κι όποιος τον ταπεινώνει θα υψωθεί»⁷.

- Ποιος είναι ο Φαρισαίος στο ζωγραφικό έργο και ποιος ο Τελώνης; Και γιατί;
- Για ποιο σκοπό ο Φαρισαίος δείχνει τον Τελώνη;
- Τι θα άλλαζε αν ο Φαρισαίος έδειχνε τον εαυτό του;

Ας συζητήσουμε γιατί ο Θεός αποδοκιμάζει τις πράξεις του Φαρισαίου.

Βήμα Τρίτο

Α. Αφού αναγνωρίσουμε ότι κάθε πράξη είναι ηθική αν υπαγορεύεται από την **αγάπη** και αναγνωρίζει την **ελευθερία** του άλλου, ας επιχειρήσουμε να διακρίνουμε στο παραπάνω κείμενο του αποστόλου Παύλου, ποιες πράξεις, οι οποίες γενικά θεωρούνται σπουδαίες, καταντούν ένα τίποτα, αν δεν έχουν την αγάπη ως κίνητρο.

«Αν μπορώ να λαλώ όλες τις γλώσσες των ανθρώπων,
ακόμα και των αγγέλων,
αλλά δεν έχω αγάπη για τους άλλους,
οι λόγοι μου ακούγονται σαν ήχος χάλκινης καμπάνας
ή σαν κυμβάλου αλαλαγμός.
Και αν έχω της προφητείας το χάρισμα κι όλα
κατέχω τα μυστήρια κι όλη την γνώση,
κι αν έχω ακόμα όλη την πίστη, έτσι που να μετακινώ βουνά,
αλλά δεν έχω αγάπη, είμαι ένα τίποτα.
Κι αν ακόμα μοιράσω στους φτωχούς όλα μου τα υπάρχοντα,
κι αν παραδώσω στη φωτιά το σώμα μου για να καεί,
αλλά δεν έχω αγάπη, σε τίποτα δεν με ωφελεί»⁸.

7. Λουκ. 18:9-14.

8. Α' Κορ. 13:1-3.

Β. Αν η αγάπη και η ελευθερία δεν είναι πανανθρώπινα κριτήρια από τα οποία εξαρτώνται οι πράξεις όλων των ανθρώπων, τότε ο καθένας διαμορφώνει τα δικά του υποκειμενικά και σχετικά κριτήρια. Ας σκεφτούμε τι σημαίνει αυτό για την Εκκλησία και την κοινωνία.

Ας σκεφτούμε ξεχωριστά τι αλλάζει στον ίδιο και τους άλλους, αν κάθε άνθρωπος ακολουθήσει με τα δικά του κριτήρια το σύνθημα του τοίχου

Ή αν κάθε άνθρωπος ακολουθήσει τον «κανόνα» του ιερού Αυγουστίνου (354-430) και έχει ως κριτήριο την αγάπη του για τον Θεό:

«Μια για πάντα, σας δίνεται ένας συνοπτικός κανόνας:

Αγαπάτε και κάντε ό,τι θέλετε·

εάν σιωπάτε, να σιωπάτε από αγάπη·

εάν φωνάζετε, φωνάζετε από αγάπη·

εάν ελέγχετε, να ελέγχετε από αγάπη·

εάν δείχνετε έλεος, να δείχνετε έλεος από αγάπη·

ας είναι η αγάπη, η εσωτερική ρίζα,

γιατί από αυτήν την ρίζα τίποτα άλλο δεν μπορεί να βλαστήσει,

παρά μόνο το καλό»⁹.

Κλείνοντας, ας σκεφτούμε όσα λέει ο ιερέας στη Θεία Λειτουργία και απαντούμε εμείς:

Ιερέας: Άνω σχώμεν τας καρδίας.

Εμείς: Έχομεν προς τον Κύριον.

Τι αλλάζει στην καθημερινή μας πράξη αν η ψυχή ανεβαίνει ασταμάτητα, για να συναντήσει τον Θεό;

Βήμα Τέταρτο

Η βίωση της αγάπης και της ελευθερίας χρειάζεται άσκηση, άθληση. Αφού αναγνωρίσουμε ότι στην πορεία της πνευματικής ζωής υπάρχουν τα τρία κίνητρα που οι Πατέρες της Εκκλησίας διακρίνουν (ο φόβος, ο μισθός και η αγάπη), ας διαβάσουμε όσα λέει ο άγιος Πορφύριος (1906-1991) για τις έννοιες του φόβου, του μισθού και της αγάπης.

«Όλα έχουν τη σημασία τους, το χρόνο και την περιστάσή τους. Η έννοια του φόβου είναι καλή για τα πρώτα στάδια. Είναι για τους αρχάριους, γι' αυτούς που ζει μέσα τους ο παλαιός άνθρωπος. Ο άνθρωπος ο αρχάριος, που δεν έχει ακόμη λεπτυνθεί, συγκρατείται απ' το κακό με το φόβο. Και ο φόβος είναι απαραίτητος, εφόσον είμαστε υλικοί και χαμερπείς. Αλλ' αυτό είναι ένα στάδιο, ένας χαμηλός βαθμός σχέσεως με το θείον. Το πάμε στη συναλλαγή, προκειμένου να κερδίσουμε τον Παράδεισο ή να γλιτώσουμε την κόλαση. Αυτό, αν το καλοξετάσουμε, δείχνει κάποια ιδιοτέλεια, κάποιο συμφέρον. Εμένα δε μου αρέσει αυτός ο τρόπος. Όταν ο άνθρωπος προχωρήσει και μπει στην αγάπη του Θεού, τι του χρειάζεται ο φόβος; Ό,τι κάνει, το κάνει από αγάπη κι έχει πολύ μεγαλύτερη αξία αυτό. Το να γίνει καλός κάποιος από φόβο στον Θεό κι όχι από αγάπη δεν έχει τόση αξία»¹⁰.

«Ήταν ένας ασκητής κι είχε δυο υποτακτικούς. Προσπαθούσε πολύ να τους ωφελήσει και να τους κάνει καλούς. Είχε, όμως, την ανησυχία αν όντως προχωρούν στην πνευματική ζωή, αν προοδεύουν κι αν είναι έτοιμοι για τη Βασιλεία του Θεού. Περίμενε ένα σημάδι γι' αυτό απ' τον Θεό, αλλά δεν έπαιρνε

9. Αγίου Αυγουστίνου, *In Epistolam Joannis ad Parthos*, 7,8. PL 35,2033.

10. Αγίου Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου, *Βίος και λόγοι*, εκδ. Ι. Μονής Χρυσοπηγής Χανίων, 2015, σ. 230.

καμία απάντηση. Κάποια ημέρα θα γινόταν αγρυπνία στην εκκλησία μιας άλλης σκήτης που απείχε πολλές ώρες απ' τη δική τους. Έπρεπε να γίνει πορεία μες στην έρημο. Έστειλε τους υποτακτικούς του απ' το πρωί, ώστε να φθάσουν νωρίς, για να τακτοποιήσουν την εκκλησία, κι ο Γέροντας θα πήγαινε τ' απόγευμα. Οι υποτακτικοί είχαν προχωρήσει αρκετά, όταν ξαφνικά άκουσαν βογκητά. Ήταν ένας άνθρωπος βαριά τραυματισμένος και ζητούσε βοήθεια:

-Πάρτε με, σας παρακαλώ, τους έλεγε, γιατί εδώ είναι ερημιά, κανείς δεν περνάει, ποιος θα μπορέσει να με βοηθήσει. Εσείς είστε δυο. Σηκώστε με και οδηγήστε με στο πρώτο χωριό.

-Δεν μπορούμε! του είπαν. Βιαζόμαστε να πάμε για την αγρυπνία, έχουμε πάρει εντολή να ετοιμάσουμε.

-Πάρτε με, σας παρακαλώ! Αν μ' αφήσετε, θα πεθάνω, θα με φάνε τα θηρία.

-Δεν μπορούμε! Τι να κάνουμε, πρέπει να πάμε στο καθήκον μας.

Κι έφυγαν. Τ' απόγευμα ξεκίνησε ο Γέροντας για την αγρυπνία. Πέρασε από τον ίδιο δρόμο. Έφθασε και στο μέρος που ήταν ο τραυματισμένος. Τον βλέπει, τον πλησιάζει και του λέει:

-Τι έπαθες, άνθρωπε του Θεού; Τι έχεις; Από πότε είσαι εδώ; Δε σε είδε κανείς;

-Πέρασαν το πρωί δύο μοναχοί και τους παρακάλεσα να με βοηθήσουν, αλλά βιαζόντουσαν να πάνε στην αγρυπνία.

-Θα σε πάρω εγώ. Μην ανησυχείς! Του λέει.

-Δεν μπορείς εσύ, είσαι γέροντας, δεν μπορείς να με σηκώσεις, αδύνατον!

-Όχι, θα σε πάρω! Δεν μπορώ να σ' αφήσω!

-Μα δεν μπορείς να με σηκώσεις.

-Θα σκύψω και συ πιάσου από πάνω μου και λίγο λίγο θα σε πάω σε κανένα κοντινό χωριό. Λίγο σήμερα, λίγο αύριο, θα σε φθάσω. Και τον πήρε με μεγάλη δυσκολία κι άρχισε να βαδίζει με το βάρος εκείνο μες στην άμμο πάρα πολύ δύσκολα. Ο ιδρώτας έτρεχε ποτάμι και σκεπτόταν: «Έστω και σε τρεις μέρες θα φθάσω».

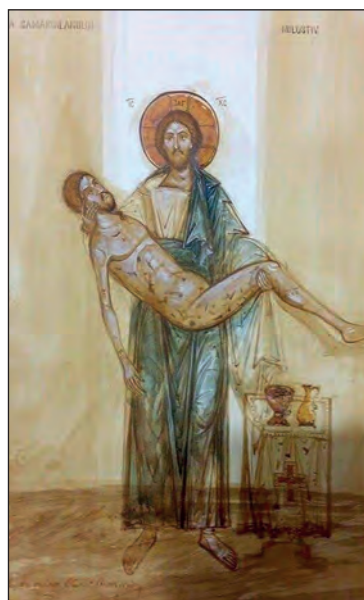
Καθώς όμως προχωρούσε άρχισε να νιώθει το φορτίο του πιο ελαφρό, πιο ελαφρό και σε κάποια στιγμή αισθάνθηκε σαν να μην κρατάει τίποτα. Τότε γυρίζει πίσω να δει τι συμβαίνει και βλέπει με έκπληξη πάνω του έναν άγγελο. Ο άγγελος του είπε:

-Μ' έστειλε ο Θεός να σε πληροφορήσω ότι οι δύο υποτακτικοί σου δεν είναι άξιοι της Βασιλείας του Θεού, γιατί δεν έχουν αγάπη»¹¹.

Με όσα μάθαμε και όσα λέει ο Άγιος Πορφύριος, ας δούμε το έργο της Elena Murariu, και ας θυμηθούμε την εκφώνηση, στη θεία Λειτουργία, «Μετά φόβου Θεού, πίστεως και αγάπης προσέλθετε».

-Το νόημα της λέξης «φόβος» στην εκφώνηση αυτή είναι ίδια με του φόβου για τον οποίο συζητάμε ως τώρα;

Ο όσιος Μάξιμος Ομολογητής απαντά σε αυτό:

Elena Murariu, Το παράδειγμα του ελεήμονα Σαμαρείτη.

11. Αγίου Πορφυρίου Κausοκαλυβίτου, Βίος και λόγος, εκδ. Ι. Μονής Χρυσοπηγής Χανίων, 2015, σσ. 99-100.

Ας σκεφτούμε, τέλος, και ας γράψουμε, αν υπάρχει κάποιο όριο ή περαιτέρω κριτήριο στην αγάπη, που μας ζητά να δείξουμε ο Θεός:

This image shows a full page of white paper with horizontal dotted lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page, providing a guide for handwriting practice. There are no margins, text, or other markings on the page.

12. Όσιος Μάξιμος Ομολογητής, *Κεφάλαια περί αγάπης*, εκατοντάς πρώτη, 81, PG 90, 977D.

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

Η επιθυμία για δύναμη

Η σημασία της επιθυμίας

Ο άνθρωπος έχει τη δυνατότητα να επιθυμεί. Η δυνατότητα αυτή είναι φυσική δύναμη όλου του ανθρώπινου είδους. Όλοι οι άνθρωποι είναι προικισμένοι με αυτήν, αλλά στη συνέχεια καθένας θα αποφασίσει πώς θα χειριστεί αυτήν τη φυσική του δύναμη.

Ο άνθρωπος, δηλαδή, δίνει συγκεκριμένο, προσωπικό προσανατολισμό στην απρόσωπη (την ενστικτώδη) δυνατότητα επιθυμίας. Όλοι, για παράδειγμα, επιθυμούμε να ξεδιψάσουμε. Αλλά καθένας μας έχει την ευθύνη για το πώς θα χειριστεί αυτήν την επιθυμία: Άλλος θα επιθυμήσει να πει νερό από μια κοινή πηγή, άλλος να κλέψει το νερό που έχει μαζέψει ο διπλάνος του. Όλοι έχουμε τη δυνατότητα να αγαπάμε. Άλλος λοιπόν αυτή τη δυνατότητα θα τη στρέψει προς το πρόσωπο άλλου ανθρώπου, άλλος θα τη στρέψει προς τα χρήματα ή προς τη δόξα. Στα δύο αυτά παραδείγματα, η αμαρτία αναφύεται στις επιλογές στις οποίες προβαίνει κάποιος (στην επιθυμία για το νερό του άλλου και στην επιθυμία για το χρήμα ή τη δόξα).

Καθαυτήν, λοιπόν, η δύναμη να επιθυμούμε είναι σπουδαίο εφόδιο του ανθρώπου. Αν αφαιρέσουμε από τον άνθρωπο τη δυνατότητα να επιθυμεί, τότε αυτό που θα απομείνει δεν θα είναι άνθρωπος. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Χιναγυάνα Βουδισμός ορίζει ως τελικό στόχο του ανθρώπου την περιέλευσή του (το να φτάσει) στην ανυπαρξία, και γι' αυτό θεωρεί απαραίτητο βήμα προς αυτόν τον στόχο το σβήσιμο της επιθυμίας (όχι των κακών επιθυμιών, αλλά καθαυτής της δύναμης για επιθυμία).

Για τον Χριστιανισμό η σωτηρία που προσφέρεται από τον Θεό χρειάζεται τη θερμή ανταπόκριση του ανθρώπου· όχι απλώς την επιθυμία του, αλλά τη σφοδρή επιθυμία του: «*Να επιδιώκετε [...] την αγάπη, και να επιθυμείτε με ζήλο τα χαρίσματα του Αγίου Πνεύματος*», μας έχει πει ο απόστολος Παύλος¹. Το ίδιο τονίζει και ο άγιος Νικόλαος Καβάσιλας (14^{ος} αι.): Τα αγαθά της πνευματικής ζωής, τα οποία προσφέρει ο Θεός, «*από μας εξαρτάται αν θα τα παραλάβουμε ή θα τα αποφύγουμε. Γι' αυτό μάς είναι δυνατό να τα απολαύσουμε αν το θέλουμε· πράγμα αδύνατο αν*

Katerina Kamprani, *The Uncomfortable*

1. 1 Κορ. 14:1.

Gustavo Dias Sosa, *Huerfanos de Babel*

δεν το αποφασίσουμε. Δεν γίνεται να το θέλουμε αναγκαστικά ούτε να το αποφασίζουμε πιεζόμενοι»².

Η Εκκλησία αναγνώρισε τη σπουδαιότητα της ανθρώπινης θέλησης και απέρριψε την αίρεση του Μονοθελητισμού, η οποία ισχυριζόταν ότι ο Θεάνθρωπος Χριστός διέθετε μία μόνο θέληση, τη θεϊκή, η οποία είχε απορροφήσει την ανθρώπινη. Έτσι, λοιπόν, η φράση που συχνά συναντάμε στην εκκλησιαστική γραμματεία, ότι ο πιστός καλείται να «εκκόψει», να «ξερριζώσει» το «ίδιον θέλημα», δεν σημαίνει κατάργηση του θελήματος (της δύναμης για επιθυμία), αλλά καταπολέμηση του εγωιστικού θελήματος (δηλαδή της εγωιστικής χρήσης της δύναμης να επιθυμούμε), και ηθελημένη αποδοχή του θελήματος του Θεού.

Αυτό ισχύει για κάθε στιγμή του ανθρώπου, ισχύει και για την σχέση του πιστού με τον πνευματικό του. «Ο Θεσμός του Γέροντος», μας έχει πει ο ηγούμενος Σωφρόνιος του Έσσεξ (1896-1993), δεν μπορεί να υφίσταται «δια να απαλλάσσει τους υποτασσόμενους εκ πάσης ευθύνης [...]». Ο άνθρωπος ο οποίος υποδουλοί τον αδελφόν – συνάνθρω-

πον αυτού, ή έστω επιβουλεύεται την ελευθερίαν αυτού, καταστρέφει αφεύκτως την ιδίαν αυτού ελευθερίαν, διότι η τοιαύτη επιδίωξις αποτελεί καθ' εαυτήν πτώσιν εκ της θείας ζωής της αγάπης εις την οποίαν εκλήθη ο άνθρωπος»³.

Η δίψα για επιβολή

Ο άνθρωπος ποθεί να μην είναι ένα απρόσωπο ον. Ποθεί δηλαδή να γίνεται δεκτός και αποδεκτός. Ο πόθος αυτός είναι καταρχήν καλός, και απορρέει από το ότι κάθε άνθρωπος έχει δημιουργηθεί «κατ' εικόνα του Θεού», είναι ύπαρξη μοναδική και χαίρεται όταν κοινωνεί με τους άλλους (στο πρότυπο της Αγίας Τριάδας, όπως είπαμε).

Κάσπαρ Φρίντριχ, *Οδοιπόρος*
επάνω από τη θάλασσα της ομίχλης.

Συχνά όμως αυτή η δίψα δεν αποζητά την κοινωνία με τους άλλους, αλλά την επιβολή πάνω στους άλλους. Πολλοί θεωρούν ιδεώδες το να είναι οι ισχυροί, να κυριαρχούν, να κάνουν πάντα αυτό που οι ίδιοι θέλουν. Κατά την άποψη αυτή, το να μην επιθυμεί κάποιος να επιβάλλεται πάνω στους άλλους, είναι αδυναμία και ανοησία.

«Τι είναι καλό;», ρωτούσε ο Γερμανός φιλόσοφος Φρειδερίκος Νίτσε (1844-1900). Και απαντούσε: «Ό,τι κορυφώνει το αίσθημα της δύναμης, της βούλησης για δύναμη, αυτήν τούτην τη δύναμη στον άνθρωπο. Τι είναι κακό; - Ό,τι προέρχεται από την αδυναμία. Τι είναι ευτυχία; - Το αίσθημα ότι η δύναμη μεγαλώνει, ότι μία αντίσταση υπερνικήθηκε [...]».

2. Τα αγαθά της πνευματικής ζωής «ἐφ' ἡμῖν ἔστι λαβεῖν ἢ φυγεῖν, ὅθεν βουλομένοις μὲν ἔξεστιν, μὴ βουλομένοις δὲ πῶς ἂν γένοιτο αὐτῶν ἀπολαύειν; Οὐ γὰρ ἔστιν ἄκοντας ἐθέλειν, οὐδὲ βιάζεσθαι βουλομένους». Νικόλαος Καβάσιλας, *Περὶ της εν Χριστῷ Ζωής*, λόγος β', 55.

3. Αρχιμ. Σωφρονίου, *Άσκησις και θεωρία* (μτφρ. ιερομ. Ζαχαρίου), εκδ. Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 1996, σ. 49.

Τι είναι βλαβερότερο από οποιαδήποτε διαστροφή; - Η ενεργός συμπόνια προς όλους τους εκφυλισμένους και τους αδύναμους – ο Χριστιανισμός»⁴. Ο Νίτσε ονόμασε «υπεράνθρωπο» τον τύπο ανθρώπου ο οποίος θα πετύχαινε αυτό το «ιδεώδες».

Ο Νίτσε είχε μεγαλώσει σε προτεσταντικό περιβάλλον, και γρήγορα στράφηκε κατά του Χριστιανισμού, κατηγορώντας τον ότι προβάλλει ως ιδεώδες την αδυναμία. Περίπου τριάντα χρόνια μετά τον θάνατό του, το Ναζιστικό καθεστώς χρησιμοποίησε την ιδέα του περί «υπερανθρώπου» για τους δικούς του σκοπούς.

Το πού οδηγεί η δίψα για ισχύ και επιβολή, η ανθρωπότητα το έχει βιώσει και το βιώνει αδιάκοπα. Η θυσία των πάντων στον βωμό του ατομικού κέρδους, η στέρηση των δικαιωμάτων, η απομύζηση και η καταστροφή του περιβάλλοντος χάριν του ατομικού συμφέροντος, οι γενοκτονίες, όλα αυτά είναι εκδηλώσεις της δίψας για επιβολή πάνω στους άλλους.

Ο λάτρης της ισχύος και της επιβολής δεν μπορεί να δει δύο πράγματα:

Πρώτον, ότι η φαντασίωσή του πως ο ίδιος είναι ο ισχυρότερος, μπορεί κάλλιστα να στραφεί εναντίον του. Αν ύψιστο ιδεώδες είναι η επιβολή, τι θα νιώσει, άραγε, όταν κάποιος άλλος είναι ο ισχυρός, και ο ίδιος αποδειχτεί (στη λογική αυτή) αδύναμος... προς εξόντωση;

Δεύτερον, ότι η μεγαλύτερη δύναμη είναι η *άρνηση* της κτηνώδους δύναμης που υποτάσσει τους άλλους. Θα το δούμε στη συνέχεια.

Άκρα ταπείνωση, Μονή Μεταμορφώσεως, 14ος αι. Μετέωρα.

Η κορυφαία δύναμη, που μοιάζει με αδυναμία

Αν κοιτάξουμε τα πράγματα σε βάθος, θα δούμε ότι η λύσσα για επιβολή πάνω στους άλλους είναι ψευδής δύναμη. Στην πραγματικότητα, είναι αδυναμία. Ο άνθρωπος που ασκεί κάθε είδους βία (σωματική ή πνευματική) πάνω στους άλλους, δεν έχει τη δύναμη να αντέξει την παρουσία τους ή και να αντιπαρατεθεί μαζί τους. Τόσο η διαφωνία, όσο και η υποστήριξη της άποψής μας και του δίκιου, είναι σημαντικά πράγματα. Γι' αυτό, η αντιπαράθεση και η επιχειρηματολογία είναι σπουδαίες υποθέσεις. Αν λείπει η δύναμη γι' αυτά, τότε η ανασφάλεια και η αδυναμία σπρώχνουν τον άνθρωπο να βλέπει τους άλλους σαν «αντικείμενα» που θα τα εξουσιάζει.

Η κορυφαία δύναμη είναι να έχεις τη δύναμη να μη χρησιμοποιήσεις δύναμη επιβολής στις ανθρώπινες σχέσεις. Αυτή είναι η περίπτωση του Χριστού στον σταυρό, καθώς και των μαρτύρων. Τα ευαγγέλια μάς αφηγούνται ότι, ενώ ο Χριστός θαυματουργούσε καθ' όλα τα χρόνια της δημόσιας δράσης του, αρνήθηκε να κατέβει από τον σταυρό, όπως τον προκαλούσαν οι

4. Friedrich Nietzsche, *Ο Αντίχριστος. Ανάθημα κατά του Χριστιανισμού* (μτφρ. Βαγγέλης Δουβαλέρης), εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα 2007, σ. 36.

Φαρισαίοι να κάνει⁵. Γιατί ο Χριστός δεν κατέβηκε; Διότι αν κατέβαινε, οι Φαρισαίοι θα ήταν υποχρεωμένοι να τον αποδεχτούν! Θα υποτάσσονταν στην ισχύ του, αλλά δεν θα τον δέχονταν ελεύθερα και αγαπητικά. Μα ο Χριστός ενδιαφέρεται για την καρδιά του ανθρώπου. Όχι για την καθυπόταξή του. Γι' αυτό η θυσία του Χριστού στον σταυρό δεν ήταν κακομοιριά, δεν ήταν αναγκαστική. Ήταν εκδήλωση της κορυφαίας δύναμης, της δύναμης της αγάπης.

Αληθινή δύναμη είναι η δύναμη να σπάσει κανείς τον ατελείωτο κύκλο αντεκδικήσεων, παρεμβάλλοντας τη συγγνώμη και τη συγχώρεση.

Julia Marks, *Η επιστροφή του Ασώτου*.

Η δύναμη για συγχώρεση

Ποιο από τα δύο απαιτεί αληθινή δύναμη; Η ανταπόδοση ενός χτυπήματος, ή η συνειδητή αυτοσυγκράτηση; Συνειδητή αυτοσυγκράτηση δεν έχει ο τρομοκρατημένος (ο τρομοκρατημένος οπισθοχωρεί ή κρύβεται ενστικτωδώς), αλλά ο αληθινά δυνατός, ο οποίος βλέπει ότι η ανταπόδοση δημιουργεί μια τρέλα: έναν φαύλο κύκλο, μια αλυσίδα που θα συνεχίζεται για πάντα. Η αλυσίδα της αντεκδίκησης σημαίνει ότι για πάντα θα μας καθορίζει το παρελθόν: αυτό που θα κάνουμε τώρα, θα είναι μια πράξη ανταπόδοσης, την οποία μας την υπαγορεύει κάποιο κακό που έγινε κάποτε, και το οποίο είμαστε αδύναμοι να σταματήσουμε.

Αυτή η υποδούλωση μπορεί να σπάσει μόνο αν μια επαναστατική πράξη εισβάλει στη ζωή εδώ και τώρα, και διακόψει την αλυσίδα, στην οποία το παρελθόν διαμορφώνει δεσμευτικά το μέλλον. Η επαναστατική αυτή πράξη είναι η συγχώρεση. Η λέξη συγχώρεση (από το συν + χώρος) σημαίνει ότι επιθυμώ να παλέψω τον εγωισμό μου και να βρεθώ πάλι παρέα με όλους τους αδελφούς μου. Η στάση αυτή δεν είναι ανοχή του κακού. Είναι τρόπος σταματήματός του (για την αντίσταση στο κακό, ευρύτερα, θα συζητήσουμε σε επόμενη Δ.Ε.).

5. «Σώσε τον εαυτό σου, αν είσαι υιός του Θεού, και κατέβα από το σταυρό». Ματθ. 27:40.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Ας σκεφτούμε ποιες λέξεις εκφράζουν την έννοια της επιθυμίας, και αφορούν το τι είναι επιθυμία, ποιες είναι οι επιθυμίες του ανθρώπου, ποιες είναι οι επιθυμίες μας.

.....

.....

.....

Ας δούμε ποιες από αυτές τις επιθυμίες αποτελούν αληθινές ανάγκες και ποιες όχι, και ας τις χωρίσουμε σε βασικές κατηγορίες.

- Πώς ικανοποιούν τις επιθυμίες τους οι άνθρωποι; Τι κάνουν για να ελέγξουν την επιθυμία της δίψας ή την ανάγκη να αγαπήσουν;

- Σε ποιες επιλογές αναφέρεται η αμαρτία σύμφωνα με τη διδασκαλία της Εκκλησίας;

Η Εκκλησία αναγνωρίζει τη σπουδαιότητα που έχει η δυνατότητα για θέληση. Ας σκεφτούμε τον λόγο του αγίου Νικολάου Καβάσιλα: Τα αγαθά της πνευματικής ζωής, τα οποία προσφέρει ο Θεός, «από μας εξαρτάται αν θα τα παραλάβουμε ή θα τα αποφύγουμε. Γι' αυτό μάς είναι δυνατό να τα απολαύσουμε αν το θέλουμε· πράγμα αδύνατο αν δεν το αποφασίσουμε. Δεν γίνεται να το θέλουμε αναγκαστικά ούτε να το αποφασίζουμε πιεζόμενοι». Ας συζητήσουμε τη σαφή διάκριση που υπάρχει μεταξύ του να «εκκόψει», να «ξερριζώσει» το «ίδιον θέλημα» ο άνθρωπος, και της πραγματικής κατάργησης του θελήματος. Ας σκεφτούμε, δηλαδή, την καταπολέμηση του εγωιστικού θελήματος (δηλαδή της εγωιστικής χρήσης της δύναμης να επιθυμούμε).

Βήμα Δεύτερο

Θα επιχειρήσουμε να εντρυφήσουμε στην επιθυμία της δύναμης και να καταγράψουμε τις αιτίες για τις οποίες ο άνθρωπος θεωρεί «καλό» τη δύναμη της επιβολής. Κάποιοι ας διαβάσουμε όσα λέει ο Φρειδερίκος Νίτσε για αυτό, και κάποιοι πώς αναλύει το φαινόμενο ο κοινωνικός ψυχολόγος Έρικ Φρομ (1900-1980).

Νίτσε: «Τι είναι καλό; Ότι κορυφώνει το αίσθημα της δύναμης, της βούλησης για δύναμη, αυτήν τούτην τη δύναμη στον άνθρωπο. Τι είναι κακό; – Ότι προέρχεται από την αδυναμία. Τι είναι ευτυχία; – Το αίσθημα ότι η δύναμη μεγαλώνει, ότι μία αντίσταση υπερνικήθηκε [...]. Τι πιο βλαβερό από οιαδήποτε διαστροφή; – Η ενεργός συμπόνια προς όλους τους εκφυλισμένους και τους αδύναμους: ο Χριστιανισμός»⁶.

Φρομ: «Ασφαλώς η εξουσία πάνω σ' ένα λαό είναι έκφραση ανώτερης δύναμης από καθαρά υλική άποψη. Αν έχω τη δύναμη πάνω σ' ένα άλλο πρόσωπο να το σκοτώσω, τότε είμαι "ισχυρότερος" απ' αυτό. Όμως από ψυχολογική άποψη, ο πόθος της εξουσίας δεν πηγάζει από δύναμη, αλλά από αδυναμία. Είναι η έκφραση της ανικανότητας του ατομικού εγώ να σταθεί μόνο του και να ζήσει. Είναι η απεγνωσμένη προσπάθεια για την απόκτηση δευτερογενούς δύναμης εκεί όπου λείπει η αυθεντική δύναμη»⁷.

Ας συζητήσουμε το θέμα: «Τι είναι τελικά δύναμη και τι αδυναμία;». Οι μεν ας χρησιμοποιήσουμε όσα λέει ο Φρειδερίκος Νίτσε και οι δε όσα λέει ο Έρικ Φρόμ.

6. Νίτσε, Φρ. *Ο Αντίχριστος. Ανάθεμα κατά του Χριστιανισμού* (μτφρ. Β. Δουβαλέρης), Gutenberg, Αθήνα 2014, σσ. 54-55.

7. Έρικ Φρομ, *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία* (μτφρ. Δ. Θεοδωρακάτος), εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1971, σσ. 184-185.

Βήμα Τρίτο

Η κορυφαία δύναμη που μοιάζει με αδυναμία πραγματώνεται στη Σταυρική θυσία του Χριστού. Αφού αναγνωρίσουμε πώς αλλάζουν οι έννοιες «δύναμη» και «αδυναμία» στη επίγεια ζωή του Χριστού, ας γράψουμε μία απάντηση σε όσους επιθυμούν τη δύναμη της επιβολής. Ας χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του ληστή στον σταυρό (όπως τα υποθέτει ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος) και του αγίου Σιλουανού του Αθωνίτη (1866-1938):

«Τον ονομάζω Βασιλιά, ακριβώς επειδή τον βλέπω να σταυρώνεται· διότι χαρακτηριστικό του βασιλιά είναι το να πεθαίνει χάριν των υπηκόων του»⁸.

«Ο άνθρωπος πλάστηκε από τη γη. Τι καλό μπορεί να υπάρχει σ' αυτόν; Να όμως που το έλεος του θεού στόλισε τον άνθρωπο με τη χάρη του Αγίου Πνεύματος και έγινε όμοιος με τον Ιησού Χριστό, τον Υίο του Θεού. Μεγάλο τούτο το μυστήριο και το έλεος του Θεού για τον άνθρωπο. Αν ήξεραν όλοι οι λαοί της γης, πόσο αγαπά ο Κύριος τον άνθρωπο, τότε θ' αγαπούσαν τον Χριστό και την κατά Χριστόν ταπείνωση, και θα ποθούσαν να γίνουν σε όλα όμοιοι με Αυτόν. Είναι αδύνατον να το κατορθώσει από μόνος του ο άνθρωπος αυτό.

Ο πεπτωκώς άνθρωπος καθαρίζεται από τη μετάνοια και περιβάλλεται τη χάρη του Αγίου Πνεύματος, και τότε γίνεται σε όλα του όμοιος με τον Κύριο. Τόσο μεγάλο είναι το έλεος του Κυρίου για εμάς!»⁹.

.....

.....

.....

.....

Βήμα Τέταρτο

Ας δούμε πόσο δυνατή είναι η Μητέρα του Θεού και πώς ο σταυρός γίνεται σπαθί στην αφήγηση της αγίας Μαρίας Σκομπτσόβα (1891-1945). Ποια είναι η δύναμη της Παναγίας και πώς αντιμετωπίζει τον θάνατο του Υιού του Θεού:

«Δεν πάει πολύς καιρός που επισκέφτηκα ένα στρατιωτικό νεκροταφείο. Ένας τεράστιος χώρος ήταν γεμάτος με εκατοντάδες καθαρούς τάφους, στριμωγμένους στενά ο ένας με τον άλλον, κατά σειρές. Πάνω από κάθε τάφο ήταν ένας σταυρός –όχι, δεν ήταν σταυρός, αλλά ένα σπαθί που έμοιαζε με σταυρό, η λάμπα του χωμένη στο έδαφος, και η λαβή σαν να έκανε την οριζόντια και κάθετη μπάρα του σταυρού. Ο σταυρός είχε γίνει σπαθί ή το σπαθί σταυρός. Αυτή η συγχώνευση του σταυρού και του ξίφους είναι γνωστή από τον Μεσαίωνα. Επίτηδες κάνανε τον σταυρό παχύ για να θυμίζει ξίφος, και τοποθετούσαν λείψανα στη λαβή. Εκτός απ' αυτήν την περίπτωση, θυμήθηκα και μια άλλη, το δημοσιογραφικό συνδυασμό αυτών των δυο μικρών αλλά τεράστιων λέξεων. Καλύπτοντας έτσι το πάθος για πόλεμο, και δικαιώνοντας τη βία του. Όπως και να 'χει, ο συνδυασμός, η τάση να συγχωνεύουν το σπαθί και το σταυρό, δεν είναι κάτι σπάνιο.

Και μ' έναν μοναδικό αλλά διαφορετικό τρόπο, βρίσκουμε αυτόν τον συνδυασμό και στο Ευαγγέλιο. "Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ρομφαία" (Λουκ. 2:35). Η δίστομος ρομφαία της Μητέρας του

8. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Εἰς τὸν σταυρόν καὶ εἰς τὸν ληστήν*, ομιλία α', PG 49, 403.

9. αρχιμ. Σωφρονίου, *Ο άγιος Σίλουανός ο Αθωνίτης*, εκδ. Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 1988, σελ. 424.

Θεού. Αυτή είναι η πρώτη διαφορά από το συνηθισμένο συνδυασμό, και η πλέον σημαντική. Όταν οι δημοσιογράφοι μας λένε «ο σταυρός και το σπαθί», υπονοούν ότι ο σταυρός είναι ένα είδος παθητικού βασάνου, ενώ το σπαθί είναι γι' αυτούς ένα σύμβολο δραστηριότητας. Δεν είναι όμως έτσι στο Ευαγγέλιο. Ο σταυρός αίρεται εκούσια, κι επομένως ενεργητικά, από τον Υιό του Ανθρώπου. Το σπαθί κτυπά, διαπερνά την ψυχή, η οποία το δέχεται παθητικά. Κατά το Ευαγγέλιο, το σπαθί είναι σύμβολο πόνου που το υπομένει παθητικά κανείς, δεν το διαλέγει οικειοθελώς αλλά είναι αναπόφευκτο —ένα όπλο που διαπερνά την ψυχή. Ο σταυρός του Υιού του Ανθρώπου, αποδεχθείς εκούσια, γίνεται μια δίστομος ρομφαία που διαπερνά την ψυχή της Μητέρας, όχι επειδή οικειοθελώς το διαλέγει, αλλά επειδή δεν μπορεί να κάνει αλλιώς από το να υποφέρει τα βάσανα του Υιού της»¹⁰.

Αφού μάθουμε για τη **δύναμη της συγχώρεσης**, ας σκεφτούμε τι θα μπορούσε να πει η δυνατή Παναγία στους «αδύναμους» που σταύρωσαν τον Χριστό.

.....

.....

.....

.....

«Εάν αφήτε τοις ανθρώποις τα παραπτώματα αυτών, αφήσει και υμίν ο Πατήρ υμών ο ουράνιος» (Ματθ. 6:14).

Ας σκεφτούμε, τέλος, πόσο δύσκολο είναι μείνει κάποιος δυνατός όταν αδικείται. Ας εντοπίσουμε γεγονότα τα οποία δυσκολεύουν τους ανθρώπους να επιδείξουν τη δύναμη της συγχώρεσης, κι έτσι μνησικακούν. Ας διαβάσουμε τι λέει η φιλόσοφος Χάννα Άρεντ (1906-1975) για τη συγγνώμη και την εκδίκηση, και ας σκεφτούμε (βλέποντας την «Αλληγορία της κακίας», όπως τη σμίλεψε ο Filippo Parodi), ποιος μπορεί να είναι ο δέσμιος: ο αδικών ή ο αδικούμενος; και γιατί;

«Αυτός που ανακάλυψε τον ρόλο της συγγνώμης στην σφαίρα των ανθρώπινων υποθέσεων, ήταν ο Ιησούς ο Ναζωραίος [...]. Η συγγνώμη είναι το άκρο αντίθετο της εκδίκησης, η οποία λειτουργεί ως αντίδραση εναντίον ενός αρχικού αμαρτήματος, και με την οποία (αντί να τερματίζονται οι συνέπειες του πρώτου παραπτώματος), παραμένουν όλοι δεμένοι στο πρώτο παράπτωμα [...]. Αντίθετα από την εκδίκηση, η οποία αποτελεί αυτόματη αντίδραση στην παράβαση, και την οποία μπορεί κανείς να περιμένει και να υπολογίσει, η πράξη της συγγνώμης δεν μπορεί να προβλεφθεί ποτέ· είναι η μόνη αντίδραση που πραγμα-

¹⁰. Αγία Μαρία Σκομπτσόβα, «Για τη μίμηση της μητέρας του Θεού», Η θυσία του αδελφού, (μτφρ. Μελίτα Αντωνιάδου), εκδ. Δορκάς, Αθήνα, 2007, σσ. 81-82.

τοποιείται απροσδόκητα. Είναι μια πράξη πρωτότυπη – πρωτογενής - ολοκαίνουργια. Η συγγνώμη, με άλλους λόγους, είναι η μόνη αντίδραση που δεν αντι-δρά απλώς, αλλά δρα πρωτογενώς και απροσδόκητα, χωρίς να προσδιορίζεται από την πράξη, η οποία την προκάλεσε. Έτσι απαλλάσσει από τις συνέπειές της τόσο τον συγχωρούντα όσο και τον συγχωρούμενο»¹¹.

Έχει σημασία να ξανασκεφτούμε τις παραπάνω περιπτώσεις που δυσκολεύουν όλους τους ανθρώπους, αφού διαβάσουμε αυτήν την ιστορία:

«Αναφέρεται στο Γεροντικόν για έναν αδελφό ο οποίος γειτόνευε με έναν μεγάλο Γέροντα: Εισήρχετο ο αδελφός στο κελλί του γέροντος και έκλεπτε. Ο Γέροντας το έβλεπε αυτό, αλλά δεν τον ήλεγχε. Εργαζόταν περισσότερο και έλεγε: Ίσως ο αδελφός έχει ανάγκη. Εστεναχωρείτο όμως πολύ ο Γέροντας, διότι με δυσκολία εξοικονομούσε τον άρτο του. Όταν επρόκειτο να αποθάνη, μαζεύτηκαν γύρω του οι αδελφοί. Μόλις είδε ο Γέροντας εκείνον τον αδελφό ο οποίος τον έκλεπτε, του λέγει: Πλησίασέ με. Και κατεφίλησε τα χέρια του λέγοντας: Ευχαριστώ αυτά τα χέρια, διότι με τη βοήθειά τους πηγαίνω στη Βασιλεία των Ουρανών. Με τα λόγια αυτά συνεκινήθη βαθειά ο αδελφός εκείνος και μετενόησε και έγινε δόκιμος μοναχός»¹².

10. Χάννα Άρεντ, *Η ανθρώπινη κατάσταση. Vita Activa* (μτφρ. Στέφανου Ροζάνη & Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου), εκδ. Γνώση, Αθήνα 1986, σσ. 324, 327)

11. ιερομ. Γρηγορίου, *Η ιερά εξομολόγησις*, εκδ. Ιερών Κουτλουμουσιανόν Κελλίων Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, Άγιος Όρος, σελ. 167.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Άτομο και κοινότητα

Η σημασία της σχέσης

Ο άνθρωπος μετέχει σε πολλές και διάφορες σχέσεις (με συγγενείς, φίλους, γείτονες, συμπολίτες, συναδέλφους κλπ.). Είναι, δηλαδή μέλος διαφόρων κοινοτήτων (οικογένειας, σχολείου, έθνους, ιδεολογίας, επαγγέλματος κλπ.).

Πολλοί πιστεύουν ότι κάθε άτομο είναι αυτόνομο, και ότι με τη δημιουργία σχέσεων οι άλλοι απλώς «προστίθενται» στην ύπαρξή του. Κατά την αντίληψη αυτή, όμως, το άτομο ωφελείται μεν από την συνύπαρξη με τους άλλους, αλλά ουσιαστικά είναι αυθύπαρκτο και μόνο.

Η οπτική της Εκκλησίας προχωρά ριζικά πέρα από αυτές τις αντιλήψεις. Γί αυτήν, ο κάθε άνθρωπος δεν είναι πλήρης και ολοκληρωμένος από μόνος του. Μπορεί να γίνει πλήρης και ολοκληρωμένος, μόνο εφόσον υπάρχουν και άλλοι στη ζωή μου. Αν δεν υπάρχουν, τότε δεν γίνομαι ένας «μοναχικός, αλλά πλήρης». Είμαι «όχι-πλήρης».

Η πληρότητα και η ολοκλήρωση, όμως, δεν έρχεται μέσα από κάθε είδους σχέση. Σχέση είναι και η υποτέλεια του δούλου στον αφέντη, καθώς και η εγωιστική συναλλαγή δυο ατόμων. Αυτές είναι σχέσεις οι οποίες σβήνουν ή τσακίζουν το ανθρώπινο πρόσωπο. Για την Εκκλησία οι σχέσεις οι οποίες ολοκληρώνουν τον άνθρωπο είναι οι σχέσεις που θεμελιώνονται στην πραγματική αγάπη, ελεύθερα¹. Στις σχέσεις αυτές ο κάθε άνθρωπος εμπλουτίζεται, λαμβάνοντας από τον άλλον δωρεές τις οποίες ο ίδιος δεν διαθέτει από μόνος του.

Ο μόνος τρόπος με τον οποίον υπάρχει ο Χριστιανισμός, είναι η κοινότητα· δηλαδή η Εκκλησία. Ο Λατίνος Χριστιανός συγγραφέας του 2ου αιώνα Τερτυλλιανός είχε πει χαρακτηριστικά ότι «ένας Χριστιανός είναι κανένας Χριστιανός» (unus christianus, nullus christianus).

Σπύρος Παπαλουκάς, Καμπαναριό και κόκκινες στέγες.

1. Τι σημαίνει η πραγματική αγάπη, και πόσο καταστροφική είναι η απορρόφηση ή η καθυπόταξη του άλλου γίνεται στο όνομα δήθεν της αγάπης, το συζητήσαμε στη 2η Διδακτική Ενότητα.

Κοινότητα: ένα στοίχημα

Το ότι ο άνθρωπος καλείται να λειτουργήσει ως μέλος κοινότητας, δεν σημαίνει ότι κατά έναν μαγικό τρόπο κάθε κοινότητα είναι υγιής. Υπάρχουν και κοινότητες που συνθλίβουν την προσωπικότητα. Σ' αυτές τις περιπτώσεις, ο άνθρωπος χρειάζεται να αντισταθεί. Άρα, πρώτα απ' όλα είναι σημαντικό να καταλάβουμε ότι μέσα σε κάθε σχέση και μέσα σε κάθε κοινότητα, ο άνθρωπος δεν πρέπει να χάνει την ελευθερία και την υπευθυνότητά του.

Η Αγία Γραφή και όλη η ζωή της Εκκλησίας τονίζουν τη σημασία της μεταστροφής. Η δυνατότητα του ανθρώπου για μεταστροφή είναι η πολύτιμη δυνατότητά του να αποφασίζει ο ίδιος τι θα εμπιστευθεί ως αλήθεια· πού θα χαρίσει την καρδιά του. Η δυνατότητα μεταστροφής είναι ειδοποιός διαφορά του ανθρώπου έναντι των άλλων όντων. Με αυτήν, ο άνθρωπος γίνεται ένα ον πολύ διαφορετικό από ένα αντικείμενο ή από ένα ζώο, το οποίο δεν διαμορφώνει πνευματικό προσανατολισμό, αλλά παραμένει για πάντα αυτό που έτυχε να γεννηθεί.

Sieger Koder, *Αβραάμ*.

Προκειμένου ο άνθρωπος να αποφασίσει ελεύθερα για τον πνευματικό προσανατολισμό του (δηλαδή ποια πίστη θα επιλέξει), μπορεί να χρειαστεί ακόμα και να συγκρουστεί με την κοινότητα μέσα στην οποία γεννήθηκε (κοινότητα πολιτισμική, εθνική, θρησκευτική) και της οποίας μέχρι τότε είναι μέλος. Σε τέτοια περίπτωση, αν παραμένει σε αυτήν, θα πνιγεί πνευματικά. Χαρακτηριστικές είναι μερικές περιπτώσεις χριστιανών μαρτύρων. Αγίες όπως η Βαρβάρα και η Μαρκέλλα επέλεξαν τη χριστιανική πίστη, απέρριψαν την πατρογονική θρησκεία και ήρθαν σε σύγκρουση με τους πατέρες τους, από τους οποίους και βρήκαν τον θάνατο.

Η βάση αυτής της στάσης ζωής βρίσκεται στον Αβραάμ, τον γενάρχη όλων των πιστών². Η σχέση του Αβραάμ με τον Θεό εγκαινιάστηκε όταν ο Αβραάμ ανταποκρίθηκε στην πρόσκληση του Θεού, να αφήσει την μέχρι τότε κοινότητά του: «Ο Κύριος είπε στον Άβραμ: Φύγε από τη χώρα σου, από τους συγγενείς σου κι από το σπίτι του πατέρα σου, και πήγαινε σε μια χώρα που εγώ θα σου δείξω. Θα κάνω από σένα ένα μεγάλο έθνος»³.

Ιεράρχηση κοινοτήτων

Ο πιστός είναι ταυτόχρονα μέλος διαφόρων κοινοτήτων· π.χ. της Εκκλησίας, του έθνους του, της οικογένειάς του κλπ. Καθεμία από αυτές έχει σημασία και σπουδαιότητα, και δεν πρέπει να μηδενίζονται, διότι μέσα σε αυτές αποκτά κάθε άνθρωπος την υπόστασή του. Η προσωπικότητά του αναπτύσσεται μέσα σε κοινωνία, σε κοινή γλώσσα και αξίες, σε τόπους που έχουν ταυτότητα και συγκεκριμένο τρόπο ζωής. Αλλά το κρίσιμο θέμα είναι, ποια από αυτές τις κοινότητες έχει προτεραιότητα· ποια, δηλαδή, δίνει το βασικό νόημα στην ανθρώπινη ύπαρξη.

Για τον Χριστιανό η βασική του ταυτότητα είναι αυτή του μέλους της Εκκλησίας. Η σχέση με τον Θεό και με την εκκλησιαστική κοινότητα δίνει νόημα και προοπτική στη ζωή. Αν τυχόν

2. Γαλ. 3:7, Ρωμ. 4:11.

3. Γεν. 12:1-2. Η μετάφραση είναι από την έκδοση *Η Παλαιά Διαθήκη. Μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα*, έκδ. Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας, Αθήνα 1997.

ο Χριστιανός θεωρήσει ως θεμελιώδη μιαν άλλη κοινότητα (προσοχή: δεν μιλάμε για το πόσο σημαντική είναι καθεμία, αλλά ποια είναι η θεμελιώδης), τότε πέφτει σε ένα είδος ειδωλολατρίας, αφού εκτοπίζει τον Θεό από τη θέση του θεμελίου, και στη θέση του βάζει κάτι άλλο.

Τέτοια είναι η περίπτωση του εθνοφυλετισμού. Εθνοφυλετισμός είναι η απολυτοποίηση του έθνους και της φυλής, και η ανάδειξή τους στο ύψιστο κριτήριο. Εδώ, θεμελιώδες θεωρείται το αίμα των προγόνων. Η Εκκλησία όμως διδάσκει το αντίθετο από τον εθνοφυλετισμό: ότι για τον Χριστιανό θεμελιώδες είναι το αίμα ενός ξένου, του Χριστού. Το 1872 σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη καταδίκασε τον εθνοφυλετισμό ως αλλοίωση της εκκλησιαστικής συνείδησης: «Ἀποκηρύττομεν κατακρίνοντες καὶ καταδικάζοντες τὸν φυλετισμὸν, τουτέστι τὰς φυλετικὰς διακρίσεις καὶ τὰς ἐθνικὰς ἔρεις καὶ ζήλους καὶ διχοστασίας ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἀντικείμενον τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν μακαρίων Πατέρων ἡμῶν».

Στρεβλώσεις της εκκλησιαστικής κοινότητας

Τι γίνεται όμως αν η ίδια η εκκλησιαστική κοινότητα στρεβλώνεται; Τι γίνεται, δηλαδή, αν αποδεχτεί μια θρησκευτικότητα αντίθετη προς το Ευαγγέλιο, αν διακηρύττει τη μισαλλοδοξία και δεν σέβεται την ελευθερία του κάθε προσώπου; Εδώ δεν έχουμε να κάνουμε απλώς με διάφορες αμαρτίες (όλοι οι άνθρωποι είναι αδύναμοι, και όλοι κάθε τόσο πέφτουν). Έχουμε να κάνουμε με μεγάλη αλλοίωση, με πεισματική αναίρεση του Ευαγγελίου.

Σε αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται να εκφραστεί η διαφωνία μεταξύ του πιστού που νοιάζεται για το Ευαγγέλιο, και της αλλοτριωμένης κοινότητας. Αλλά χρειάζεται μεγάλη διάκριση. Αυτή η έκφραση διαφωνίας δεν μπορεί να έχει κίνητρο τον φανατισμό, τον εγωισμό ή την αλαζονεία έναντι των άλλων. Δεν μπορεί να αποσκοπεί στο να διασύρει ανθρώπους. Ούτε μπορεί να καλλιεργεί σχίσμα στην κοινότητα⁴. Αντίθετα, κίνητρό της χρειάζεται να είναι η επιθυμία για αναστοχασμό της κοινότητας και για ανταπόκρισή της σε αυτά που ζητάει το Ευαγγέλιο. Ο Χριστός προτρέπει τον κάθε πιστό να εκφράζεται: «Εἰπέ τῇ Ἐκκλησίᾳ». «Πες το στη συνάθροιση της εκκλησίας»⁵.

Μία ιδιότυπη περίπτωση τέτοιας διαφωνίας αποτελούν οι *δια Χριστόν Σαλοί*, δηλαδή οι «τρελοί για χάρη του Χριστού». Έτσι ονομάζονται κάποιοι «παράδοξοι» άγιοι, οι οποίοι έκαναν πράξεις προκλητικές και παράλογες, προκειμένου να συγκλονίσουν τους Χριστιανούς της εποχής τους, οι οποίοι θρήσκευαν τυπικά και όχι ουσιαστικά. Συχνά οι *δια Χριστόν Σαλοί* έδιναν επίτηδες την εντύπωση ότι δεν σέβονται τη θεία λατρεία ή ότι είναι ανήθικοι, αλλά αυτό το έκαναν ώστε οι θρησκευόμενοι να αναλογιστούν ποια είναι η αληθινή λατρεία και ποια η αληθινή ανηθικότητα. Δεν είναι τυχαίο ότι συχνά οι άλλοι πιστοί περιθωριοποιούσαν τους Σαλούς και τους αντιμετώπιζαν ακόμα και βίαια.

Γεώργιος Κόρδης, Ο άγιος.
Ανδρέας, ο δια Χριστόν Σαλός.

4. Ο φανατισμός και ο «ζήλος ο ου κατ' επίγνωσιν» είναι άλλο φαινόμενο, με το οποίο ασχολούμαστε στην Δ.Ε. 11.

5. Ματθ. 18:17.

Το συγκλονιστικό στοιχείο των δια Χριστόν Σαλών ήταν ότι τη διόρθωση της κοινότητας δεν την επεδίωκαν με τον τρόπο του Φαρισαίου (που ένιωθε τον εαυτό του ως τον μόνο καθαρό) ή του φανατικού. Και ακριβώς γι' αυτό καταρράκωναν τη δική τους εικόνα, ώστε να μην προβάλλονται ή δοξάζονται οι ίδιοι για την τόλμη τους. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι, ακριβώς επειδή ελλοχεύει ο πειρασμός της αλαζονείας των «καθαρών» έναντι των «αμαρτωλών», η Εκκλησία καταδίκασε τις περιπτώσεις προσπονητής σαλότητας⁶.

Μία άλλη περίπτωση: Στις 9 Μαρτίου 1965 ο Ορθόδοξος Αρχιεπίσκοπος Αμερικής Ιάκωβος συμπαραστάθηκε στον αγωνιστή για τα δικαιώματα των μαύρων, Μάρτιν Λούθερ Κινγκ, και συμμετείχε, μαζί του, σε πορεία διαμαρτυρίας στην πόλη Σέλμα των ΗΠΑ. Αντιμετώπισε όχι μόνο την έχθρα των Αμερικανών ρατσιστών του αμερικανικού Νότου, αλλά και του ίδιου του τού ποιμνίου. Έγραφε ο ίδιος:

«Στη διάρκεια αυτής της περιόδου πολλοί με αντιμετώπισαν ως έναν άμυαλο φιλελεύθερο. Άλλοι (ανάμεσά τους μέλη της δικής μου Εκκλησίας) με στιγμάτισαν ως προδοτή, καθώς πίστευαν πως είχα προδώσει τους ανθρώπους του αμερικανικού Νότου. Εγώ, όμως, συνέχισα τις διαδηλώσεις και τον πολιτικό ακτιβισμό, γιατί πίστευα τότε (και εξακολουθώ να πιστεύω) πως ένας Χριστιανός οφείλει να κάνει ό,τι η συνείδησή του του επιβάλλει. Αν νιώσω ότι ο Θεός με ωθεί προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση και εγώ δεν ανταποκριθώ, τότε γίνομαι “κύμβαλον αλαλάζον”,

όπως αναφέρει ο απόστολος Παύλος στην Προς Κορινθίους Α' Επιστολή του»⁷.

Michelangelo Caravaggio, *Ο Νάρκισσος*.

Νέες κοινότητες

Ο Νάρκισσος, στην αρχαία ελληνική μυθολογία, ήταν ένας ωραίος νέος ο οποίος ερωτεύτηκε το καθρέφτισμά του στο νερό ενός ποταμού, και τελικά πνίγηκε σ' αυτό. Ναρκισσισμός, λοιπόν, ονομάζεται η εγωπάθεια, το να καθιστά κάποιος είδωλο και κέντρο της ζωής του τον ίδιο του τον εαυτό. Το έχει επισημάνει θρηνητικά και ο Μέγας Κανών, που ψάλλεται στις εκκλησιαστικές κοινότητες κατά τη Σαρακοστή πριν το Πάσχα. «Αὐτοεἶδωλον ἐγενόμην» («μετέτρεψα τον εαυτό μου σε είδωλο»).

Πόσο αυτοκαταστροφικό είναι αυτό, το αντιλαμβανόμαστε. Ο άνθρωπος παύει να πλουτίζει από τους άλλους, συρρικνώνεται στον εαυτό του και γίνεται μία φτωχή ύπαρξη.

Το ακόμη πιο δύσκολο, όμως, είναι να αντιληφθούμε εκείνον τον ναρκισσισμό, ο οποίος εξωτερικά μοιάζει με κοινω-

6. Κανόνας 60 της Πενθέκτης οικουμενικής συνόδου (692).

7. Κύμβαλο είναι κρουστό όργανο, που παράγει ήχο όταν το χτυπάμε. Εδώ εννοείται κάτι κούφιο, που απλώς κάνει θόρυβο. Με τη φράση αυτή ο αρχιεπίσκοπος παρέπεμπε στον απόστολο Παύλο, ο οποίος τονίζει ότι χωρίς την αγάπη όλα τα έργα είναι μάταια: ««Αν μπορώ να λαλώ όλες τις γλώσσες των ανθρώπων, ακόμα και των αγγέλων, αλλά δεν έχω αγάπη για τους άλλους, τότε οι λόγοι μου ακούγονται σαν ήχος χάλκινης καμπάνας ή σαν κυμβάλου αλαλαγμός» (1 Κορ. 13:1).

νικότητα. Αυτό συχνά γίνεται με την άμετρη χρήση των ηλεκτρονικών κοινοτήτων, οι οποίες δημιουργούνται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Facebook, Instagram κλπ.). Συχνά δεν χρησιμοποιούνται ως τρόποι επικοινωνίας (αυτό είναι πολύ ωραίο και σημαντικό), αλλά ως χώροι όπου αδιάκοπα ο χρήστης καθιστά θέμα τον ίδιο του τον εαυτό (με φωτογραφίες του σε κάθε στιγμή, και με μπέρδεμα των δημόσιων και των ιδιωτικών στιγμών). Έτσι δημιουργείται σύγχυση, διότι αυτή η δραστηριότητα φαίνεται πολύ κοινοτική (αφού απευθύνεται σε πολλούς «φίλους» ή «ακόλουθους»), αλλά στην πραγματικότητα είναι ναρκισσισμός. Οι «φίλοι» και οι «ακόλουθοι» νοούνται απλώς ως θεατές, ή ως ένα είδος «ντεκόρ» του χρήστη! Και με το αδιάκοπο «σερφάρισμα» δημιουργούνται ψευδαίσεις επαφής και ψευδαίσθηση σχέσεων. Σ' αυτήν την περίπτωση, συγκροτούνται κοινότητες ακοινωνήτες!

Pawel Kuczynski, *Satirical Facebook Series*.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Η οικογένεια είναι η πρώτη κοινότητα στην οποία ο άνθρωπος αναπτύσσει προσωπικές σχέσεις, σχέσεις αγάπης. Όταν αυτό συμβαίνει

μπορεί να νιώθει ο άνθρωπος πλήρης χωρίς αυτές τις σχέσεις;

ποιες θυσίες είναι αναγκαίες από τα μέλη για να είναι αυτές οι σχέσεις πραγματικά αγαπητικές;

αν κάτι δεν λειτουργεί σωστά, δεν θα αντιδράσει το μέλος της κοινότητας;

ποιες διαφορές έχει η οικογένεια από μία κοινότητα στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης;

Βήμα Δεύτερο

Ας σκεφτούμε ποια σκέψη έκανε ο Αβραάμ και ποια συναισθήματα τον διακατείχαν, όταν άκουσε τα παρακάτω λόγια που τον καλούν να εγκαταλείψει τη χώρα και τους συγγενείς του: «Ο Κύριος είπε στον Άβραμ: Φύγε από τη χώρα σου, από τους συγγενείς σου κι από το σπίτι του πατέρα σου, και πήγαινε σε μια χώρα που εγώ θα σου δείξω. Θα κάνω από σένα ένα μεγάλο έθνος».

Τι πρώτευε για τον Αβραάμ; Η χώρα, οι συγγενείς, ο τόπος του;

Τι θα γινόταν αν αποφάσιζε να μην κάνει το βήμα που του ζήτησε ο Θεός;

Ας σκεφτούμε τι σημαίνει σήμερα **για τον χριστιανό** ότι η **βασική του ταυτότητα είναι αυτή του μέλους της Εκκλησίας**.

Είναι πράγματι η εκκλησιαστική κοινότητα αυτή που δίνει νόημα και προοπτική στη ζωή του χριστιανού σήμερα;

Τι θα απαντούσε ένας σύγχρονος Έλληνας έχοντας υπόψη του και το απόσπασμα της απόφασης (Όρου) του 1872 του Οικουμενικού Πατριαρχείου, που καταδικάζει τον εθνοφυλετισμό στην Εκκλησία:

«Ἀποκηρύττομεν κατακρίνοντας καὶ καταδικάζοντας τὸν φυλετισμὸν, τουτέστι τὰς φυλετικὰς διακρίσεις καὶ τὰς ἐθνικὰς ἔρεις καὶ ζήλους καὶ διχοστασίας ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὡς ἀντικείμενον τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῖς ἱεροῖς κανόσι τῶν μακαρίων Πατέρων ἡμῶν, οἱ καὶ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν ὑπερείδουσι καὶ ὅλην τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν διακοσμοῦντες, πρὸς θεῖαν ὁδηγοῦσιν εὐσέβειαν. Τοὺς παραδεχομένους τὸν τοιοῦτον φυλετισμὸν καὶ ἐπ’ αὐτῷ τολμῶντας παραπηγνύναι καινοφανεῖς φυλετικὰς παρασυναγωγὰς κηρύττομεν, συνωδὰ τοῖς ἱεροῖς κανόσιν, ἀλλοτρίους τῆς μιᾶς, ἁγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸ δὴ τοῦτο σχισματικούς».

Βήμα Τρίτο

Και όταν διαπιστώνονται **στρεβλώσεις στην κοινότητα** τι κάνει ο πιστός;

Ας επιχειρήσουμε να βρούμε την απάντηση με τρεις μελέτες περίπτωσης:

Α. Τι κάνει ο άγιος Συμεών όταν διαπίστωσε ότι οι χριστιανοί οι οποίοι θρήσκειαν τυπικά και όχι ουσιαστικά, πώς αντέδρασαν οι σύγχρονοί του, και τι σκεφτόμαστε εμείς σήμερα για αυτόν και τις πράξεις του;

Από τον βίο του αγίου Συμεών, του δια Χριστόν Σαλού (6^{ος} αιώνας στην Έμεσα της Συρίας):

«Βρήκε ένα ψόφιο σκυλί σ' ένα σωρό σκουπίδια έξω από την πόλη, έλυσε τη σχοινένια ζώνη του, έδεσε με τη μια της άκρη το ένα πόδι του σκυλιού, και το έσερνε πίσω του καθώς έτρεχε. Έτσι πέρασε την πύλη της πόλης. Υπήρχε ένα σχολείο εκεί κοντά, κι όταν τα παιδιά τον είδαν, άρχιζαν να φωνάζουν, “Δείτε, ένας τρελοκαλόγερος!”, και να τρέχουν πίσω του και να τον χτυπούν. Την άλλη μέρα, που ήταν Κυριακή, πήρε λίγα καρύδια, πήγε στην εκκλησία στην αρχή της Λειτουργίας, και εκεί έσπαξε τα καρύδια και έσβηνε τα καντήλια. Όταν προσπάθησαν να τον βγάλουν έξω, σκαρφάλλωσε στον άμβωνα και από κει σημάδευε τις γυναίκες με τα καρύδια. Με πολλή δυσκολία τον έβγαλαν έξω, αλλά μόλις βγήκε αναποδογύρισε τους πάγκους των ζαχαρωπών, οι οποίοι όμως τον κύπησαν τόσο άσχημα που παραλίγο να πεθάνει»⁸.

.....

.....

.....

Β. Τι κάνει ο Αρχιεπίσκοπος Ιάκωβος όταν διαπίστωσε ότι αδελφοί μαύροι ήταν θύματα ρατσισμού και πώς αντέδρασαν οι σύγχρονοί του. Τι σκεφτόμαστε εμείς σήμερα για αυτόν και τις πράξεις του;

.....

.....

.....

.....

8. Κάλλιστου Γουέαρ, *Ένότης ἐν τῇ ποικιλίᾳ*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1997, σελ. 116.

Ας συζητήσουμε όλοι και όλες ως μέλη της Εκκλησίας, ποια θα ήταν η δική μας αντίδραση σε συμπεριφορές που μπορεί να παρεκκλίνουν από τα καθιερωμένα, αλλά γίνονται από αγάπη;

Γ. Τι κάνουν την περίοδο του Ναζισμού οι νέοι οι οποίοι δημιούργησαν το «Λευκό Ρόδο», μία μυστική οργάνωση φοιτητών και νεαρών επιστημόνων του Πανεπιστημίου του Μονάχου κατά του Ναζιστικού καθεστώτος (1942-1943) και εξέδιδαν παράνομες προκηρύξεις, για να αφυπνιστεί ο γερμανικός λαός; Τον Φεβρουάριο του 1943 άρχισε η σύλληψη και η εκτέλεση των μελών του. Ανάμεσά τους ήταν και ο Ορθόδοξος Αλέξανδρος Σμορέλ, νεαρός γιατρός, ο οποίος έχει ανακηρυχθεί άγιος. Τι σκεφτόμαστε εμείς σήμερα για αυτούς και τις πράξεις τους;

«Για ποιο λόγο ο γερμανικός λαός παραμένει τόσο απαθής μπροστά σε όλα αυτά τα ειδεχθή, ανάξια όποιου θέλει να λογίζεται άνθρωπος, εγκλήματα; Σχεδόν κανένας δεν σκέφτεται το γιατί. Η κατάσταση αυτή θεωρείται δεδομένη και τέλειωσε η υπόθεση. Έπειτα ο γερμανικός λαός βυθίζεται και πάλι σε έναν ηλίθιο ύπνο και οπλίζει αυτούς τους φασίστες εγκληματίες με θάρρος και τη δυνατότητα να συνεχίσουν το φονικό τους έργο· και εκείνοι αρπάζουν την ευκαιρία [...]. Ο Γερμανός πρέπει να νιώσει συνένοχος. Γιατί με την απάθειά του δίνει σε αυτούς τους παραδομένους στο σκότος ανθρώπους τη δυνατότητα να δράσουν με αυτό τον τρόπο [...].

Σε ρωτώ εσένα, που είσαι χριστιανός, υπάρχει άραγε σε αυτή τη μάχη για τη διαφύλαξη των ύψιστων αγαθών σου ο παραμικρός δισταγμός, η παραμικρή επιθυμία να ξεγλιστρήσεις; [...]. Δεν σε έχει οπλίσει ο Θεός με τη δύναμη και το θάρρος να πολεμήσεις; [...].

Δεν θα σιωπήσουμε, θα είμαστε οι Ερινύες σας. Το Λευκό ρόδο δεν θα κάνει ποτέ ειρήνη μαζί σας»⁹.

Βήμα Τέταρτο

Έχοντας στον νου μας τον τρόπο με τον οποίο έδρασαν οι χριστιανοί στις παραπάνω περιπτώσεις, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονταν τη θέση τους στην κοινότητα, ας σκεφτούμε σε βάθος

πώς βλέπει ο σημερινός νέος τον εαυτό του και

πώς λειτουργούν κάποιες φορές οι σχέσεις στις σύγχρονες κοινότητες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης.

«Δείτε φίλες μου τη νέα μου μπλούζα και κάντε like.».

Βλέποντας τη φωτογραφία που «ανέβασε» μία νέα με το σχετικό μήνυμα σε ένα από τα γνωστά μέσα κοινωνικής δικτύωσης, ας σκεφτούμε ποιες είναι οι διαφορές στις σχέσεις που

9. «Δε θα σιωπήσουμε ποτέ». Οι προκηρύξεις του Λευκού Ρόδου (1942-1943), μτφρ. Θεωρήσης Τσομίδης, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2019, σσ. 32, 44, 46.

αναπτύσσονται στην εκκλησιαστική κοινότητα αφενός και στην κοινότητα των «φίλων»-«ακολουθών» αφετέρου. Ας αναλογιστούμε διαβάζοντας το μήνυμα της νέας, αν πράγματι απευθύνεται σε φίλες ή μήπως σε θεάτριες, τις οποίες χρησιμοποιεί.

Ψάλλουμε στην Εκκλησία τη Μεγάλη Σαρακοστή: **«Αυτείδωλον εγενόμην, τοις πάθεσι την ψυχὴν μου, βλάπτων»¹⁰**. Πόσο σχέση έχει αυτή η μετατροπή του εαυτού σε είδωλο, ο «ναρκισσισμός», με τη ζωή των χριστιανών σήμερα;

Ο Μεγάλος Κανόνας συνεχίζει ως εξής: *«ἀλλ' ἐν μετανοίᾳ με παράλαβε, καὶ ἐν ἐπιγνώσει ἀνακάλεσαι· μή γένωμαι κτῆμα, μή βρῶμα τοῦ ἄλλοτρίου...»*

Αφού γνωρίσουμε περισσότερα για τις **νέες κοινότητες** ας σκεφτούμε:

Ποια μπορεί να είναι η αγαθή χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης;

10. Τροπάριο δ' ὠδῆς του Μεγάλου Κανόνα, Ε' Εβδομάδα Μεγάλης Σαρακοστής.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5

«Να έχεις ή να είσαι;»

Οι δύο τρόποι

Υπάρχουν δύο τρόποι ύπαρξης του ανθρώπου, αντίθετοι μεταξύ τους: Αφενός ο τρόπος ύπαρξης που βασίζεται στο «να έχεις», και αφετέρου ο τρόπος ύπαρξης που βασίζεται στο «να είσαι».

Κατά τον πρώτο τρόπο, ο άνθρωπος νιώθει ότι το νόημα και η αξία του θεμελιώνονται στο να αποκτά και να κατέχει διάφορα αγαθά. Νιώθει ότι με αυτά καταξιώνεται. Σ' αυτή την περίπτωση, αυτό που μετρά αποφασιστικά είναι ο πλούτος και η κοινωνική ισχύς. Αντίθετα, κατά τον δεύτερο τρόπο ύπαρξης, η ζωή του ανθρώπου θεμελιώνεται στην ποιότητα της ίδιας του της ύπαρξης, στο «τι είδους» άνθρωπος είναι ο ίδιος. Σ' αυτή την περίπτωση μετρά η εσωτερική καλλιέργεια και η πνευματική συγκρότηση του ανθρώπου.

Γιοχάνες Βερμέερ, *Γυναίκα που κρατά ζυγαριά*.

Ειδωλολατρία στην πράξη

Είναι χαρακτηριστικό ότι την πλεονεξία ο απόστολος Παύλος δεν την χαρακτηρίζει ηθικό παράπτωμα, αλλά «ειδωλολατρία»¹. Ο όρος είναι θρησκευολογικός! Πράγμα που σημαίνει ότι ο άνθρωπος που είναι πλεονέκτης (και άρα διψά για ολοένα και περισσότερη απόκτηση, ολοένα για περισσότερη ιδιοκτησία), αντλεί νόημα για την ύπαρξη και τη ζωή του από το χρήμα - ακόμα κι αν ο ίδιος δηλώνει ότι είναι πιστός Χριστιανός και εκκλησιάζεται. Στην πραγματικότητα, θεό του (δηλαδή πηγή νοήματος) έχει καταστήσει την απόκτηση και το χρήμα, κι έτσι έχει αντικαταστήσει στην πράξη τον αληθινό Θεό.

Ο Χριστός είχε διευκρινίσει ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο κάποιος πλούσιος να μπει στη Βασιλεία των ουρανών. «Παιδιά μου, είναι πολύ δύσκολο να μπουں στη βασιλεία του Θεού όσοι έχουν στηρίξει τις ελπίδες τους στα χρήματα. Πιο εύκολο είναι να περάσει καμήλα από τη βελονότρυπα, παρά να μπει πλούσιος στη βασιλεία του Θεού»².

Soichi Watanabe,
Ο πλούσιος και ο Λάζαρος.

1. «Απονεκρώστε, λοιπόν, [...] την πλεονεξία, που είναι ειδωλολατρία» (Κολ. 3:5).

2. Μάρκ. 10:24-25.

Επίσης, ο Χριστός χαρακτήρισε ανόητο («άφρονα») έναν τύπο ανθρώπου τον οποίο οι σημερινές κοινωνίες θεωρούν ως κατεξοχήν μυαλωμένο (σώφρονα). Μας έδωσε την παραβολή του «άφρονα πλούσιου», σύμφωνα με την οποία κάποια χρονιά ένας πλούσιος γαιοκτήμονας είχε ακόμη μεγαλύτερη σοδειά. Όλη του η σκέψη (κι όλη του η ύπαρξη) λοιπόν αγκιστρώθηκε στο πώς θα την αποθηκεύσει, ώστε στα επόμενα χρόνια να ζει με απολαύσεις. Όμως ο ίδιος ο Θεός τού μίλησε και του είπε: «*Ανόητε. Αυτή τη νύχτα θα παραδώσεις τη ζωή σου. Αυτά λοιπόν που ετοίμασες, σε ποιον θα ανήκουν*»;³.

Στην παραβολή αυτή ο πλούσιος δεν εμφανίζεται να πράττει κάτι κακό. Απλώς αποθησαυρίζει την ιδιοκτησία του, κάτι που οι κοινωνίες το θεωρούν εντελώς νόμιμο και ηθικό, και μάλιστα και απαραίτητο, ώστε να υπάρξει οικονομική ανάπτυξη, να γίνουν επενδύσεις κλπ. Όμως, κατά το Ευαγγέλιο, ο πλούσιος ήταν βυθισμένος σε τεράστιο πρόβλημα, διότι όλη η ύπαρξή του βασιζόταν στην αφθονία των αγαθών. Και γι' αυτό είχε αποκτήσει μια ψευδαίσθηση αθανασίας· θεωρούσε δεδομένο ότι θα ζούσε, και μάλιστα ευτυχισμένα, ακριβώς διότι περιεχόμενο της ψυχής του είχε γίνει η ιδιοκτησία.

Παράλληλα, ο άφρων πλούσιος ούτε καν διατυπώνει κάποια σκέψη για άλλους ανθρώπους, οι οποίοι στερούνται τα υλικά αγαθά, ή με την εργασία των οποίων απέκτησε ο ίδιος τα αγαθά. Στη ζωή του προφανώς υπήρχαν κι άλλοι άνθρωποι, όμως δεν γίνεται καμιά κουβέντα γι' αυτούς, απλούστατα διότι δεν «μετρούσαν» στη ζωή του· το νόημα της ύπαρξής του ο πλούσιος το αντλούσε από την κατοχή αγαθών.

Έτσι, ο Χριστός έκλεισε την παραβολή με τα εξής λόγια: «*Αυτά, λοιπόν, παθαίνει όποιος μαζεύει πρόσκαιρους θησαυρούς και δεν πλουτίζει τον εαυτό του με ό,τι θέλει ο Θεός*».

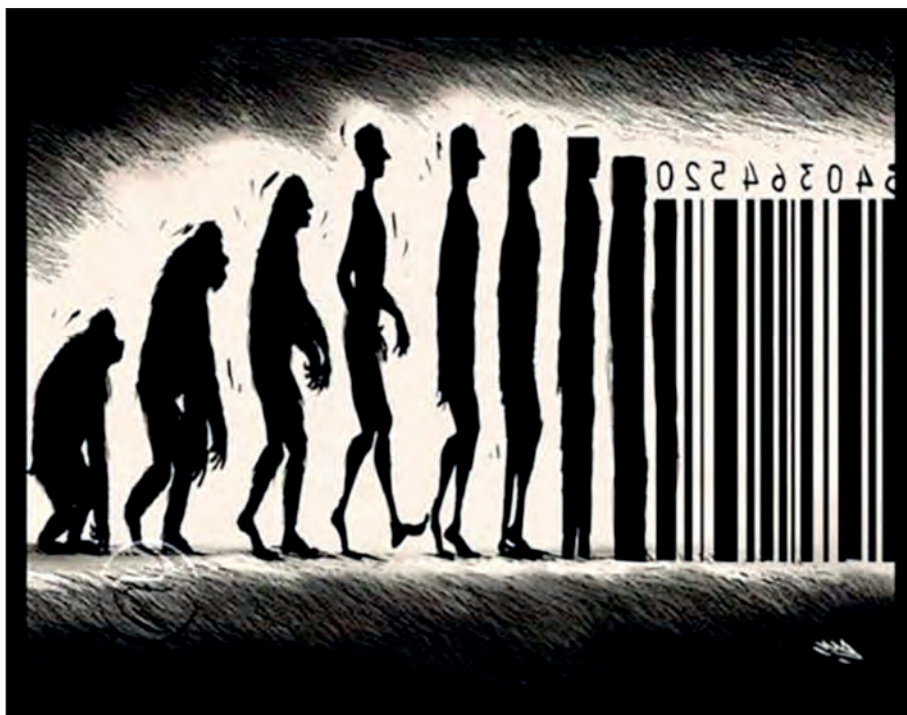
Σημερινές ειδωλολατρίες

Είδαμε στην παραπάνω παραβολή ότι ο πλούσιος δεν σκόπευε να κρατήσει τα αγαθά του κλεισμένα σε αποθήκες και σε χρηματοκιβώτια. Αντίθετα, σκόπευε να ξοδεύει πλουσιοπάροχα, ώστε ο ίδιος να ζει με απόλαυση.

Σήμερα είναι εξαιρετικά εξαπλωμένος στον λεγόμενο «αναπτυγμένο» κόσμο ο καταναλωτισμός, δηλαδή η τάση να αντλεί κάποιος χαρά και νόημα ύπαρξης από την ασταμάτητη αγορά διαφόρων προϊόντων. Ο υπερκαταναλωτής ενδιαφέρεται παθιασμένα για την εικόνα του και βλέπει όλον τον κόσμο ως αντικείμενα που θα διακονήσουν τη δημιουργία μια φανταχτερής παρουσίας του (νομίζοντας π.χ. ότι ο ίδιος παίρνει αξία αν έχει πολλά και ακριβά αυτοκίνητα, πανάκριβο κινητό, τεράστιο αριθμό ακριβών παπουτσιών κλπ.). Έτσι, δημιουργείται μέσα του ένα τεράστιο ψυχικό κενό, διότι λείπουν οι αληθινές ανθρώπινες σχέσεις και υποκαθίστανται από τη λάμψη αντικειμένων. Λάμψη, φυσικά, που ούτε μπορεί να δώσει νόημα ζωής, ούτε μπορεί να διαρκέσει. «*Αν είμαι ό,τι έχω, κι αν ό,τι έχω χαθεί, τότε τι είμαι*»;», είχε διερωτηθεί εύστοχα ο κοινωνικός ψυχολόγος Έρικ Φρομ (1900-1980)⁴.

3. Λουκ. 12:16-21.

4. Βλ. Erich Fromm, *Να έχεις ή να είσαι* (μτφρ. Ουρανία Τουτουντζή), εκδ. Διόπτρα, Αθήνα 2016.

Lisa Aratow, *Evolution to consumerism*

Διαχειριστής και όχι ιδιοκτήτης

Για τους Πατέρες της Εκκλησίας το δικαίωμα της ιδιοκτησίας δεν είναι κυριολεκτικό. Ο άνθρωπος πεθαίνει, ενώ η γη (της οποίας αυτός υποτίθεται ότι είναι κύριος) παραμένει. Ο θεσμός της ιδιοκτησίας, λένε οι Πατέρες, προέκυψε ως αποτέλεσμα της Πτώσης, της εξόδου των ανθρώπων από τον παράδεισο. Ταυτόχρονα, μεταπτωτική θεωρείται και η κοινωνική ανισότητα, η οποία οφείλεται στην αρπακτικότητα κάποιων.

Οι πλούσιοι -λέει χαρακτηριστικά ο Μέγας Βασίλειος- μοιάζουν με ανθρώπους που μπαίνουν πρώτοι σε ένα θέατρο και, αντί να καθίσουν σε ένα κάθισμα, πιάνουν όσα μπορούν περισσότερα, και δεν αφήνουν τους υπόλοιπους να καθίσουν καν⁵. Και ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος επισημαίνει:

«Η φτώχεια και ο πλούτος, αυτό που ονομάζουμε ελευθερία και δουλεία, και τα παρόμοια, ύστερα υπεισέλθαν στο ανθρώπινο γένος, όπως ακριβώς μερικές κοινές αρρώστιες που ήρθαν μαζί με την κακία, όντας επινοήματά της. Δεν ήταν, όμως, [...] έτσι από την αρχή. Εσύ να βλέπεις την πρώτη ισότητα και όχι τη μετέπειτα διαίρεση. Όχι το νόμο του ισχυρού, αλλά του Δημιουργού»⁶.

5. Μ. Βασίλειος, *Εις το καθελὼ μου τας αποθήκας*, PG 31, 276B.

6. Γρηγόριος Θεολόγος, *Περὶ φιλοπτωχείας*, PG 35, 892A-B.

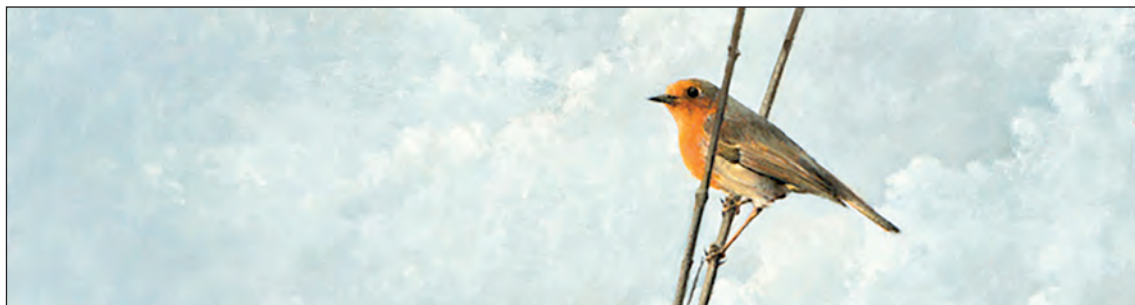
Για τον Χριστιανισμό ο άνθρωπος είναι *διαχειριστής* των υλικών αγαθών. Και πρέπει να τα διαχειρίζεται έτσι ώστε να διακονείται η ανθρώπινη ζωή, η αξιοπρέπεια και η συνύπαρξη.

Ύψιστο κριτήριο, η αγάπη προς τον άλλον

Ο απόστολος Παύλος μάς έχει παραδώσει ένα κείμενό του, το οποίο έχει ονομαστεί «ύμνος της αγάπης»:

«Αν μπορώ να λαλώ όλες τις γλώσσες των ανθρώπων, ακόμα και των αγγέλων, αλλά δεν έχω αγάπη για τους άλλους, τότε οι λόγοι μου ακούγονται σαν ήχος χάλκινης καμπάνας ή σαν κυμβάλου αλαλαγμός. Κι αν έχω της προφητείας το χάρισμα κι όλα κατέχω τα μυστήρια κι όλη τη γνώση, κι αν έχω ακόμα όλη την πίστη, έτσι που να μετακινώ βουνά, αλλά δεν έχω αγάπη, είμαι ένα τίποτα. Κι αν ακόμα μοιράσω στους φτωχούς όλα μου τα υπάρχοντα, κι αν παραδώσω στη φωτιά το σώμα μου για να καεί, αλλά δεν έχω αγάπη, σε τίποτε δε μ' ωφελεί»⁷.

Στο κείμενο αυτό ο Παύλος μάς δείχνει ότι και τα πιο υψηλά πνευματικά επιτεύγματα αν πραγματοποιούνται δίχως αγάπη, δεν έχουν καμία αληθινή αξία. Το ίδιο ισχύει και για την αλληλεγγύη προς τους ανθρώπους που έχουν ανάγκη. Δεν αρκεί να γίνεται σαν ένα τυπικό ή κοινωνικό καθήκον. Αληθινά εκκλησιαστικό είναι όταν εμπνέεται από την αγάπη προς τον άλλον άνθρωπο, δηλαδή όταν τον άλλον τον δεχόμαστε στη ζωή μας ως ισότιμο, ως εικόνα του Χριστού. «Εἶδες [...] τὸν ἀδελφόν σου, εἶδες Κύριον τὸν Θεόν σου», δίδασκε ο αββάς Απολλώς της αιγυπτιακής ερήμου⁸.

Χρήστος Μποκόρος, Καλογιάννος.

7. 1 Κορ. 13:1-3.

8. Το Γεροντικόν, ήτοι αποφθέγματα αγίων γερόντων (επιμ. Π. Β. Πάσχου), εκδ. Αστήρ, Αθήνα ²1970, σσ. 20-21.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Ας απαντήσουμε όλοι και όλες αυθόρμητα στο ερώτημα: «Τι αξίζει να έχεις;»

.....

.....

.....

.....

Ας απαντήσουμε και στο ερώτημα: «Τι αξίζει να είσαι;»

.....

.....

.....

.....

Αφού πούμε τις δικές μας απαντήσεις και ακούσουμε τις απαντήσεις των άλλων, ας τις ξανασκεφτούμε και ας αποφασίσουμε τι δίνει νόημα και αξία στη ζωή μας· αυτό «που έχουμε» ή αυτό «που είμαστε»;

Βήμα Δεύτερο

Πόσο αξίζει να έχει ο άνθρωπος στην κατοχή του; Όσα χρειάζονται; Περισσότερα, για να ζει όσο καλύτερα γίνεται;

Από την άλλη, ας διαβάσουμε ξεχωριστά τα παρακάτω τρία αποσπάσματα από το ευαγγέλιο του Λουκά. Άλλοι διαβάζουν το απόσπασμα Α, άλλοι το Β, και άλλοι το Γ. Αφού απαντήσουμε το ερώτημα: «Τι δεν είναι αποδεκτό από τον Χριστό στη σκέψη και τη ζωή του ανθρώπου, ο οποίος ενδιαφέρεται περισσότερο “να έχει” παρά “να είναι”;», ας συζητήσουμε τις απαντήσεις μας και ας σκεφτούμε ποιο είναι το νόημα της ζωής, όταν πρωτεύει το «να είσαι» από το «να έχεις».

Α.

Ο Χριστός είπε: «Να προσέχετε και να φυλάγεστε από κάθε πλεονεξία, γιατί τα πλούτη, όσο περίσσια κι αν είναι, δε δίνουν την αληθινή ζωή στον άνθρωπο»⁹.

Β.

«¹⁶Τους είπε μάλιστα την εξής παραβολή: «Κάποιου πλούσιου ανθρώπου τα χωράφια έδωσαν άφθονη σοδειά. ¹⁷Τότε εκείνος σκεφτόταν και έλεγε: “τι να κάνω; Δεν έχω μέρος να συγκεντρώσω τα γεννήματά μου! ¹⁸Αλλά να τι θα κάνω”, είπε. “Θα γκρεμίσω τις αποθήκες μου και θα χτίσω μεγαλύτερες για να συγκεντρώσω εκεί όλη τη σοδειά μου και τ’ αγαθά μου. ¹⁹Μετά θα πω στον εαυτό μου: τώρα έχεις πολλά αγαθά, που αρκούν για χρόνια πολλά· ξεκουράσου, τρώγε, πίνε, διασκεδάζε”. ²⁰Τότε του είπε ο Θεός: “ανόητε. Αυτή τη νύ-

9. Λουκ. 12:15.

χτα θα παραδώσεις τη ζωή σου. Αυτά, λοιπόν, που ετοιμάσες σε ποιον θα ανήκουν;» ²¹ Αυτά, λοιπόν, παθαίνει όποιος μαζεύει πρόσκαιρους θησαυρούς και δεν πλουτίζει τον εαυτό του με ό,τι θέλει ο Θεός»¹⁰.

Γ.

«²²Γ' αυτό, λοιπόν, σας λέω: Μη μεριμνάτε για τη ζωή σας, τι θα φάτε και τι θα πιείτε, ούτε για το σώμα σας, τι θα ντυθείτε. ²³Η ζωή δεν είναι σπουδαιότερη από την τροφή; Και το σώμα δεν είναι σπουδαιότερο από το ντύσιμο; ²⁴Παρατηρήστε τα πουλιά, που δε σπέρνουν ούτε θερίζουν, ούτε συνάγουν αγαθά σε αποθήκες, κι όμως ο ουράνιος Πατέρας τα τρέφει· εσείς δεν αξίζετε πολύ περισσότερο απ' αυτά; ²⁷Κι έπειτα, ποιος από σας μπορεί με το άγχος του να προσθέσει έναν πήχη στο ανάστημά του; ²⁸Και γιατί τόσο άγχος για το ντύσιμό σας; Ας σας διδάξουν τα αγριόκρινα πώς μεγαλώνουν· δεν κοπιάζουν ούτε γνέθουν· ²⁹κι όμως σας βεβαιώνω πως ούτε ο Σολομών σ' όλη του τη μεγαλοπρέπεια δεν ντυνόταν όπως ένα από αυτά. ³⁰Αν όμως ο Θεός ντύνει έτσι το αγριόχορτο, που σήμερα υπάρχει κι αύριο θα το ρίξουν στη φωτιά, δε θα φροντίσει πολύ περισσότερο για σας, ολιγόπιστοι; ³¹Μην έχετε, λοιπόν, άγχος και μην αρχίσετε να λετε: "τι θα φάμε;" ή: "τι θα πιούμε;" ή: "τι θα ντυθούμε;" ³²γιατι για όλα αυτά αγωνιούν όσοι δεν εμπιστεύονται το Θεό· όμως ο ουράνιος Πατέρας σας ξέρει καλά ότι έχετε ανάγκη απ' όλα αυτά. ³³Γ' αυτό πρώτα απ' όλα να επιζητείτε τη βασιλεία του Θεού και την επικρότηση του θελήματός του, κι όλα αυτά θα ακολουθήσουν».¹¹

Βήμα Τρίτο

Ας επιχειρήσουμε να καταγράψουμε τον βαθμό συμφωνίας και διαφωνίας μας για τις παρακάτω καταστάσεις:

-Μαθαίνω περισσότερα από την τηλεόραση και το διαδίκτυο, παρά από το σχολείο.

-Γνωρίζω περισσότερες λεπτομέρειες για ένα game ή μία τηλεοπτική σειρά, από όσα γνωρίζω για την πίστη μου.

-Νιώθω απίστευτη χαρά όταν επισκέπτομαι ένα πολυκατάστημα (mall) και περνώ την ώρα μου εκεί.

-Νιώθω χαρά αγοράζοντας έστω κάτι.

-Νιώθω χαρά αγοράζοντας όσα διαφημίζουν/φοράνε/χρησιμοποιούν τα είδωλά μου ή τα πρότυπά μου.

Ας αναλογιστούμε αν σήμερα οι άνθρωποι επισκέπτονται περισσότερο τους «ναούς» της κατανάλωσης παρά τους ιερούς ναούς και ας αναρωτηθούμε γιατί.

Θα μας βοηθήσει, αν σκεφτούμε πώς προωθεί η διαφήμιση τον καταναλωτισμό μέσω προσωπών, ομάδων και δικτύων, και πόσα θρησκευτικά στοιχεία χρησιμοποιεί (π.χ. «πεποιοθήσεις»-σλόγκαν, εμβλήματα, εικόνες, τελετές, παγανιστικά στοιχεία, ταυτότητες, ιερά λόγια, αναγνωριστικά στοιχεία, ιστορίες δημιουργίας, αρχηγούς και ιεραρχία κ.ά.) και αν παρατηρήσουμε το έργο της Lisa Aratow, «Evolution to consumerism», που βρίσκεται παραπάνω, και τα πρόσωπα σε αυτήν.

Αφού μάθουμε γιατί για την Εκκλησία ο άνθρωπος είναι **διαχειριστής και όχι ιδιοκτήτης**, ας σκεφτούμε τι αλλάζει στον τρόπο διαχείρισης αν έχουμε στο νου μας όσα λέει ο Μέγας Βασίλειος:

«Δεν βγήκες γυμνός από την κοιλιά (της μητέρας σου); Δεν θα επιστρέψεις στη γη και πάλι γυμνός; [...] Γιατί λοιπόν εσύ μεν ζεις πλούσια, ενώ ο άλλος ζει στη φτώχεια; [...] Το (παραπανίσιο) ψωμί που κατέχεις εσύ, είναι του πεινασμένου· το ρούχο που φυλάς στις ντουλάπες σου είναι αυτού που κυκλο-

10. Λουκ. 12:16-20.

11. Ματθ. 6:25-31.

φορεί γυμνός· τα παπούτσια που σου περισσεύουν και τα αφήνεις να σαπίζουν είναι του ξυπόλητου· τα χρήματα που τα έχεις παραχωμένα, είναι αυτού που τα χρειάζεται. Συνεπώς αδικείς τόσους, όσους θα μπορούσες να τους προσφέρεις αυτά που χρειάζονται»¹².

Τι θα άλλαζε στον τρόπο που ζούμε, αποκτούμε και καταναλώνουμε, αν κάποιος κάθε μέρα μας θύμιζε: «Δεν βγήκες γυμνός από την κοιλιά (της μητέρας σου); Δεν θα επιστρέψεις στη γη και πάλι γυμνός;».

Όσα λέγονται στη νεκρώσιμη ακολουθία, θα μας βοηθήσουν να σκεφτούμε σε βάθος το νόημα της ιδιοκτησίας:

«Πάντα ματαιότης τὰ ἀνθρώπινα, ὅσα οὐκ ὑπάρχει μετὰ θάνατον· οὐ παραμένει ὁ πλοῦτος, οὐ συνοδεύει ἡ δόξα· ἐπελθὼν γὰρ ὁ θάνατος, ταῦτα πάντα ἐξηφάνισται». «Κατενόησα ἐν τοῖς μνήμασι καὶ εἶδον τὰ ὅσα τὰ γεγυμνωμένα καὶ εἶπον· ἄρα τίς ἐστι, βασιλεὺς ἢ στρατιώτης, ἢ πλούσιος ἢ πέννης, ἢ δίκαιος ἢ ἁμαρτωλός;».

Απόδοση: «Όλα τα ανθρώπινα πράγματα είναι παροδικά και δεν υπάρχουν μετά τον θάνατο, ούτε τα πλούτη παραμένουν, ούτε η δόξα μάς συνοδεύει. Διότι όταν έρχεται ο θάνατος όλα αυτά θα εξαφανιστούν». «Είδα με το νου μου τα μνήματα και είδα τα άσκα οστά και είπα. Άρα ποιος είναι (ο νεκρός); βασιλιάς ή στρατιώτης; πλούσιος ή πτωχός; δίκαιος ή αμαρτωλός;».

Ο ασκητής Σισώης, στην παρακάτω εικόνα¹³ βρέθηκε μπροστά στον τάφο του βασιλιά των Ελλήνων Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ποια αισθήματα φανερώνουν το πρόσωπο και το σώμα του; Τι να σκέφτεται;

Ας διαβάσουμε το παρακάτω κείμενο (το οποίο βρίσκεται πάνω στην εικόνα) και ας σκεφτούμε τι θα λέγαμε σε κάποιον άνθρωπο που ζει σήμερα και θεωρεί σημαντικό τον πλούτο και την κοινωνική ισχύ.

12. Μ. Βασίλειος, *Εις το ρητόν "Καθελώ μου τας αποθήκας"*, PG 31, 276B.

13. Τοιχογραφία στον νάρθηκα της μονής Βαρλαάμ των Μετεώρων (1566), έργο του ιερέα Γεωργίου. Η φωτογραφία είναι του Ν. Κοντού.

«Ὁ μέγας ἐν ἀσκηταῖς Σισώης ἔμπροσθεν τοῦ τάφου τοῦ βασιλέως τῶν Ἑλλήνων Ἀλεξάνδρου, τοῦ πάλαι λάμπαντος ἐν δόξῃ, φρίττει καί, τό ἄσφατον τοῦ καιροῦ καί τῆς δόξης τῆς προσκαίρου λυπηθεῖς, ἰδοὺ κλαίει.

Ὅρῶν σε, τάφε, δειλιῶ σου τήν θέαν
καί καρδιοστάλακτον δάκρυον χέω,
χρέος τό κοινόφλητον εἰς νοῦν λαμβάνων.
Πῶς οὖν μέλλω διελθεῖν πέρας τοιοῦτον;
Αἴ! Αἴ! θάνατε! Τίς δύναται φυγεῖν σε;».

Απόδοση:

«Ὁ Σισώης, μέγας ἀνάμεσα σ' ὅλους τους ἀσκητές, ἀναστατώνεται μπροστά στον τάφο του βασιλιά των Ἑλλήνων Ἀλεξάνδρου, ὁ ὁποῖος παλιά εἶχε λάμψει ἐνδοξα. Γεμίζει λύπη καθώς σκέφτεται τὴν ἀσάθεια του χρόνου καὶ τὴν πρόσκαιρη δόξα, καὶ νὰ, λέει κλαίγοντας:

Μόνο που σε βλέπω, τάφε, γεμίζω φόβο
Καὶ ρίχνω δάκρυα βγαλμένα ἀπὸ τὴν καρδιά μου.
Καθὼς φέρνω στον νοῦ μου τὸ χρέος που οφείλουμε ὅλοι.
Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ καταλήξω ἐκεῖ;
Ε, θάνατε! Ποιὸς μπορεῖ νὰ σε ἀποφύγει;».

Τελικά τι θα ἀπαντούσαμε στο ἐρώτημα του σημερινοῦ ἀνθρώπου που εὐλόγα θα ρωτοῦσε, μετὰ ἀπὸ ὅσα εἶπαμε καὶ μάθαμε: «γιατί δεν εἶναι καλὸ νὰ ἔχω, νὰ κατέχω, νὰ εἶμαι ἰδιοκτῆτης, ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὁ κυρίαρχος τῆς φύσης;».

Ἀς ἐπιχειρήσουμε, ἄλλοι νὰ εἴμαστε ὁ σύγχρονος ἀνθρώπος που ρωτᾷ (Α), καὶ ἄλλοι ὁ Ὁρθόδοξος θεολόγος που ἀπαντᾷ (Β). Ὁ διάλογος εἶναι καλὸ νὰ διαβαστεῖ δυνατὰ, εἴτε ομαδικὰ εἴτε ἀπὸ μία дуάδα, καὶ στο τέλος νὰ συζητήσουμε ἀν τὸ κείμενο του Κάλλιστου Γουέαρ¹⁴, στο ὁποῖο στηρίζονται οἱ ἀπαντήσεις του θεολόγου, δίνει ὄντως ἀπαντήσεις στις ἀπορίες του σύγχρονου ἀνθρώπου.

Α: Γιατί δεν εἶναι καλὸ νὰ ἔχω, νὰ κατέχω, νὰ εἶμαι ἰδιοκτῆτης, ἀφοῦ ὁ ἀνθρώπος στὴ σχέση του με τὴ φύση εἶναι ὁ κυρίαρχος;

Β: «Λόγω των δυσκολιών που προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐννοία τῆς βασιλείας, οἱ χριστιανοὶ οἰκολόγοι τῆς Δύσεως συχνὰ προτιμοῦν νὰ ἀναφέρονται στὴ σχέση αὐτὴ ὡς σχέση οἰκονομίας πρὸς τὴν κτίση. Ἡ διατύπωση αὐτὴ ἔχει τὸ πλεονέκτημα ὅτι διευκρινίζει πῶς ἡ κυριαρχία μας πάνω στον κτιστὸ κόσμον δεν εἶναι δικαιωματικὴ καὶ ἀπόλυτη ἀλλὰ δοσμένη ἀπὸ τὸ Θεό....»

Α: Μα πάλι γιὰ σχέση οἰκονομίας μιλάμε. Ἀν εἶμαι βασιλιάς καὶ οἰκονόμος τῆς φύσης, δεν εἶμαι καὶ κυρίαρχος;

Β: «Μιλώντας ὡστόσο γιὰ οἰκονομία, ἀντιμετωπίζουμε ὁρισμένα προβλήματα. Ὁ ὅρος αὐτὸς ἀπηχεῖ νοήματα που συνδέονται με μιὰ χρηστικὴ ἢ διαχειριστικὴ ἀντίληψη περὶ φύσης, σαν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ (χρηματιστηριακὴ) μετοχὴ που θα πρέπει νὰ ἐπενδυθεῖ ἢ νὰ ἀξιοποιηθεῖ. Δεν θα πρέπει νὰ ἐπιτρέψουμε στους εαυτοὺς μας νὰ ἀντικειμενοποιήσουμε ἢ νὰ ἀποπροσωποποιήσουμε τὸν κόσμον γύρω μας. Ἀς ἀντιμετωπίσουμε τὴ φύση ὡς ἓνα πρόσωπο ἀπέναντί μας, ἓνα “ἐσύ” καὶ ὄχι ἓνα ἀπρόσωπο, οὐδέτερο “αὐτό”. Δεδομένων αὐτῶν των παρανοήσεων

14. Κάλλιστος Γουέαρ, *Ἀρχὴ ἡμέρας. Ἡ ὀρθόδοξη προσέγγιση τῆς Δημιουργίας*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2007, σσ.24-25.

των όρων “βασιλεύς” και “οικονόμος”, ίσως είναι προτιμότερο να χρησιμοποιήσουμε μια τρίτη λέξη... να γίνουμε ιερείς της Κτίσης.»

A: Τι σημαίνει να είμαι ιερέας της φύσης; Τι αλλάζει στη σχέση μου με τη φύση;

B: «Ιερέας - και στο σημείο αυτό δεν αναφέρομαι στη θεσμική, αλλά στην οντολογική ιεροσύνη - είναι αυτός που παίρνει τον κόσμο στα χέρια του ή στα χέρια της και τον ανταποδίδει, τον αντιπροσφέρει στον Θεό, επαναφέροντας την ευλογία του Θεού πάνω σε ό,τι αυτός ή αυτή προσφέρει...Λειτουργώντας μ' αυτό τον τρόπο, ως ιερείς της κτίσης, εμείς, τα ανθρώπινα όντα, μεταμορφώνουμε τον κόσμο σε ευχαριστιακή προσφορά.»

Βήμα Τέταρτο

Αφού διαβάσουμε τον ύμνο της αγάπης, του Αποστόλου Παύλου, ας διακρίνουμε όλοι και όλες μαζί ποια είναι όλα εκείνα τα «σπουδαία» του χριστιανού που χάνονται, αν δεν έχει αγάπη.

ΕΝΟΤΗΤΑ 6

Ξένος, μετανάστης και πρόσφυγας

Μοχάμεντ Νακάμ, Το ταξίδι των προσφύγων προς την Ευρώπη.

Ο κοντινός και ο ξένος

Κάποτε ζητήθηκε από τον Χριστό να διευκρινίσει τι εννοούσε ο Μωσαϊκός νόμος ζητώντας αγάπη για τον «πλησίον» μας, για τον κοντινό μας.

Πράγματι! Ποιος, άραγε, είναι ο πιο κοντινός μας; Ο νους μας πιθανότατα θα πάει στους εξ αίματος συγγενείς μας, στους ομοεθνείς μας ή και στους ομόθρησκούς μας.

Όμως ο Χριστός έδωσε ολότελα διαφορετική απάντηση. Είπε την παραβολή του καλού Σαμαρείτη, όπου ως «πλησίον» εμφάνισε τον πιο μακρινό, έναν αλλοεθνή και αλλόθρησκο: έναν Σαμαρείτη (όπως είναι γνωστό, οι Ιουδαίοι και οι Σαμαρείτες βρίσκονταν μεταξύ τους σε μεγάλη έχθρα, και απέφευγαν κάθε επικοινωνία μεταξύ τους¹).

Ποιο είναι το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτής της ευαγγελικής αφήγησης; Ότι η ερώτηση που απευθύνθηκε στον Χριστό ήταν «ποιος είναι ο πλησίον μου». Δηλαδή ποιος είναι, βάσει κάποιων δεδομένων χαρακτηριστικών (βάσει του αίματος, του DNA, της εθνικότητας κοκ). Ο

1. Ιω. 4:9.

Χριστός όμως δεν είπε ποιος «είναι» ο πλησίον, αλλά ποιος *α π ο δ ε ι κ ν ύ ε τ α ι* ο πλησίον. «Τίς [...] πλησίον δοκεῖ σοι γεγονέναι;», ρώτησε τον συνομιλητή του². «Ποιος κατά τη γνώμη σου αποδείχτηκε 'πλησίον';». «Πλησίον» λοιπόν αποδεικνύεται εκείνος ο οποίος έμπρακτα σπλαχνίζεται τον συνάνθρωπο, όποιος κι αν είναι αυτός.

Οι νέοι, μη συγγενικοί δεσμοί

Οι δεσμοί αίματος και οι δεσμοί λόγω κοινής καταγωγής είναι δεσμοί «αναγκαστικοί», δηλαδή δεσμοί οι οποίοι δημιουργούνται μέσω βιολογικών σχέσεων. Και γι' αυτό δεν αίρονται ποτέ. Υπάρχουν είτε το θέλει κάποιος είτε όχι.

Φυσικά οι δεσμοί αυτοί έχουν το νόημά τους και τη σημασία τους στην κοσμική πραγματικότητα. Όμως ο Χριστός εγκαινιάζει ένα άλλο είδος δεσμών: Πνευματικούς δεσμούς, οι οποίοι δημιουργούνται βάσει της ελευθερίας και της ολόκαρδης επιλογής εκ μέρους του ανθρώπου. Η πίστη στον Θεό και η χριστιανική ταυτότητα δεν μπορούν να υπάρχουν χωρίς να τις επιθυμεί το κάθε υποκείμενο. Χρειάζονται τη συναίνεση του κάθε ανθρώπου. Και ακριβώς γι' αυτό, μπορεί να πάψουν να υπάρχουν κάθε στιγμή, αν η καρδιά του ανθρώπου πάψει πραγματικά να δέχεται την πίστη. Όταν οι Φαρισαίοι πίστευαν ότι τη σχέση τους με τον Θεό την εξασφαλίζει το γεγονός ότι ήταν απόγονοι του Αβραάμ, ο Χριστός τούς απάντησε ότι κάτι τέτοιο δεν ισχύει, και ότι ο Θεός μπορεί να μετατρέψει και τις πέτρες σε τέκνα του Αβραάμ³. Κι όταν κάποια γυναίκα, η οποία ενθουσιάστηκε ακούγοντας το κήρυγμά του, μακάρισε τη μητέρα του, αυτός απάντησε ότι μακάριοι είναι όσοι αποδέχονται και τηρούν τον λόγο του⁴.

Όλα αυτά καταλήγουν στο ότι κορυφαία αγάπη είναι αυτή που απευθύνεται στον ξένο, σε αυτόν με τον οποίον κανένας ανθρώπινος δεσμός δεν με υποχρεώνει εκ των προτέρων σε σχέση.

Η σημασία του ξένου

Ο ίδιος ο Θεός, παρ' όλο που είναι η αιτία ύπαρξης των πάντων, εμφανίζεται ως ξένος, τον οποίο ο κόσμος καλείται ελεύθερα να αποδεχτεί. Όποτε δεν τον αποδέχεται, ο Θεός βιώνει την κατάσταση του ξένου. «Ο Λόγος [...] μέσα στον κόσμο ήταν, κι ο κόσμος δι' αυτού δημιουργήθηκε, μα δεν τον αναγνώρισε ο κόσμος. Ήρθε στον τόπο το δικό του, και οι δικοί του δεν τον δέχτηκαν»⁵.

Βαν Γκογκ, *Ο καλός Σαμαρείτης*.

2. Λουκ. 10:36.

3. Ματθ. 3:9.

4. Λουκ. 11:28.

5. Ιω. 1:10-11.

Μονρεάλε Σικελίας, Μωσαϊκό 12ου αι., *Η φιλοξενία του Αβραάμ.*

Το ίδιο ισχύει για τον καθένα μας: Καλούμαστε να αποδεχτούμε τον ξένο, αλλά ταυτόχρονα κι εμείς οι ίδιοι είμαστε ξένοι, οι οποίοι ζητάμε από τους άλλους να γίνουμε δεκτοί στη ζωή τους, στον «τόπο» τους.

Μία από τις φανερώσεις του Θεού στην Παλαιά Διαθήκη είναι η περίφημη «φιλοξενία του Αβραάμ», ο οποίος μαζί με τη σύζυγό του Σάρα δέχτηκαν στο σπιτικό τους τρεις ξένους ταξιδιώτες (στην πραγματικότητα, αγγέλους). Και μάλιστα, μόλις είδαν τους ξένους να στέκονται, ο Αβραάμ δεν περίμενε να του «χτυπήσουν την πόρτα», αλλά έτρεξε ο ίδιος προς αυτούς (αυτό δηλώνεται σε κάποιες βυζαντινές εικόνες, όπου το ιμάτιο του Αβραάμ ανεμίζει).

«Μην ξεχνάτε τη φιλοξενία», γράφει ο απόστολος Παύλος, «γιατί μ' αυτήν μερικοί, χωρίς να το ξέρουν, φιλοξένησαν αγγέλους»⁶.

Πρόσφυγας υπήρξε και ο ίδιος ο Χριστός, όταν η οικογένειά του μετανάστευσε σε ξένη χώρα, την Αίγυπτο, για να αποφύγουν το μίσος του Ηρώδη. Και ως ξένο, που ο ίδιος ήταν φιλόξενος, τον έθαψε ο ευσχήμων Ιωσήφ, όπως ακούμε στον συγκλονιστικό ύμνο της Μ. Παρασκευής, «Δός μοι τοῦτον τόν ξένον...», είπε ο Ιωσήφ στον Πιλάτο. Και όταν ο Χριστός σκιαγράφησε τα κριτήρια της μέλλουσας και τελικής κρίσης, διευκρίνισε ότι όχι απλώς βρίσκεται στο πλάι των ξένων (και όσων βρίσκονται σε κάθε είδος ανάγκης), αλλά ταυτίζεται μαζί τους. Η βοήθεια προς τον αναγκασμένο ξένο είναι βοήθεια προς τον Χριστό τον ίδιο⁷.

Σήμερα

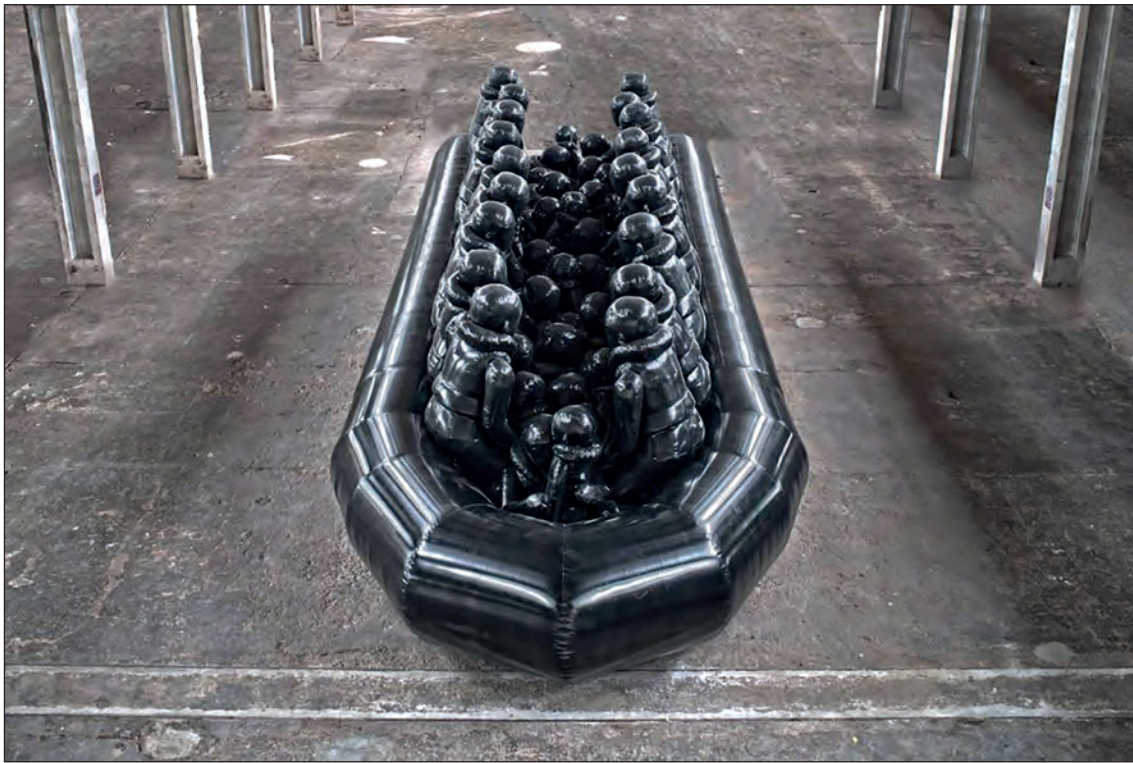
Τα τελευταία χρόνια δραματικά έχουν αυξηθεί παγκοσμίως οι μετακινήσεις πληθυσμών, οι οποίες οφείλονται σε έκτακτους και ζοφερούς λόγους. Πλήθη ανθρώπων εγκαταλείπουν τις εστίες τους είτε λόγω πολέμων και γενοκτονιών (πρόσφυγες), είτε λόγω φτώχειας (οικονομικοί μετανάστες). Σύμφωνα με την αρμόδια υπηρεσία του ΟΗΕ, το 2019 υπήρχαν σε όλον τον κόσμο 68,5 εκατομμύρια άνθρωπων που είχαν εκτοπισθεί βίαια από τις πατρίδες τους. Από αυτούς, γύρω στα 13 εκατομμύρια είναι ανήλικοι πρόσφυγες⁸.

Οι μετακινήσεις αυτές φέρνουν τον ξένο μέσα στην καθημερινότητα του υπόλοιπου κόσμου. Η αλληλεγγύη προς τους ξεριζωμένους είναι καίριο χρέος. Η αλληλεγγύη αυτή αφορά την επιβίωσή τους (τη φιλοξενία, την εξασφάλιση τροφής και περίθαλψης), αλλά και την αντιμετώπιση των αιτιών οι οποίες γεννούν ξεριζωμό. Οι πόλεμοι και η δυστυχία όχι μόνο καταστρέφουν ολόκληρες χώρες, αλλά και δημιουργούν στρατιές ανέστιων ανθρώπων, τους οποί-

6. Εβρ. 13: 2

7. Ματθ. 25:40.

8. <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>

Ai Weiwei, *Law of the Journey* (Prototype A).

ους διάφορα παγκόσμια πανίσχυρα οικονομικά συμφέροντα μετατρέπουν σε σύγχρονους δούλους, σε φθηνά εργατικά χέρια, σε πάμφθην αναλώσιμα.

Συνύπαρξη: ένα στοίχημα

Πώς θα μπορέσουν να συνυπάρξουν αρμονικά, στις σύγχρονες κοινωνίες, άνθρωποι που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς και έχουν διαφορετικές θρησκείες; Μόνο αν όλοι (ντόπιοι και ξένοι) αποδεχτούν τη σπουδαιότητα της ανθρώπινης ελευθερίας, τον σεβασμό προς τον άλλον, την ιερότητα της ζωής. Είναι, δηλαδή, σημαντικό, καθένας να γίνεται αποδεκτός με την ιδιαίτερη ταυτότητά του, και ταυτόχρονα ο ίδιος να αποδέχεται τους άλλους με τις ιδιαίτερες ταυτότητές τους. Αυτές τις αρχές χρειάζεται να τις προσυπογράφουν όλοι, σαν ένα είδους συμβολαίου, ώστε όλοι να ζουν σε μια κοινωνία, κι όχι σε γκέτο. Η μόνη ιδιαίτερη ταυτότητα η οποία δεν μπορεί να γίνει δεκτή στις ανθρώπινες κοινωνίες, είναι όποια ταυτότητα κηρύττει το μίσος για όσους διαφέρουν από αυτήν.

Εδώ χρειάζεται μια διευκρίνιση. Απέναντι στον άνθρωπο ο οποίος ασπάζεται το μίσος προς τους άλλους, οι Χριστιανοί οφείλουν αγάπη, όπως σε κάθε άνθρωπο. Μάλιστα, είναι σημαντικό αν οι πιστοί κατορθώσουν να τον μεταπείσουν, δηλαδή να τον απελευθερώσουν από το κακό στο οποίο ο ίδιος έχει παραδώσει τον εαυτό του. Αλλά παράλληλα θα πρέπει να κάνουν σαφές, ότι η στάση του αυτή είναι απολύτως απαράδεκτη, διότι αποτελεί απόλυτη άρνηση της ανθρώπινης κοινωνίας.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Ας γράψει ο καθένας και η καθεμιά, ποιος είναι για αυτόν/ήν ο πλησίον:

.....

.....

.....

Όταν ρώτησαν τον Χριστό, είπε την παραβολή του καλού Σαμαρείτη, όπου ως «πλησίον» εμφάνισε τον Σαμαρείτη. Γιατί το έκανε αυτό;

Ας αναρωτηθούμε, με βάση την παραβολή, τι μπορεί να σημαίνει για εμάς ότι σημασία δεν έχει ποιος «είναι» ο πλησίον, αλλά ποιος *α π ο δ ε ι κ ν ύ ε τ α ι* ο πλησίον.

Βήμα Δεύτερο

Έχοντας στο μυαλό μας όσα μάθαμε για τον πλησίον, ας παρατηρήσουμε αυτήν τη φωτογραφία του Γιάννη Μπεχράκη (1960-2019), η οποία απεικονίζει έναν ξένο, έναν πρόσφυγα, με την κόρη του στην πορεία προς τα σύνορα.

- Τι μπορεί να σκέφτεται ο πατέρας;
- Τι μπορεί να νιώθει στην πορεία του αυτή;
- Ποια θα μπορούσε ίσως να είναι η θρησκεία του;
- Τι είναι αυτό για το οποίο πιθανόν να νοιάζεται και τι να φροντίζει;
- Τι σκεπτόμαστε και τι νιώθουμε εμείς για αυτόν;

Ο ίδιος ο Γιάννης Μπεκράκης είχε μιλήσει για τη φωτογραφία αυτή, σε συνέντευξη που είχε παραχωρήσει, και είχε αποκαλύψει τις σκέψεις του για το μοναδικό αυτό «κλικ».

«Υπήρξαν πάρα πολλές στιγμές που με συγκίνησαν, που με έκαναν να αισθανθώ κομμάτι του όλου πράγματος. Διότι υπάρχει επίσης κάτι άλλο που δεν ξεχνώ ποτέ. Εγώ, όπως και πάρα πολλοί άλλοι άνθρωποι, έχω μέσα μου αίμα προσφυγικό. Η γιαγιά μου ήταν πρόσφυγας από τη Σμύρνη και μου διηγούνταν τι είχε ζήσει η οικογένειά της. Οπότε καταλαβαίνω πολύ καλά τι περνούν σήμερα οι πρόσφυγες. Μια τέτοια στιγμή, λοιπόν, ήταν στην Ειδομένη τον χειμώνα του 2015, όταν είδα αυτόν τον πατέρα που κουβαλούσε μέσα στη βροχή, για πολλά χιλιόμετρα, την κόρη του. Φορούσε μια αυτοσχέδια κάπα από σκουπιδοσακούλες για να προστατεύεται από τη βροχή. Και κάποια στιγμή, πηγαίνοντας προς αυτό που πίστευε ότι ήταν η ελευθερία και η λύτρωση, έσφιξε την κόρη του δυνατά στην αγκαλιά του και τη φίλησε.

Όταν τον είδα να περπατά στη μέση του δρόμου, έτσι με μια δύναμη και μια αγάπη, μου φάνηκε τεράστιος, σαν σούπερ ήρωας. Κι επειδή έχω κι εγώ μια κόρη στην ηλικία της δικής του, η σκηνή αυτή με συγκλόνισε. Λέω μάλιστα πολλές φορές χαριτολογώντας ότι με αυτή τη φωτογραφία απέδειξε ότι οι σούπερ ήρωες δεν υπάρχουν μόνο στη φαντασία μας. Υπάρχουν και στη ζωή. Μπορεί να είναι ένας απλός άνθρωπος χωρίς μόρφωση, ένας φτωχός, ένας ζητιάνος, κάποιος που δεν του δίνεις ενδεχομένως καμία σημασία. Έρχεται όμως μια στιγμή που αυτός ο άνθρωπος θα κάνει μια πράξη τόσο δυνατή, που θα σε αφήσει άναυδο με την ομορφιά της».

<https://antikleidi.com/2019/03/08/yannis-behrakis-story-behind-superman-photo/>

Βήμα Τρίτο

Αφού αναγνωρίσουμε ότι ο ίδιος ο Θεός, παρ' όλο που είναι η αιτία ύπαρξης των πάντων, εμφανίζεται ως ξένος (στη φιλοξενία του Αβραάμ, στη φυγή στην Αίγυπτο, στην ταφή του από τον Ιωσήφ), τον οποίο ο κόσμος καλείται ελεύθερα να αποδεχτεί, ας διαβάσουμε τον ύμνο που ψάλλει η Εκκλησία τη Μεγάλη Παρασκευή και ας σημειώσουμε πώς παρουσιάζεται και αντιμετωπίστηκε ο Χριστός ως ξένος.

Μ. Παρασκευή:

«Τὸν ἥλιον κρύψαντα τὰς ἰδίας ἀκτίνας,
καὶ τό καταπέτασμα τοῦ ναοῦ διαρραγέν, τῷ τοῦ Σωτῆρος θανάτῳ,
ὁ Ἰωσήφ θεασάμενος, προσῆλθε τῷ Πιλάτῳ καὶ καθικετεύει λέγων·
δός μοι τοῦτον τόν ξένον, τόν ἐκ βρέφους ὡς ξένον ξενωθέντα ἐν κόσμῳ·
δός μοι τοῦτον τόν ξένον, ὃν ὁμόφυλοι μισοῦντες θανατοῦσιν ὡς ξένον·
δός μοι τοῦτον τόν ξένον, ὃν ξενίζομαι βλέπειν τοῦ θανάτου τό ξένον·
δός μοι τοῦτον τόν ξένον, ὅστις οἶδεν ξενίζειν τοὺς πτωχοὺς τε καὶ ξένους·
δός μοι τοῦτον τόν ξένον, ὃν Ἑβραῖοι τῷ φθόνῳ ἀπεξένωσαν κόσμῳ·
δός μοι τοῦτον τόν ξένον, ἵνα κρύψω ἐν τάφῳ, ὃς ὡς ξένος οὐκ ἔχει τήν κεφαλὴν ποῦ κλίνει·
δός μοι τοῦτον τόν ξένον, ὃν ἡ Μήτηρ καθορῶσα νεκρωθέντα ἐβόα·
ἽΩ Υἱέ καὶ Θεέ μου, εἰ καὶ τὰ σπλάγχνα τιτρώσκομαι,
καὶ καρδίαν σπαράττομαι, νεκρόν σε καθορῶσα,
ἀλλὰ τῇ σῇ ἀναστάσει θαρροῦσα μεγαλύνω.»

ΑΠΟΔΟΣΗ:

«Όταν είδε ο Ιωσήφ τον ήλιο να έχει κρύψει τις ίδιες του τις ακτίνες και το καταπέτασμα του ναού να έχει σκιστεί, λόγω του θανάτου του Σωτήρα, προσήλθε στον Πιλάτο και τον θερμοπαρακαλά λέγοντας:

Δώσε μου τούτο τον ξένο, που από βρέφος φιλοξενήθηκε στον κόσμο σαν ξένος.
 Δώσε μου τούτο τον ξένο, που οι ομόφυλοί του από μίσος τον θανατώνουν σαν ξένο.
 Δώσε μου τούτο τον ξένο, που παραξενεύομαι βλέποντας το παράξενο του θανάτου του.
 Δώσε μου τούτο τον ξένο, που ήξερε να φιλοξενεί τους φτωχούς και τους ξένους.
 Δώσε μου τούτο τον ξένο, που οι Εβραίοι από φθόνο τον αποξένωσαν από τον κόσμο.
 Δώσε μου τούτο τον ξένο, για να τον κρύψω σε τάφο, αυτόν που σαν ξένος δεν είχε που να γείρει το κεφάλι.
 Δώσε μου τούτο τον ξένο, που βλέποντάς τον νεκρό η μητέρα του φώναζε:
 Ω, γιέ μου και Θεέ μου, αν και πληγώνομαι στα σωθικά μου
 και σπαράζω στην καρδιά, βλέποντάς σε νεκρό,
 αναθαρρώ από την ανάστασή σου, και δοξάζω».

«...Ήρθε στον τόπο τον δικό του, και οι δικοί του δεν τον δέχτηκαν» (Ιω. 1:11).

Μήπως το ίδιο ισχύει για τον καθένα μας; Μήπως καλούμαστε να αποδεχτούμε τον ξένο, αλλά ταυτόχρονα και εμείς οι ίδιοι είμαστε ξένοι, οι οποίοι ζητάμε από τους άλλους να γίνουμε δεκτοί στη ζωή τους, στον «τόπο» τους;

Βήμα Τέταρτο

Ας παρατηρήσουμε το έργο του Sieger Koder και ας το χωρίσουμε στις 5 επιμέρους ενότητες. Ας περιγράψουμε μόνο ό,τι βλέπουμε σε κάθε ενότητα, χωρίς να εκφράζουμε τις απόψεις ή τις ερμηνείες μας. Αφού λοιπόν περιγράψουμε με λεπτομέρειες το έργο, ας προσπαθήσουμε κατόπιν να διατυπώσουμε κάποιες ιδέες:

- Τι παρατηρήσαμε ότι συμβαίνει;
- Τι μπορεί να λέει αυτή η σύνθεση των 5 ενοτήτων;

Αφού επεξεργαστήκαμε το έργο, ας διαβάσουμε το απόσπασμα από την παραβολή της τελικής κρίσης επιχειρώντας να βρούμε αναλογίες:

«³⁴ Θα πει τότε [...] σε αυτούς που βρίσκονται δεξιά του:

“Ελάτε, οι ευλογημένοι απ’ τον Πατέρα μου, κληρονομήστε τη Βασιλεία που σας έχει ετοιμαστεί απ’ την αρχή του κόσμου. ³⁵ Γιατί πείνασα και μου δώσατε να φάω, δίψασα και μου δώσατε να πιω, ήμουν ξένος και με περιμαζέψατε⁴, ³⁶ γυμνός και με ντύσατε, άρρωστος και μ’ επισκεφτήκατε, φυλακισμένος κι ήρθατε να με δείτε”.

³⁷ Τότε θα του απαντήσουν οι άνθρωποι του Θεού:

“Κύριε, πότε σε είδαμε να πεινάς και σε θρέψαμε ή να διψάς και σου δώσαμε να πεις; ³⁸ Πότε σε είδαμε ξένον και σε περιμαζέψαμε ή γυμνόν και σε ντύσαμε; ³⁹ Πότε σε είδαμε άρρωστον ή φυλακισμένον κι ήρθαμε να σε δούμε;”.

⁴⁰ Και [...] θα τους απαντήσει:

“Σας βεβαιώνω πως αφού τα κάνατε αυτά για έναν

από αυτούς τους ασήμαντους αδερφούς μου, τα κάνατε για μένα'» (Ματθ. 25:34-40).

Ποιος είναι τελικά ο ξένος, που καλούμαστε να βοηθήσουμε;
Ποιοι είναι οι ξένοι σήμερα, αλλά και πάντα;

Βλέποντας τη φωτογραφία ας διαβάσει κάποιος/α τα λόγια του αγίου Γρηγορίου Νύσσης (335-396 μ.Χ.):

«Ἦρθαν ἔτσι τα πράγματα, ὥστε γύρω μας να αφθονούν οι γυμνοί και οι ἄστεγοι. Είναι πάμπολλοι οι πρόσφυγες που χτυπούν τις πόρτες μας. Πάμπολλοι είναι και οι ξένοι και οι μετανάστες. Ὅπου κι αν κοιτάξεις θα δεις χέρια απλωμένα σε ζητιανιά. Για σπίτι ἔχουν το ὕπαιθρο. Κατάλυμα βρίσκουν στις στοές, τις παρόδους και τα ερημικότερα σημεία της αγοράς. Φωλιάζουν σε τρύπες ὅπως οι νυχτοκόρακες και οι κουκουβάγιες. Το ρούχο τους είναι διάτρητα κουρέλια. Για χωράφι ἔχουν τη διάθεση ὅσων δίνουν ελεημοσύνη. Για τροφή, ὅτι τύχει. Πίνουν νερό από τις κρήνες ὅπως τα ζῶα, και για ποτήρια ἔχουν τις χούφτες τους. Για αποθήκη ἔχουν την κοιλιά τους, ὅσο μπορεί αὐτή να συγκρατήσει ὅτι μπαίνει μέσα. Τραπέζι τους είναι τα γόνατά τους διπλωμένα. Κρεβάτι, το ἔδαφος. Μπάνιο, κάποιος ποταμός ἢ λίμνη, ὅπως τα ἔχει προσφέρει ακατέργαστα και κοινά σε ὅλους ο Θεός. Ἡ ζωή τους είναι πλέον γεμάτη μετακινήσεις και αγριάδα, ὁμως δεν ἦταν ἔτσι ἐξαρχῆς. Ας ὁψονται ἡ συμφορά και ἡ ἀνάγκη»⁹.

Είναι τελικά μόνο σύγχρονο φαινόμενο οι μετακινήσεις, που φέρνουν τον ξένο μέσα στην καθημερινότητα του υπόλοιπου κόσμου;

Κλείνοντας, ας δημιουργήσουμε μία εικόνα με το μήνυμα των παρακάτω λόγων του Μεγάλου Βασιλείου. Μία εικόνα που να στέλνει ένα τόσο ισχυρό μήνυμα, ὅσο αὐτό του γκράφιτι που σχεδίασε ο καλλιτέχνης «twenty three» στη Λεμεσό, με μία οικιακή βοηθό (προφανώς

9. Γρηγόριος Νύσσης, *Περὶ φιλοπτωχίας καὶ ευποιίας λόγος α΄*, PG 46, 457A-C. Μετάφραση ἀπὸ το: Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Ὁ Θεός μου ο αλλοδαπός. Κείμενα γιὰ μιαν ἀλήθεια που εἶναι "τοῦ δρόμου"*, ἐκδ. Ἐν Πλω, Αθήνα ⁵2018, σσ. 47-48.

μετανάστρια στην Κύπρο) να απλώνει τη μπουγάδα, στην οποία περιλαμβάνεται μία φανέλα η οποία γράφει «Έξω οι ξένοι». Για να επιτύχουμε τον στόχο μας θα πρέπει πρώτα να συναποφασίσουμε ποιο είναι το μήνυμα του γκράφιτι στη Λεμεσό και στη συνέχεια να φανταστούμε ή να δημιουργήσουμε το δικό μας:

«Αν χτυπήσει την πόρτα σου κάποιος που πασχίζει να αντιμετωπίσει την ανάγκη του, μη ζυγίσεις τα πράγματα με ανώμαλο τρόπο. Μην πεις δηλαδή, «Αυτός είναι φίλος, είναι ομόφυλος, με έχει ευεργετήσει παλιότερα, ενώ ο άλλος είναι ξένος, αλλόφυλος, άγνωστος». Αν κρίνεις άνισα, ούτε συ θα ελεηθείς. Μία είναι η ανθρώπινη φύση· και ο ένας και ο άλλος είναι άνθρωπος· κοινή είναι στους δύο η ανάγκη, κοινή η φτώχεια. Πρόσφερε και στον αδελφό και στον ξένο· στον μεν αδελφό σου να μη γυρίσεις την πλάτη, τον δε ξένο κάν' τον αδελφό σου. Ο Θεός θέλει να στηρίζεις τους αναγκασμένους, κι όχι να κάνεις διακρίσεις ανάμεσα στους ανθρώπους· δεν θέλει να δίνεις στον ομόφυλο και να αποδιώχνεις τον ξένο· όλοι είναι ομόφυλοι, όλοι είναι αδέρφια, όλοι είναι παιδιά ενός πατέρα. Υπάρχει κάποιος που τον ξερίζωσε κάποια συμφορά και δεν του έχει απομείνει τίποτα, παρά μόνο η ψυχή και το σώμα του· εμείς όμως, όσοι έχουμε γλυτώσει άγευστοι συμφορών, ας μοιραστούμε με εκείνους την ευημερία μας. Ας αγκαλιάσουμε τους αδελφούς μας, που μόλις και μετά βίας έχουν διασωθεί»¹⁰.

10. Μ. Βασίλειος, *Περί ελεημοσύνης λόγος δ'*, PG 32, 1160D-1161A. Μετάφραση από το: Παπαθανασίου, ό.π., σσ. 55-56.

ΕΝΟΤΗΤΑ 7

Το ανθρώπινο σώμα

Μονή της Χώρας, Κωνσταντινούπολη, Ανάσταση, 14ος αι.

Ο Χριστός και το ανθρώπινο σώμα

Η Εκκλησία προσδοκά τη σωτηρία του ανθρώπου, δηλαδή συνολικά της ανθρώπινης ύπαρξης. Δεν διδάσκει, δηλαδή, τη σωτηρία μόνο της ψυχής. «Προσδοκῶ ἀνάστασιν νεκρῶν», ομολογούν οι Χριστιανοί στο Σύμβολο της Πίστεως.

Ο Χριστός προσέλαβε πλήρη την ανθρώπινη φύση, πράγμα που σημαίνει ότι προσέλαβε και ανθρώπινη ψυχή και ανθρώπινο σώμα. Και όταν αναστήθηκε δεν εγκατέλειψε το σώμα του. Το αναστημένο του σώμα παρέμενε υλικό, αλλά πλέον ελεύθερο από τη φθορά. Ο ίδιος ο Χριστός διαβεβαίωσε τους μαθητές του γι' αυτό, όταν, μετά την ανάστασή του, τους εμφανίστηκε. Τα σημάδια των καρφιών στα χέρια και στα πόδια του, όπως και το σημάδι του λογισμού στο πλευρό του, έδειχναν ότι συνέχισε να έχει το δικό του σώμα, όμως πλέον αυτό το σώμα δεν περιοριζόταν από τον χώρο και τον χρόνο. Εμφανίστηκε μέσα στο δωμάτιο όπου ήταν μαζεμένοι οι μαθητές, και όπου οι πόρτες ήταν κλειστές. Έφαγε μπροστά στους έκπληκτους μαθητές του για να τους δείξει

Sieger Köder, Emmaus.

ότι δεν ήταν άυλο φάντασμα, και μάλιστα τους το είπε κατηγορηματικά: «*Κοιτάξτε τα χέρια μου και τα πόδια μου για να βεβαιωθείτε ότι είμαι εγώ ο ίδιος. Ψηλαφίστε με και δείτε· ένα φάντασμα δεν έχει σάρκα και οστά, όπως βλέπετε πως έχω εγώ*»¹.

Ο άνθρωπος και το σώμα του

Για την Εκκλησία το σώμα κάθε ανθρώπου είναι αναφαίρετη παράμετρος της μοναδικότητάς του. Κι όταν μιλάμε για ψυχή και για σώμα, δεν μιλούμε για δύο αντίθετα και εκθρικά μεταξύ τους συστατικά, αλλά για μια αρμονική σύνθεση.

Όλα τα δεδομένα του ανθρώπου, δηλαδή όλα όσα εννοούμε με τη λέξη *ψυχή* και όλα όσα εννοούμε με τη λέξη *σώμα*, είναι κτιστά. Υπό την έννοια αυτή, όλα, παρ' όλες τις διαφορές που μπορεί να έχουν μεταξύ τους, όλα είναι συγγενή μεταξύ τους: ανήκουν στη μεγάλη «οικογένεια» του κτιστού. Κανένα απ' αυτά δεν είναι τμήμα ή σταγονίδιο της θείας ουσίας. Στη νεκρώσιμη ακολουθία το μυστήριο του θανάτου εκφράζεται ως εξής: Η «*ψυχή ἐκ τοῦ σώματος βιαίως χωρίζεται ἐκ τῆς ἁρμονίας, καί τῆς συμφυΐας ὁ φυσικώτατος δεσμός [...]* ἀποτέμενεται» («η ψυχή βίαια χωρίζεται από την αρμονική της σχέση με το σώμα και κόβεται ο φυσικός της δεσμός με αυτό»).

Αντίστοιχα, λοιπόν, προς την ανάσταση του Χριστού, οι Χριστιανοί προσδοκούν ανάσταση στην οποία θα συμμετέχει και το σώμα τους. Το σώμα δεν είναι απλώς «περιτύλιγμα» ή «τσόφλι» της ανθρώπινης ύπαρξης, πολύ περισσότερο δεν είναι «φυλακή» ή «τάφος» της ψυχής, όπως πιστεύουν διάφορες φιλοσοφίες και θρησκείες.

Στον αρχαίο κόσμο διατυπώθηκαν ποικίλες απόψεις για το σώμα, από την ειδωλοποίηση της ωραιότητάς του, μέχρι την περιφρόνησή του λόγω της φθαρτότητάς του. Κατά την εποχή πάντως κατά την οποία απλώθηκε η Εκκλησία στον ελληνορωμαϊκό κόσμο, είχε μεγάλη απήχηση η αρνητική στάση απέναντι στο σώμα. Αναφέρεται ότι ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Πλωτίνος (3^{ος} αι. μ. Χ.) «*αισθανόταν ντροπή που είχε σώμα [...]*. Δεν δεχόταν ούτε καν να τον πλησιάσει γλύπτης ή ζωγράφος για να φτιάξουν την προτομή ή το πορτρέτο του [...]. Δεν φτάνει (έλεγε) που έχουμε φορτωθεί αυτή την εφήμερη μορφή· γιατί να θέλει κανείς να τη διατηρήσει περισσότερο, σαν να 'ναι κάτι που αξίζει;»². Και ο στωικός φιλόσοφος Ρωμαίος αυτοκράτορας Μάρκος Αυρήλιος θρηνηδούσε: *άνθρωπε «είσαι μια φτωχή ψυχή που κουβαλάει ένα πτώμα»*³!

Σεβασμός απέναντι στο σώμα

Θεά της υγείας, 350-325 π.Χ.

Όλα αυτά καταδεικνύουν δύο πράγματα: Ότι το σώμα αφενός αξίζει σεβασμό, και αφετέρου ότι δεν μπορεί να απολυτοποιείται και να γίνεται είδωλο.

Οι βιολογικές λειτουργίες είναι δώρο της θείας σοφίας· όχι κάτι εφάρμαρτο. Ούτε ο ιδρώτας, ούτε η σεξουαλικότητα, ούτε η έμμηνος ρύση μολύνουν πνευματικά τον άνθρωπο. Θέμα αμαρτίας ανακύπτει στον τρόπο του χειρισμού αυτών των λειτουργιών· όχι σ' αυτές καθαυτές.

1. Λουκ. 24:39.

2. Πορφυρίου, *Περί Πλωτίνου Βίου*, σ' (εδώ, ελεύθερη απόδοση).

3. Marcus Aurelius, *Meditationes* IV, 41.

Ο άνθρωπος έχει ευθύνη για το σώμα του. «*Το σώμα*», μας λέει ο απόστολος Παύλος, «δεν έγινε για να πορνεύουμε, αλλά για να δοξάζουμε τον Κύριο, και ο Κύριος θα δοξάσει το σώμα [...]. Το σώμα σας είναι νάός του Αγίου Πνεύματος το οποίο σας χάρισε ο Θεός»⁴.

Ειδωλοποίηση του σώματος

Είναι ευνόητο, λοιπόν, ότι η υγεία αποτελεί σπουδαίο ζήτημα, ώστε ο άνθρωπος να ζει κατά το δυνατόν ήρεμη και δημιουργική ζωή. Ωστόσο τίποτα δεν μπορεί να απολυτοποιείται και να θεοποιείται. Για τον Χριστιανό η υγεία δεν είναι «το πολυτιμότερο αγαθό». Πόσο υγιής είναι, στην πραγματικότητα, ένας άνθρωπος, ο οποίος έχει μεν βιολογική υγεία, αλλά όχι αγάπη; Όσοι εξάλλου κάνουν πράξεις αυτοθυσίας, θέτουν την υγεία και την ίδια τους τη ζωή σε δεύτερη μοίρα. Τι θα γινόταν αν την έθεταν σε πρώτη;

Πολύ σημαντικές, επίσης, είναι οι περιπτώσεις των αθεράπευτων αγίων. Είναι κάτι που φαίνεται αντιφατικό ή περίεργο, τουλάχιστον σε όσους απολυτοποιούν την υγεία και πιστεύουν ότι η θρησκευτική ζωή στοχεύει κατεξοχήν στη διατήρησή της. Άγιοι όπως ο απόστολος Παύλος και ο πρόσφατος Πορφύριος ο Κausοκαλυβίτης κοιμήθηκαν χωρίς να γιατρευτούν από τις ασθένειες που τους μάστιζαν (και μάλιστα, παρόλο που οι ίδιοι ενεργούσαν, με τη χάρη του Θεού, ιάσεις σε άλλους). Έχουμε να κάνουμε με το μυστήριο του Σταυρού στη ζωή του πιστού. Οι άγιοι αυτοί έζησαν την κένωση του Χριστού και ανέλαβαν τον πόνο του κόσμου, ζώντας οι ίδιοι τις οδύνες των άλλων σε ύψιστο βαθμό. Επιπλέον, στη ζωή αυτών των αγίων φανερώθηκε ότι η σχέση τους με τον Χριστό δεν βασιζόταν σε οιοδήποτε «δεκανίκι». Δεν αγαπούσαν, δηλαδή, τον Χριστό επειδή τους έδινε υγεία ή επειδή τους χάριζε επιτυχία κλπ. Η αγάπη τους αφορούσε καθαυτόν τον αγαπημένο, και αυτό φανερώθηκε όταν στη ζωή των αγίων κατέρρευσαν αυτά που ο κόσμος θεωρεί πηγές της ευτυχίας (όπως η υγεία).

Η ζωή είναι δεμένη με τη φθορά. Η φθορά αυτή μπορεί να αντιμετωπιστεί ριζικά μόνο με την ανάσταση, την οποία χορηγεί ο Θεός. Η ανάσταση θα φέρει το τέλος του τέλους, ενώ οι ανθρώπινες προσπάθειες (της βιομηχανίας ομορφιάς, καλλυντικών, φαρμάκων κλπ.) απλώς αναβάλλουν το τέλος. Προηγμένες μάλιστα τεχνικές προσφέρουν την ψευδαίσθηση της «αιώνιας νεότητας», εγκλωβίζουν τον άνθρωπο σε έναν τρόπο για τα γηρατειά και δεν τον αφήνουν να ζήσει τις χαρές που δίνει κάθε ιδιαίτερη φάση της ανθρώπινης ζωής.

Χρήστος Μπότσογλου, *Η μάνα*.

4. 1 Κορ. 6:13, 19.

Η άσκηση και το σώμα

Η άσκηση έχει σωματική φυσιογνωμία σε μεγάλο βαθμό, ακριβώς διότι ο άνθρωπος αποτελεί μια ενότητα. Η νηστεία, για παράδειγμα, είναι πνευματικός κόπος και ταυτόχρονα σωματικός. Η σωματική άσκηση ούτε αποβλέπει στο να εξουθενώσει το σώμα, ούτε σώζει από μόνη της. Αντιθέτως, τον «προπονεί» στο να χαλιναγωγεί τον εγωισμό του, να μην υποτάσσει τα πάντα στις ορέξεις του, κι έτσι να μάθει να δεξιώνεται την αγάπη. «Εμείς οι χριστιανοί», έλεγε στην αιγυπτιακή έρημο ο αββάς Ποιμήν, «δεν διδαχθήκαμε να είμαστε σωματοκτόνοι, αλλά παθοκτόνοι»⁵.

Μπορούμε να πούμε ότι το φυσικό περιβάλλον αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, προέκταση του ανθρώπινου σώματος. Άλλωστε το φαινόμενο της τροφής σημαίνει μια αδιάκοπη σχέση περιβάλλοντος και ανθρώπου. Αυτό σημαίνει ότι το περιβάλλον δεν είναι κάτι αδιάφορο, που ο άνθρωπος έχει δικαίωμα να το απομυζά. Η φροντίδα του σώματος πρέπει να συνδυάζεται με τη φροντίδα όλου του υλικού κόσμου. Πλευρά της αληθινής νηστείας είναι και η ασκητική (όχι πλεονεκτική, όχι ακόρταγη) χρήση του κόσμου, των διαφόρων ζωικών ειδών, των πηγών ενέργειας κλπ.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Είναι σημαντικό να αναρωτηθούμε από την αρχή, τι πιστεύουμε εμείς για την ψυχή και το σώμα του ανθρώπου. Όταν μιλάμε για ψυχή και για σώμα, μιλάμε για δύο αντίθετα και εκθρικά μεταξύ τους συστατικά ή για μια αρμονική σύνθεση;

Είναι καλό να καταγράψουμε τις απόψεις μας, για να τις αναστοχαστούμε στο τέλος του μαθήματος.

Βήμα Δεύτερο

Πολλές φορές στην εκκλησιαστική γλώσσα χρησιμοποιούμε τον όρο «πνευματικός». Π.χ. «πνευματική πατρότητα», «πνευματικά λόγια», «πνευματική παράδοση», «πνευματική καθοδήγηση», «πνευματική έκδοση» κ.ά.

Τι σημαίνει ο όρος «πνευματικός»; Αφορά μόνο το ανθρώπινο πνεύμα (την ψυχή) και όχι το σώμα;

Για να απαντήσουμε, ας σκεφτούμε την ενανθρώπιση του Χριστού και ας φέρουμε στον νου μας ότι τη χάρη του Θεού δεν την δίνει το ανθρώπινο πνεύμα, αλλά το Άγιο Πνεύμα. Χρησιμοποιείστε και την προσευχή «*Βασιλεύ ουράνιε, Παράκλητε, το Πνεύμα της αληθείας...*», η οποία απευθύνεται στο Άγιο Πνεύμα.

Παρατηρείστε την παρακάτω εικόνα του Μιχάλη Βασιλάκη. Το γεγονός που αποτυπώνεται συνέβη πριν ή μετά την Ανάσταση του Χριστού; Ποιοι είναι οι πρωταγωνιστές;

5. Το Γεροντικόν, ήτοι αποφθέγματα αγίων γερόντων (επιμ. Π. Β. Πάσχου), εκδ. Αστήρ, Αθήνα ²1970, σ. 101.

Σε αυτήν την εικόνα λέει ο Χριστός στον Θωμά: «Φέρε το δάχτυλό σου εδώ και δεσ τα χέρια μου, και φέρε το χέρι σου και βάλ' το στην πλευρά μου. Πάψε ν' αμφιβάλλεις και πίστεψε»⁶.

Βήμα Τρίτο

Ας αναλύσουμε δύο βασικά ζητήματα, που απορρέουν από την πρόσληψη της πλήρους ανθρώπινης φύσης από τον Χριστό.

A. Το σώμα απαιτεί τον ίδιο σεβασμό με το πνεύμα.

B. Το σώμα δεν μπορεί να απολυτοποιείται και να γίνεται είδωλο.

Οι μισοί θα ασχοληθούμε με το πρώτο ζήτημα και οι άλλοι μισοί με το δεύτερο. Σκοπός είναι να καταθέσουμε τρία επιχειρήματα για το ζήτημα, με βάση όσα μάθαμε και όσα λένε για το κάθε ζήτημα ξεχωριστά οι παρακάτω πηγές:

Ζήτημα A.

«Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο» (Ιω. 1:1)

«Το σώμα», μας λέει ο απόστολος Παύλος, «δεν έγινε για να πορνεύουμε, αλλά για να δοξάζουμε τον Κύριο, και ο Κύριος θα δοξάσει το σώμα [...]. Το σώμα σας είναι ναός του Αγίου Πνεύματος το οποίο σας χάρισε ο Θεός»⁷.

Στο Άγιο Βάπτισμα, «γράφει ο άγιος Συμεών Θεσσαλονίκης: ο ιερέας “κείρει τις τρίχες της κεφαλής του νεοφώτιστου σταυροειδώς... (και) κάνει αυτήν την κουρά σαν μία σφραγίδα, διότι τον κείρει σταυροειδώς, για να απορρίπτει από τον νου του κάθε περιττή έννοια [...]. Ακόμη, η κόμη προσφέρεται από τον βαπτισθέντα στον Θεό, ως αρχική θυσία του ανθρώπινου σώματος” [...]. Η ευχή της τριχοκουρίας είναι ένας ύμνος στον άνθρωπο που φωτίστηκε από το αληθινό Φως και αποκαταστάθηκε στο πρωτόκτιστο κάλλος. Ένας ύμνος στον Θεό για τον άνθρωπο, που τον τίμησε με την Εικόνα Του, που τον στόλισε με ψυχική λογική και σώμα ευπρεπές. Σώμα, του οποίου όλα τα μέλη είναι κατάλληλα για να ευχαριστούν και να δοξολογούν τον αριστοτέχνη δημιουργό»⁸.

Ζήτημα B:

Απόστολος Παύλος: «Φανερά δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός, ἅτινά ἐστι μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθείαι, διχοστασίαι, αἰρέσεις, φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι καὶ τὰ ὅμοια τούτοις»⁹.

Ιωάννης Χρυσόστομος: «Δε θέλουμε ν' απομακρύνουμε τη σάρκα, ...αλλά τη φθορά. Όχι το σώμα, αλλά τον θάνατο. Άλλο πράγμα είναι το σώμα και άλλο ο θάνατος, άλλο το σώμα και άλλο η φθορά. Ούτε το σώμα είναι φθορά, ούτε η φθορά είναι σώμα. Και είναι βέβαια φθαρτό το σώμα, δεν είναι όμως φθορά το σώμα. Και το σώμα είναι θνητό, δεν είναι όμως θάνατος το σώμα. Ο στεναγμός,

6. Ιω. 20:27.

7. 1 Κορ. 6:13, 19.

8. Ιερομ. Γρηγόριος, *Το άγιον Βάπτισμα*, εκδ. Ι. Κουτλουμουσιανόν Κελλίον Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, Άγιον Όρος 1989, σελ. 334-335

9. Γαλ. 5:19.

λοιπόν, δεν είναι για το σώμα, αλλά για την επικείμενη φθορά. Και αληθινά το σώμα είναι βαρύ και ενοχλητικό και δυσάρεστο, όχι από τη φύση του, αλλά από τη θνητότητα που αργότερα ήρθε σ' αυτό»¹⁰.

Επιχειρήματα:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Αφού συζητήσουμε τα επιχειρήματά μας, ας μάθουμε περισσότερα για την **ειδωλοποίηση του σώματος** και ας αναρωτηθούμε ποια είναι η «υγεία» του σώματος για την οποία τόσο συχνά ευχόμαστε.

Για να αντιληφθούμε βαθύτερα το μυστήριο του Σταυρού στη ζωή του πιστού, ας ακούσουμε τα λόγια του αγίου Πορφυρίου του Κausοκαλυβίτου, όταν αναφέρεται στις ασθένειές του:

«Ευχαριστώ τον Θεό, που μου έδωσε πολλές αρρώστιες. Πολλές φορές του λέω: “Χριστέ μου η αγάπη Σου δεν έχει όρια”. Το πώς ζω είναι ένα θαύμα. Μέσα στις άλλες μου αρρώστιες έχω καρκίνο στην υπόφυση. Δημιουργήθηκε εκεί όγκος που μεγαλώνει και πιέζει το οπτικό νεύρο. Γι’ αυτό τώρα πια δεν βλέπω. Πονάω φοβερά. Προσεύχομαι, όμως, σηκώνοντας

τον Σταυρό του Χριστού με υπομονή [...]. Γι’ αυτό δεν προσεύχομαι να με κάνει ο Θεός καλά. Προσεύχομαι να με κάνει καλό»¹¹.

Βήμα Τέταρτο

Η άσκηση του σώματος βοηθά τον άνθρωπο να υποδεχτεί με το σώμα και το πνεύμα του τον Θεό. Η σωματική άσκηση ούτε αποβλέπει στο να εξουθενώσει το σώμα, ούτε σώζει από μόνη της. Γιατί είναι απαραίτητη;

Ας επιχειρήσουμε να απευθυνθούμε σε έναν φίλο/μία φίλη μας, που μας κάνει μια απλή ερώτηση: «Γιατί να ωφελεί η άσκηση του σώματος την ψυχή μου; Νομίζω ότι δεν χρειάζεται, αφού πνευματικά γνωρίζω τι θέλει ο Θεός από μένα.»

Θα μας βοηθήσουν όσα λέει ο όσιος Μακάριος ο Αιγύπτιος:

10. Ιωάννης Χρυσόστομος, ΕΠΕ., τ. 36, σελ. 127.

11. Οσίου Πορφυρίου Κausοκαλυβίτου, *Βίος και Λόγοι*, εκδ. Ιερά Μονή Χρυσοπηγής Χανίων, 2010, σελ. 463-465.

«Η ψυχή [...] έχει τη διάκριση του καλού και του κακού, όπως έχουμε τα μάτια [...]. Αυτή η διάκριση καθοδηγεί σωστά την ψυχή με το σώμα, όταν περνάει μέσα από τα αγκάθια της ζωής και μέσα από τον βούρκο και τη φωτιά και τους γκρεμούς, δηλαδή μέσα από τις επιθυμίες και τις ηδονές και άλλα αδιέξοδα αυτής της εποχής. Η ψυχή οφείλει, μέσα σε όλα αυτά, να συγκρατεί τον εαυτό της, και να μαζεύει, να φυλάει το ρούχο του σώματος, με καθαρό μυαλό και θάρρος, με φροντίδα και προσοχή. Μη και σχιστεί στα ξύλα και τα αγκάθια των υποχρεώσεων, των μεριμνών και των προβλημάτων της καθημερινότητας. Μη και καεί στη φωτιά της επιθυμίας. Έτσι φορώντας το σώμα η ψυχή, γυρίζει το βλέμμα για να μη δει κάτι κακό, μαζεύει τα αυτιά για να μην ακούσει να κατηγορούνται οι άνθρωποι, μαζεύει τη γλώσσα για να μην πει λόγια άστοχα, εμποδίζει τα χέρια και τα πόδια να κάνουν κακό. Γιατί η ψυχή έχει τη δυνατότητα να αποστρέψει και να εμποδίσει τα μέλη του σώματος από κακά θεάματα, βλαβερά και χυδαία ακούσματα, λόγια απρεπή και ασχολίες κοσμικές και κακές.

Η ψυχή αυτή αποφεύγει τη φαντασία, γιατί προσέχει να μη χάνει η καρδιά τον δρόμο της στον κόσμο με ρεμβασμούς. Έτσι, αγωνίζεται και πασχίζει και συγκρατεί με πολλή προσοχή τα μέλη του σώματος από κάθε κακό, για να το φυλάει σαν το καλό ρούχο, που δεν σχίστηκε, που δεν κάρφηκε, που έμεινε καθαρό»¹².

12. Μετάφραση: Ελένη Κονδύλη, *Μικρή φιλοκαλία της καρδιάς*, Αθήνα, εκδ. Ακρίτας, σελ.124-125. Εδώ, ελαφρώς διασκευασμένη (Μακάριος ο Αιγύπτιος, ΕΠΕ τ. 7, σελ. 60-62).

ΕΝΟΤΗΤΑ 8

Γάμος και Οικογένεια

Δημοσθένης Κοκκινίδης, Ζευγάρι.

Δρόμος χαρισματούχων

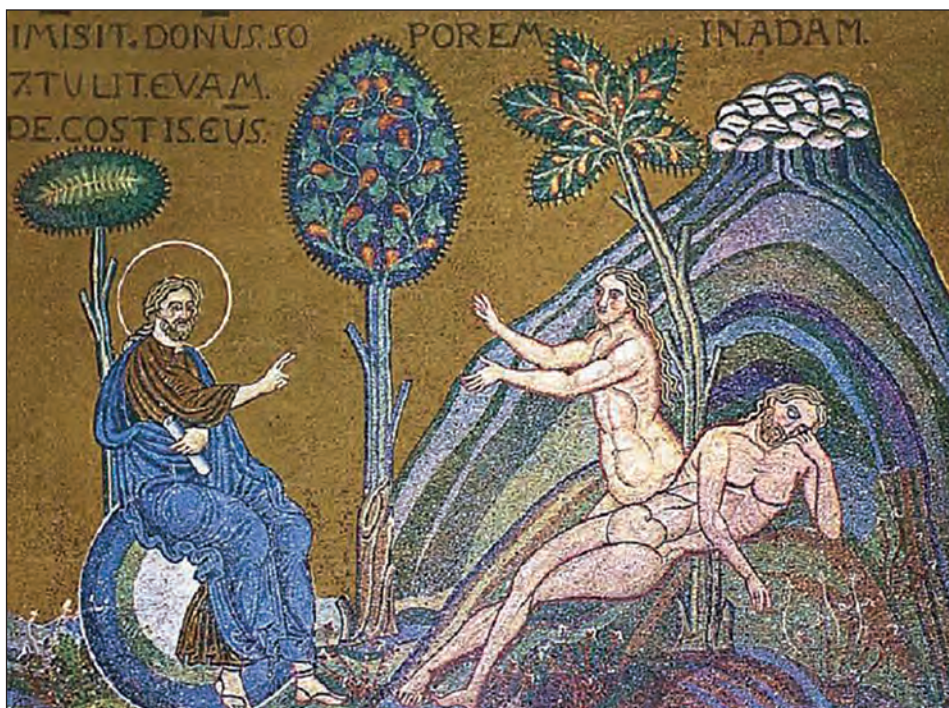
«Ο καθένας έχει το δικό του χάρισμα από τον Θεό, ο ένας έτσι, ο άλλος αλλιώς»¹. Με αυτά τα λόγια ο απόστολος Παύλος μιλά για τις δύο επιλογές που έχει ο άνθρωπος: τον δρόμο της παρθενίας (ή αγαμίας) και τον δρόμο του γάμου.

Όποιος επιλέγει οποιονδήποτε από τους δύο τρόπους ζωής ειλικρινά, νηφάλια και ολόκαρδα, υλοποιεί έμπρακτα την κλίση που του έχει δοθεί από τον Θεό. Με άλλα λόγια, ο γάμος δεν αποτελεί «έκπτωση» ή αδυναμία ή παραχώρηση· δεν αποτελεί τον δρόμο των «αδύναμων», αλλά έναν δρόμο ιδιαίτερο (πάντα τα χαρίσματα υπάρχουν σε ποικιλία), προς τον κοινό στόχο, που είναι η σωτηρία.

1. 1 Κορ. 7:7.

«Αγάπην τελείαν...»

Οι δύο άνθρωποι, που συνάπτουν σχέση και γάμο, καλούνται να αλληλοσυμπληρώνονται. «Θα γίνουν οι δυο τους ένας άνθρωπος» («ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν»), λέει η Αγία Γραφή. Η φράση αυτή είναι από τα λόγια που είπε ο Αδάμ όταν αντίκρισε για πρώτη φορά την Εύα². Τα επανέλαβε ο απόστολος Παύλος μιλώντας για την ανδρόγυνη ένωση³. Και τα ακούμε κατά την τέλεση του μυστηρίου του γάμου.

Μονρεάλε της Σικελίας, Αδάμ και Εύα, 13ος αι.

Για την Εκκλησία, η σχέση του άνδρα και της γυναίκας θεμελιώνεται όχι σε μια τυπική συμφωνία, αλλά σε μια βαθιά συμφωνία, στο μυστήριο της αγάπης. Μία από τις προσευχές που αναπέμπονται προς τον Θεό κατά την ιερολογία του γάμου, του ζητά να στέλνει στο ζευγάρι πλήρη αγάπη («αγάπην τελείαν»). Είναι εντυπωσιακό μάλιστα το εξής:

Σε περίπτωση που το ένα μέρος (είτε ο άνδρας είτε η γυναίκα) είναι πιστό (δηλαδή Χριστιανός ή Χριστιανή) και το άλλο μέρος (είτε η γυναίκα είτε ο άνδρας) είναι άπιστο, τι πρέπει άραγε να κάνει το πιστό μέλος; Ο απόστολος Παύλος απαντά προτρέποντας τον χριστιανό σύζυγο να μη χωρίζει από τη μη χριστιανή σύζυγο - και το αντίστροφο: «Ο μη χριστιανός άνδρας, χάρη στην ένωση με τη γυναίκα του, μπήκε στον χώρο του Θεού· και η μη χριστιανή γυναίκα μπήκε στον χώρο του Θεού χάρη στην ένωση με τον χριστιανό [...]. Πού ξέρεις εσύ, γυναίκα; Ίσως σώσεις τον άντρα σου. Ή, πού ξέρεις εσύ, άντρα; Ίσως σώσεις τη γυναίκα σου»⁴.

2. Γεν. 2:24.

3. Εφ. 5:31.

4. 1 Κορ. 7:12-16.

Ας συσχετίσουμε αυτήν την παρότρυνση του Παύλου με ένα άλλο σημείο της Αγίας Γραφής. Διαβάζουμε ότι το ιδεώδες είναι να μη διαλύεται ένας γάμος, παρά μόνο αν υπάρξει μοιχεία⁵. Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ένας γάμος μπορεί να μη διαλυθεί για οιονδήποτε άλλον λόγο, σπάζει όμως όποτε σπάσει η αγάπη και η αφοσίωση του ενός προς τον άλλον.

Οδοιπόροι με φιλότιμο

Με το μυστήριο του γάμου η αγάπη αποκτά αιώνια προοπτική. Ακούμε στην ιερολογία την προσευχή: «*Ἀνάλαβε [Κύριε] τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ σου*». Αν δεν υπάρχει αυτή η προοπτική της αιωνιότητας, τότε τα πάντα σβήνουν στον θάνατο. Όταν υπάρχει μια ποιοτική σχέση μεταξύ δύο νέων, δηλαδή μία σχέση η οποία βασίζεται στην αγάπη και στην αφοσίωση, τότε αυτή η σχέση δεν είναι ούτε ανήθικη ούτε πορνική, ακόμα κι αν δεν έχει ιερολογηθεί. Αν όμως δεν «μπολιαστεί» στη ζωή του Θεού, είναι φθαρτή· υποταγμένη στον θάνατο και σβήνει με τον θάνατο, δεν «διαιώνίζεται»⁶.

Κανένα μυστήριο της Εκκλησίας δεν είναι μαγική τελετή, ούτε ξόρκια που τάχα παράγουν αποτελέσματα αυτόματα και ανεξάρτητα από τη θέληση των ανθρώπων. Το μυστήριο του γάμου, λοιπόν, προσφέρει στον άνθρωπο μια αληθινή δυνατότητα, αλλά απομένει στον άνθρωπο να ανταποκριθεί. Ολόκληρη η ζωή, κι όχι μόνο η ώρα της τελετής, είναι πορεία που χρειάζεται να γίνει με φιλότιμο, με προσπάθεια για το καλύτερο, με ειλικρίνεια και –όπως είπαμε– με αγάπη. Και κάθε ανθρώπινη προσπάθεια μπορεί να καρποφορήσει, μπορεί και να αποτύχει.

Γιώργος Σικελιώτης, *Οικογένεια*.

Εδώ χρειάζεται να είμαστε πολύ προσεκτικοί πάνω σε ένα λεπτό και οδυνηρό ζήτημα. Πορνεία είναι η γενετήσια σχέση, στην οποία ο ένας άνθρωπος βλέπει τον άλλον ως εργαλείο, το οποίο το χρησιμοποιεί είτε με κάποιο αντάλλαγμα είτε για ατομική του ικανοποίηση. Είναι η σχέση από την οποία απουσιάζει η αγάπη και η αμοιβαία αφιέρωση μεταξύ δύο προσωπικοτήτων. Πορνικός, λοιπόν, είναι στην ουσία κι ένας γάμος που τυπικά συνάφθηκε με όλους τους κανόνες και με ιερολογία, αλλά για κάποιο αντάλλαγμα ή για την επίτευξη κάποιου άλλου σκοπού.

Η οικογένεια

Ο ερχομός παιδιών δεν είναι ο σκοπός του γάμου, είναι όμως (οφείλει να είναι) ένας υπέροχος καρπός της συζυγικής αγάπης. Η οικογένεια που θα δημιουργηθεί οφείλει να είναι η βασική ανθρώπινη κοινότητα, στην οποία θα συνδυάζονται δύο πολύτιμες παράμετροι: Αφενός η συνύπαρξη όλων και αφετέρου η μοναδικότητα του καθενός (κατά το υπόδειγμα της ζωής της Αγίας Τριάδας, όπως έχουμε δει).

5. «Ματθ. 5:32, 19:9.

6. Αυτή η προοπτική (το να μη σβήνει η σχέση με τον θάνατο) αποτυπώνεται και στην ακολουθία (την ιερολογία) του γάμου, όπου παρακαλείται ο Θεός να δεχτεί τα στέφανα του ζευγαριού στη Βασιλεία του. Σύμφωνα με το εκκλησιαστικό Τυπικό, μάλιστα, η ευχή αυτή λέγεται στην τέλεση του πρώτου γάμου, όχι όμως του δεύτερου, ώστε να δοθεί το μήνυμα ότι η δεύτερος γάμος γίνεται μεν δεκτός από την φιλάνθρωπη Εκκλησία, αλλά το ιδεώδες είναι ο ένας γάμος.

Αυτές οι δύο παράμετροι δεν προκύπτουν αυτόματα. Δεν είναι καν βέβαιο ότι όντως θα υπάρξουν. Χρειάζεται υπευθυνότητα και φιλότιμο. Ο κοινωνικός ψυχολόγος Έρικ Φρομ έχει επισημάνει ότι στη ζωή του ανθρώπου πρέπει να πραγματοποιηθούν τρεις έξοδοι: από τη μήτρα της μητέρας του, από το στήθος της και από την αγκαλιά της⁷. Η τρίτη έξοδος σημαίνει τη συγκρότηση του παιδιού σε ξεχωριστή προσωπικότητα, που δεν θα είναι εξάρτημα της γονεϊκής ύπαρξης.

Η έξοδος αυτή, μολονότι είναι εξαιρετικά σημαντική για την ψυχική υγεία, δεν επιτυγχάνεται πάντα και απ' όλους. Συχνά, στο όνομα της αγάπης, η ισχυρή προσωπικότητα του γονιού επισκιάζει ή «απορροφά» την προσωπικότητα του παιδιού. Σε τέτοια περίπτωση όμως πρόκειται για μια «αγάπη» κτητική. Ο άλλος αντιμετωπίζεται σαν ιδιοκτησία. Στην παράδοση της Εκκλησίας αυτός ο κίνδυνος έχει επισημανθεί έντονα. Στο ευαγγέλιο σημειώνεται ότι η γυναίκα ξεχνά τους πόνους του τοκετού όταν γεννηθεί το παιδί, «από τη χαρά της που έφερε έναν άνθρωπο στον κόσμο»⁸, κι όχι επειδή λ.χ. «απέκτησε» παιδί. Και ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος υπογραμμίζει ότι το κεφαλαιώδες δεν είναι η τεκνογονία (αυτό είναι κυρίως μια βιολογική λειτουργία που μπορεί να γίνει και ανεπίγνωστα), αλλά η τεκνοτροφία, η σωστή διαπαιδαγώγηση. «Οὐχ ἡ φύσις, ἀλλ' ἡ ἀρετὴ ποιεῖ πατέρας»⁹. Και στην ιερολογία του γάμου ακούμε τον Παύλο να επισημαίνει ότι, προκειμένου να κάνει κάποιος έναν υγιή γάμο, καλείται να αφήσει τους γονείς του και να ενωθεί με τον σύντροφο του¹⁰.

Πάμπλο Πικάσο, *Μητέρα και παιδί*.

7. Έρικ Φρομ, *Το δόγμα του Χριστού* (μτφρ. Δ. Θεοδωρακάτος), εκδ. Μπουκουμάνης, Αθήνα 1974, σελ. 218.

8. Ιω. 16:21.

9. Ιωάννης Χρυσόστομος, *Περί Άννης, λόγος α΄*, PG 55, 6: «Πατεράδες δεν φτιάχνει η φύση, αλλά ο σωστός τρόπος ζωής».

10. Εφεσ. 5:31.

Ταυτόχρονα, τα παιδιά είναι νεαρές υπάρξεις οι οποίες έχουν ανάγκη την πείρα των γονιών τους, δίκως να έχουν την εγωιστική ψευδαίσθηση ότι όλα και όλοι γύρω τους υπάρχουν για να είναι δικοί τους υπηρέτες. Το ότι θα έρθει η ώρα το παιδί να αφήσει τους γονείς (όπως λέει ο Παύλος), σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει έλλειψη σεβασμού ή έχθρα προς τους γονείς. Την αμοιβαιότητα που πρέπει να υπάρχει, την επεσήμανε ο απόστολος Παύλος που ζήτησε από τα παιδιά να τιμούν τους γονείς τους, κι από τους γονείς να μην παροργίζουν τα παιδιά τους¹¹. Το ποθούμενο είναι να οικοδομηθεί μια σχέση εμπιστοσύνης και διαλόγου.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Απαγγέλλουμε τους παρακάτω στίχους και, χωρίς να αναζητήσουμε πληροφορίες γι' αυτούς, επιχειρούμε να απαντήσουμε στα παρακάτω ερωτήματα:

- Ποιος/ποια απευθύνει τα λόγια αυτά και σε ποιον/ποια;
- Ποιο συναίσθημα εκφράζει;
- Με τι παρομοιάζει το συναίσθημα;
- Τι τίτλο θα βάζαμε;
- Σε ποια περίπτωση θα λέγαμε εμείς αυτά τα λόγια;
- Θα τα λέγαμε εύκολα;
- Είναι δύσκολο να αγαπήσει ένας άνθρωπος τόσο πολύ έναν άλλο άνθρωπο και γιατί;

*«Βάλε με σφραγίδα στην καρδιά σου
 ωσάν σφραγίδα στο μπράτσο σου·
 είναι δυνατή η αγάπη σαν το θάνατο
 και σκληρός ο πόθος σαν τον άδη·
 οι σπίθες της είναι σπίθες της φωτιάς,
 φλόγα του Θεού.
 Νερά ποτάμια δεν μπορούν
 να σβήσουν την αγάπη».*

Πρόκειται για απόσπασμα από το ποιητικό κείμενο της Παλαιάς Διαθήκης «Άσμα Ασμάτων» (μεταγραφή Γιώργου Σεφέρη, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1967, σ. 33), το οποίο τη σχέση του Θεού με τον λαό του την παρομοιάζει με τη σχέση μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας, που είναι ερωτευμένοι και συνδέονται με φλογερή αγάπη μεταξύ τους.

Βήμα Δεύτερο

Για την Εκκλησία, η σχέση του άνδρα και της γυναίκας θεμελιώνεται όχι σε μια τυπική συμφωνία, αλλά σε μια βαθιά συμφωνία, στο μυστήριο της αγάπης. Η Εκκλησία εύχεται για «τέλεια αγάπη».

¹¹. Εφεσ. 6:1-4.

Ας διαβάσουμε το αποστολικό ανάγνωσμα της ακολουθίας του γάμου (Εφεσ. 5: 20-33):

Ἀδελφοί, εὐχαριστεῖτε πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῷ Θεῷ καὶ Πατρί, ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ. Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε ὡς τῷ Κυρίῳ, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐστὶ κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸς ἐστὶ σωτὴρ τοῦ σώματος. Ἄλλ' ὥσπερ ἡ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί. Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς, ἵνα αὐτὴν ἀγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι, ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἕνδοξον τὴν Ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον ἢ ῥυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος. Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα· ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἑαυτὸν ἀγαπᾷ· οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν Ἐκκλησίαν· ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ· ἀντὶ τούτου καταλείψει ὁ ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Τό μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἓνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν, ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῇται τὸν ἄνδρα.

«Ἀδελφοί, να εὐχαριστεῖτε πάντοτε καὶ γιὰ ὅλα τὸ Θεό καὶ Πατέρα στο ὄνομα τοῦ Κυρίου μας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Να υποτάσσεστε ὁ ἓνας στὸν ἄλλο με φόβο Χριστοῦ. Οἱ γυναῖκες να υποτάσσονται στους ἄντρες τους ὅπως στὸν Κύριο. Γιατί ὁ ἄντρας εἶναι ὁ ἀρχηγός τῆς γυναικας, ὅπως κι ὁ Χριστός εἶναι ὁ ἀρχηγός τῆς ἐκκλησίας. Ὁ Χριστός εἶναι καὶ ὁ σωτήρας τοῦ σώματος του, τῆς ἐκκλησίας. Ὅπως ὁμως ἡ ἐκκλησία υποτάσσεται στὸ Χριστό, ἐτσι καὶ οἱ γυναῖκες πρέπει σε ὅλα να υποτάσσονται στους ἄντρες τους. Οἱ ἄντρες να ἀγαπᾶτε τὶς γυναῖκες σας, ὅπως ὁ Χριστός ἀγάπησε τὴν ἐκκλησία καὶ πρόσφερε τὴ ζωὴ του γι' αὐτήν. Ἦθελε ἐτσι να τὴν ἐξαγιάσει καθαρίζοντάς τὴν με τὸ λουτρό τοῦ βαπτίσματος καὶ με τὸ λόγο, ὥστε να τὴν ἔχει ὡς νύφη τὴν ἐκκλησία με ὅλη τῆς τὴ λαμπρότητα, τὴν καθαρότητα καὶ ἀγιότητα, χωρὶς ψεγάδι ἢ ἐλάττωμα ἢ κάτι παρόμοιο. Τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἄντρες οφείλουν να ἀγαποῦν τὶς γυναῖκες τους, ὅπως ἀγαποῦν τὸ ἴδιο τους τὸ σῶμα. Ὅποιος ἀγαπᾶ τὴ γυναῖκα του ἀγαπᾶ τὸν εαυτό του. Κανεὶς ποτέ δε μίσησε τὸ ἴδιο του τὸ σῶμα, ἀλλὰ ἀντίθετα τὸ τρέφει καὶ τὸ φροντίζει· ἐτσι κάνει κι ὁ Κύριος γιὰ τὴν ἐκκλησία, γιατί ὅλοι εἴμαστε μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἀπὸ τὴ σάρκα τοῦ καὶ τὰ ὀστά του. Γι' αὐτὸ -λέει ἡ Γραφή- θα ἐγκαταλείψει ὁ ἄντρας τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα του, γιὰ να ζήσει μαζί με τὴ γυναῖκα του· θα γίνουν οἱ δυο τους ἓνας ἄνθρωπος. Σ' αὐτά τα λόγια κρύβεται ἓνα μεγάλο μυστήριο, που ἐγὼ σας λέω ὅτι ἀναφέρεται στὴ σχέση Χριστοῦ καὶ ἐκκλησίας. Ἀλλά κι ἐσεῖς, ὁ καθένας ν' ἀγαπᾶ τὴ γυναῖκα του ὅπως ἀγαπᾶ τὸν εαυτό του, καὶ ἡ γυναῖκα να σέβεται τὸν ἄντρα τῆς».

Ἀν ὁ δρόμος τοῦ γάμου εἶναι ἡ σχέση δύο ἀνθρώπων, ὅπως ἡ σχέση τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ποια γνωρίσματα ἔχει αὐτὴ ἡ σχέση, σύμφωνα με τὸ ἀνάγνωσμα;

.....

.....

.....

.....

.....

Ας σκεφτούμε τώρα πώς θα διάβαζε το αποστολικό ανάγνωσμα ένας αρθρογράφος, ο οποίος πρόκειται να γράψει σε εφημερίδα ένα σύντομο κείμενο με συμβουλές για έναν υγιή γάμο, ώστε να μη σπάσει η αγάπη και η αφοσίωση τού ενός προς τον άλλον. Ψάχνοντας βρήκε και το ακόλουθο κείμενο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου, όπου ο άγιος απευθύνεται στον άνδρα.

Τίτλος του άρθρου;
Κείμενο

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

«Λόγια αγάπης να της λες: [...] Εγώ από όλα, τη δική σου αγάπη προτιμώ και τίποτε δεν μου είναι τόσο βασανιστικό ή δυσάρεστο, όσο το να βρεθώ κάποτε σε διάσταση μαζί σου. Κι αν όλα χρειασθεί να τα χάσω, [...] κι αν στους έσχατους βρεθώ κινδύνους, οτιδήποτε κι αν πάθω, όλα μου είναι ανεκτά κι υποφερτά, όσο εσύ μου είσαι καλά. Και τα παιδιά, τότε μου είναι περιπόθητα, εφ' όσον εσύ μας συμπαθείς... Ίσως κάποτε σου πει: Ποτέ ως τώρα δεν ξόδεψα από τα δικά σου, έχω ακόμη τα δικά μου, που μου 'δωσαν οι γονείς μου. Τότε πες της: Τι λες καλή μου; Έχεις ακόμη τα δικά σου; Ποια λέξη μπορεί να 'ναι χειρότερη από αυτή; Σώμα δεν έχεις πια δικό σου κι έχεις χρήματα; Δεν είμαστε δύο σώματα μετά το γάμο, αλλά γίναμε ένα. Δεν έχουμε δυο περιουσίες, αλλά μία... Όλα δικά σου είναι, κι εγώ δικός σου είμαι, κορίτσι μου. Αυτό με συμβουλεύει ο Παύλος λέγοντας ότι ο άνδρας δεν εξουσιάζει το σώμα του, αλλά η γυναίκα. Κι αν δεν έχω εγώ εξουσία στο σώμα μου, αλλά εσύ, πόσο μάλλον δικά σου είναι τα χρήματα [...]. Ποτέ να μην της μιλάς με πεζό τρόπο, αλλά με φιλοφροσύνη, με τιμή, με αγάπη πολλή. Να την τιμάς, και δε θα βρεθεί στην ανάγκη να ζητήσει την τιμή από άλλους [...]. Να την προτιμάς από όλους για όλα, για την ομορφιά, για τη σωφροσύνη της, και να την εγκωμιάζεις. Να κάνεις φανερό ότι σ' αρέσει η συντροφιά της κι ότι προτιμάς να μένεις στο σπίτι για να 'σαι μαζί της από το να βγαίνεις στην αγορά. Από όλους τους φίλους να την προτιμάς, και από τα παιδιά που σου χάρισε, κι αυτά εξαιτίας της να τα αγαπάς»¹².

12. Ιωάννης Χρυσόστομος, PG 62, 146-148. Μετάφραση από: Παναγιώτη Νέλλα, Ζών Θεούμενον, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1992, σελ. 85.

Βήμα Τρίτο

Διαβάζοντας το κείμενο του αγίου Ιωάννη Χρυσοστόμου ας σκεφτούμε πόσο εύκολος είναι ο δρόμος του γάμου, όταν κάποιος σύζυγος λέει ειλικρινά τη φράση του αγίου:

«Όλα δικά σου είναι, κι εγώ δικός σου είμαι, κορίτσι μου.»

Αφού μάθουμε γιατί οι σύζυγοι θεωρούνται οδοιπόροι με φιλότιμο, ας συζητήσουμε ποιος είναι πραγματικά ο σκοπός του γάμου και ας καταγράψουμε τις απόψεις μας:

.....

.....

.....

Ο ερχομός παιδιών είναι ο σκοπός του γάμου ή καρπός της συζυγικής αγάπης;

Βήμα Τέταρτο

Η οικογένεια είναι η βασική ανθρώπινη κοινότητα, στην οποία η συνύπαρξη όλων δεν στερεί τη μοναδικότητα του καθενός (κατά το υπόδειγμα της ζωής της Αγίας Τριάδας).

Ας συζητήσουμε με βάση τα παραπάνω, αν ισχύει η φράση που ακούγεται από κάποιους γονείς, «Είσαι δικό μας παιδί και θα κάνεις ό,τι λέμε εμείς».

Ας υποθέσουμε ότι μας έλεγε ο πατέρας μας την παραπάνω φράση. Πώς θα αντιδρούσαμε και τι θα λέγαμε με βάση τις παρακάτω συμβουλές του Αποστόλου Παύλου¹³:

«¹Εσείς, παιδιά, να υπακούτε στους γονείς σας, σύμφωνα με το θέλημα του Κυρίου· αυτό άλλωστε είναι το σωστό. ²Τίμα τον πατέρα σου και τη μητέρα σου, αυτή είναι η μόνη εντολή που περιέχει υπόσχεση: ³για να ευτυχήσεις και να ζήσεις πολλά χρόνια πάνω στη γη.

⁴Κι εσείς, πατέρες, μη φέρνεστε στα παιδιά σας έτσι ώστε να εξοργίζονται, αλλά να τα ανατρέφετε δίνοντάς τους αγωγή και συμβουλές που εμπνέονται από την πίστη στον Κύριο».

Γιώργος Σικελιώτης, Οικογένεια.

13. Εφεσ. 6:1-4.

ΕΝΟΤΗΤΑ 9

Χριστιανοί και πολιτική

Capella Pallatina, Σικελία, Οι δερμάτινοι χιτώνες, 12ος αι.

Εξουσία και διακονία

Κάποια στιγμή δύο μαθητές του Χριστού του ζήτησαν να αποκτήσουν προνομιακή θέση δίπλα του, στη Βασιλεία του. Οι μαθητές προφανώς φαντάζονταν ότι ο Χριστός επρόκειτο να ασκήσει εξουσία όπως οι βασιλιάδες του κόσμου.

Τότε ο Χριστός τους διευκρίνισε ότι η ειδοποίησή του διαφορά μεταξύ των εθνών και των μαθητών του είναι ακριβώς η εξουσία:

«Ξέρετε ότι οι ηγέτες των εθνών ασκούν απόλυτη εξουσία πάνω τους και οι άρχοντες τα καταδυναστεύουν. Σ' εσάς όμως δεν πρέπει να συμβαίνει αυτό, αλλά όποιος θέλει να γίνει μεγάλος ανάμεσά σας πρέπει να γίνει υπηρέτης σας· κι όποιος από σας θέλει να είναι πρώτος, πρέπει να είναι δούλος σας. Όπως κι ο Υιός του Ανθρώπου δεν ήρθε για να τον υπηρετήσουν, αλλά για να υπηρετήσει και να προ-

σφέρει τη ζωή του λύτρο για όλους»¹.

Αυτό είναι το βασικό κριτήριο της Εκκλησίας για την πολιτική και τη διακυβέρνηση των κοινών. Διότι μέσα στο διάβα της ιστορίας, και καθώς ακόμα δεν έχει ολοκληρωθεί η έλευση της Βασιλείας του Θεού, οι ανθρώπινες κοινωνίες χρειάζονται να κυβερνώνται, ώστε να περιορίζεται το κακό και η αδικία, και να διασφαλίζεται η ελευθερία και η αξιοπρέπεια του κάθε ανθρώπου. Κατά τους Πατέρες της Εκκλησίας η ανάγκη διακυβέρνησης, δηλαδή η ανάγκη πολιτικής εξουσίας, προέκυψε μετά την πτώση του ανθρώπου από την αρχική παραδείσια κατάσταση του.

Η Παλαιά Διαθήκη αναφέρει πως, όταν ο Αδάμ και η Εύα εξήλθαν από τον παράδεισο, ο Θεός τούς εφοδίασε με χιτώνες από δέρματα ζώων. Αυτοί οι δερμάτινοι χιτώνες ήταν αποτέλεσμα της πτώσης, αλλά και εφόδιο στις νέες συνθήκες που θα αντιμετώπιζαν στο εξής οι άνθρωποι. «*Η εξουσία*», έγραφε ο απόστολος Παύλος, «δεν έχει χωρίς λόγο το σπαθί· γιατί υπηρετεί τον Θεό και γίνεται όργανο της οργής τιμωρώντας όποιον κάνει το κακό»². Και ο άγιος Ιωάννης Χρυσόστομος διευκρινίζει ότι η πολιτική εξουσία δεν μπορεί να είναι αυθαίρετη, αλλά υπάρχει για να υπερασπίζεται τους αδύναμους:

«Αν αφαιρέσεις τις αρχές από τις πόλεις, θα διάγουμε ζωή πιο άλογη κι από των αγρίων ζώων, δαγκώνοντας ο ένας τον άλλον. Οι πλουσιότεροι θα κατασπαράζουν τους φτωχότερους, ο ισχυρότερος τον πιο αδύναμο, οι θρασύτεροι τους ηπιότερους»³.

Χρέος αντίστασης

Στην πράξη, βέβαια, οι πολιτικές αρχές δεν λειτουργούν πάντα έτσι. Συχνά γίνονται τυραννικές. Το κήρυγμα των προφητών όμως έλεγχε την άδικη πολιτική εξουσία:

«Αλίμονο σ' εκείνους [...] που μ' ένα δώρο αθρώνουνε τον ένοχο και αγνοούν το δίκιο του αθώου»⁴. «Ακούστε αρχηγοί και άρχοντες του Ισραήλ [λέει ο ίδιος ο Θεός]. Φέρεστε στον λαό μου σαν να ήταν ζώα που τα πάνε για σφαγή. Τους γδέρνετε [...] και ξεκολλάτε τις σάρκες από τα κόκαλά τους [...]. Ακούστε αρχηγοί και άρχοντες του Ισραήλ, που αποστρέφεστε το δίκαιο και διαστρέφετε το σωστό [...]. Οι άρχοντες δωροδοκούνται όταν δικάζουν, οι ιερείς διδάσκουν με πληρωμή και οι ψευδοπροφήτες προφητεύουν με αμοιβή. Κι ύστερα απ' όλα αυτά τολμούν και λένε: “Ο Κύριος είναι μαζί μας. Δε θα μας βρει κακό!”»⁵.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας διευκρινίζουν ότι ο θεσμός της διακυβέρνησης είναι θέλημα του Θεού (βάσει των λόγων του αποστόλου Παύλου, ότι «κάθε άνθρωπος οφείλει να υποτάσσεται στις ανώτερες εξουσίες, γιατί δεν υπάρχουν εξουσίες παρά από τον Θεό»⁶). Όμως εξηγούν ότι αυτό δεν

Φρανθίσκο Γκόγια, *Οι τουφεκισμοί της 3ης Μαΐου 1808*.

1. Ματθ. 20:25-28.

2. 1 Κορ. 13:4.

3. Ιωάννης Χρυσόστομος, Ομιλία 6, *Ότι χρήσιμος ο των αρχόντων φόβος*, PG 49, 82.

4. Ησ. 5:23.

5. Μιχαίας 3: 1-2, 9-11. Βλ. και Ησαΐας 5:23.

6. Ρωμ. 13:1.

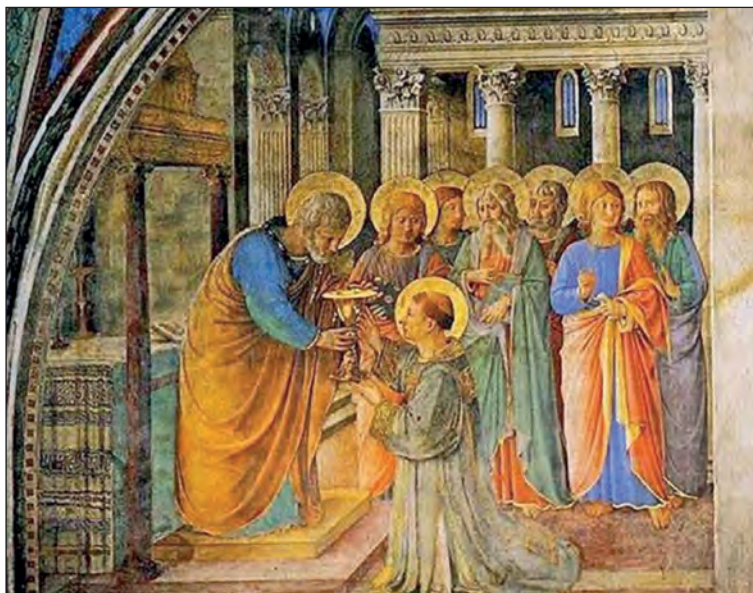
σημαίνει πως οι πράξεις κάθε ηγεμόνα αποτελούν αυτομάτως θέλημα Θεού. Αντίθετα, κάθε κυβερνήτης, κάθε πολιτική εξουσία οφείλει να κρίνεται, αν και κατά πόσο ανταποκρίνεται στην αποστολή του θεσμού⁷, αν, δηλαδή, πράγματι υπηρετεί το δίκιο, την ελευθερία και την αξιοπρέπεια των ανθρώπων.

Οι Χριστιανοί συνεπώς οφείλουν αντίσταση σε κάθε είδος τυραννίας. «Πιο πολύ πρέπει να υπακούμε στον Θεό, παρά στους ανθρώπους», είπαν οι απόστολοι στην ιουδαϊκή εξουσία, η οποία τους απαιτούσε να σταματήσουν να μιλούν για τον Χριστό⁸.

Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος...

Αυτή η προτεραιότητα δημιούργησε και την ομολογία πίστης των Χριστιανών (την οποία σήμερα ακούμε στη Θεία Λειτουργία): «Εἷς ἅγιος, εἷς Κύριος, Ἰησοῦς Χριστός». «Ένας είναι ο πραγματικά ἅγιος και ο πραγματικά Κύριος (αφέντης), ο Ἰησοῦς Χριστός».

Η ομολογία αυτή, η οποία οδηγούσε πολλούς Χριστιανούς στο μαρτύριο κατά την εποχή των διωγμών, χρειάζεται να παραμένει ζωντανή, και να μην επαναλαμβάνεται μέσα στην ιστορία το αποτρόπαιο φαινόμενο, Χριστιανοί να συμμαχούν με τυραννικές εξουσίες. Ακόμα κι αν αυτές παρουσιάζονται ως «χριστιανικές», αποτελούν, στην πραγματικότητα, παραβίαση του θελήματος του Θεού, αφού εξαθλιώνουν τις εικόνες του Χριστού, τους ανθρώπους. Ο Χριστιανός οφείλει να είναι συνήγορος του δίκιου και της ελευθερίας κάθε ανθρώπου, πιστού ή απίστου. Η ενεργός συμμετοχή καθενός και καθεμιάς, το αίσθημα ευθύνης και η αντίσταση στην τυραννία, είναι χρέη που απορρέουν από την εκκλησιαστική ταυτότητα.

Fra Angelico, τοιχογραφία (Dennis Burlingham), *Οι επτά Διάκονοι*.

7. Βλ. ενδεικτικά: ἅγιος Αναστάσιος Σιναΐτης (550-609), *Ερωτήσεις και αποκρίσεις*, 16, PG 89, 476B-484A. Νικόλαος Μυστικός (852-925), *Επιστολαί*, 32, PG 111, 209C.

8. Πράξ. 5:29.

Ένα δείγμα της αντίληψης των Χριστιανών για την έννοια της πολιτικής (ως τρόπου διακυβέρνησης του κοινού βίου) το βρίσκουμε στις Πράξεις των Αποστόλων και στον τρόπο με τον οποίον οργανώθηκε η πρώτη εκκλησιαστική κοινότητα. Κάποια στιγμή χρειάστηκε να οριστούν επτά διάκονοι, για να αναλάβουν τη δίκαιη και αμερόληπτη διανομή των αγαθών στα μέλη της κοινότητας. Τους επτά άνδρες, λοιπόν, τους εξέλεξε όλη η κοινότητα (όχι οι απόστολοι μόνοι τους) και κατόπιν τους έφεραν μπροστά στους αποστόλους για να τους ευλογήσουν⁹. Βλέπουμε εδώ έναν ωραίο συνδυασμό *συμμετοχής* και *ευθύνης* όλων.

Ο εφιάλτης της θεοκρατίας

Είδαμε ορισμένα κριτήρια, με τα οποία οι Χριστιανοί καλούνται να αποτιμούν την πολιτική λειτουργία. Τα κριτήρια αυτά τα εμπνέονται από το Ευαγγέλιο του Χριστού και από την προσδοκία της Βασιλείας. Ταυτόχρονα, τα κριτήρια αυτά αξιώνουν να μη μετατραπεί το Ευαγγέλιο και η Εκκλησία σε πολιτική εξουσία.

Η διακυβέρνηση και οι νόμοι που θα ρυθμίσουν τη ζωή των κοινωνιών εμπεριέχουν, όπως είδαμε, και την επιβολή (το «σπαθί», για το οποίο μιλά ο Παύλος), ώστε να επικρατεί το δίκιο. Η πίστη, όμως, και το Ευαγγέλιο δεν μπορούν να επιβληθούν. Κάτι τέτοιο είναι αντίθετο προς την ίδια τους τη φύση. «Όποιος θέλει να με ακολουθήσει...», είχε πει ο Κύριος¹⁰. Και είχε ξεκαθαρίσει ότι η Εκκλησία δεν μπορεί να ταυτίζεται με την πολιτική εξουσία. «Δώστε στον αυτοκράτορα ό,τι ανήκει στον αυτοκράτορα, και στον Θεό ό,τι ανήκει στον Θεό»¹¹.

Και ο άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός σχολιάζει: «Η αρετή λέγεται έτσι διότι βάση της είναι η δυνατότητα να επιλέγουμε (το αίρεισθαι). Διότι είναι αιρετή και ηθελημένη, επειδή το καλό το κάνουμε με συνειδητή επιλογή και με τη θέλησή μας, όχι αθέλητα και εξαναγκαστικά»¹².

Κριστιάνο Μπάντ, Ο Γαλιλαίος αντιμετωπίζει την Ιερά Εξέταση.

9. Πράξ. 6:1-6.

10. Μάρκ. 8:34.

11. Ματθ. 22:22.

12. Δαμασκηνός, Φιλοκαλία, Αστής Β, Αθήνα 1975, σ. 237.

Στις κοινωνικές και πολιτικές επιστήμες «θεοκρατία» ονομάζεται το καθεστώς στο οποίο οι κανόνες κάποιας θρησκείας γίνονται κρατικοί (πολιτειακοί) νόμοι. Στα θεοκρατικά καθεστώτα, δηλαδή, κάθε τι το οποίο αποτελεί παράβαση θρησκευτικού κανόνα, τιμωρείται με ποινές της πολιτείας (εκτέλεση, φυλάκιση, πρόστιμο κλπ.). Αυτό, για τον Χριστιανισμό, αποτελεί βλασφημία κατά του Θεού, ακριβώς διότι καταργεί την ελευθερία των εικόνων του Χριστού.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Η πολιτική αφορά τον άνθρωπο. Η σχέση του με την πολιτική και με την εξουσία αποκτούν άλλο νόημα, αν λάβουμε υπόψη μας όσα λέει ο Χριστός για την εξουσία:

«Ξέρετε ότι οι ηγέτες των εθνών ασκούν απόλυτη εξουσία πάνω τους και οι άρχοντες τα καταδυναστεύουν. Σ' εσάς όμως δεν πρέπει να συμβαίνει αυτό, αλλά όποιος θέλει να γίνει μεγάλος ανάμεσά σας πρέπει να γίνει υπηρέτης σας· κι όποιος από σας θέλει να είναι πρώτος, πρέπει να είναι δούλος σας. Όπως κι ο Υιός του Ανθρώπου δεν ήρθε για να τον υπηρετήσουν, αλλά για να υπηρετήσει και να προσφέρει τη ζωή του λύτρο για όλους».¹³

Marko Rupnik, Μωσαϊκό.

Ας παρατηρήσουμε την παραπάνω εικόνα και ας συζητήσουμε τα εξής:

- Ποιο γεγονός αποτυπώνεται;
- Ποια πρόταση φέρνει ο Χριστός για τον τρόπο άσκησης της εξουσίας, με αυτή την πράξη;

¹³. Ματθ. 20:25-28.

Έχοντας στο μυαλό σας όσα ψάλλονται στον Όρθρο της Μεγάλης Πέμπτης, ας σκεφτούμε ποιο είναι το νόημα της διακονίας στην Εκκλησία και πώς αυτό αφορά κάθε μέλος της.

«Μυσταγωγών σου, Κύριε, τοὺς μαθητάς, ἐδίδασκες λέγων· [...] Μὴ [...] σκανδαλίζεσθε ἐν ἐμοί· οὐ γὰρ ἤλθον διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν μου λύτρον ὑπὲρ τοῦ κόσμου. Εἰ οὖν ὑμεῖς φίλοι μου ἐστέ, ἐμὲ μιμεῖσθε· ὁ θέλων πρῶτος εἶναι ἔστω ἔσχατος, ὁ δεσπότης ὡς ὁ διάκονος».

Μετάφραση:

«Οδηγώντας, Κύριε, τους μαθητές σου στα μυστήρια, τους δίδασκες μ' αυτά τα λόγια: [...] μη σκανδαλίζετε [...] για μένα, γιατί δεν ήλθα στη γη να με υπηρετήσουν, αλλά τους άλλους να υπηρετήσω και να δώσω τη ζωή μου λύτρο υπέρ του κόσμου. Αν είστε φίλοι μου, πρέπει εμέ να μιμηθείτε. Αυτός που θέλει να 'ναι πρώτος, ας μείνει τελευταίος, ακόμη κι ο αφέντης να γίνεται υπηρετής»¹⁴.

Στην ακολουθία του Ιερού Νηπιήρα, της Μεγάλης Εβδομάδας, σε ιερούς ναούς παρακολουθούμε ιερείς να διακονούν τα μέλη της Εκκλησίας. Ας σκεφτούμε, τώρα, τι θα άλλαζε αν η εξουσία ήταν διακονία; Και ας σημειώσουμε τρία παραδείγματα από την Εκπαίδευση, την Εκκλησία και το Κράτος:

1)

.

2)

.

3)

.

Βήμα Δεύτερο

Ποια στάση κρατά ο Χριστιανός σε σχέση με την πολιτική; Η απάντηση εξαρτάται από το είδος της ασκούμενης πολιτικής και της εφαρμογής της εξουσίας.

Το μήνυμα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας, τον Ιούνιο του 2016, θα μας βοηθήσει να ξεκαθαρίσουμε τη σχέση αυτή στον σύγχρονο κόσμο. Διαβάζοντάς το, ας σημειώσουμε τα σημαντικά στοιχεία που καθορίζουν τη στάση αυτή:

«Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία δέν ἀναμειγνύεται στὴν πολιτική. Ὁ λόγος τῆς παραμένει διακριτός ἀλλὰ καὶ προφητικός, ὡς ὀφειλετική παρέμβαση ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου. Τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα βρίσκονται σήμερα στό κέντρο τῆς πολιτικῆς ὡς ἀπάντηση στίς σύγχρονες κοινωνικές καί πολιτικές κρίσεις καί ἀνατροπές, ἀποβλέποντας στήν προστασία τοῦ πολίτη ἀπό τήν αὐθαιρεσία τοῦ κράτους. Ἡ Ἐκκλησία μας προσθέτει ἐπίσης τίς ὑποχρεώσεις καί εὐθύνες τῶν πολιτῶν καί τήν ἀνάγκη συνεχοῦς αὐτοκριτικῆς πολιτικῶν καί πολιτῶν πρὸς οὐσιαστική βελτίωση τῆς κοινωνίας. Καί κυρίως τονίζει, ὅτι τό ὀρθόδοξο δέον περὶ ἀνθρώπου ὑπερβαίνει τόν ὀρίζοντα τῶν καθιερωμένων ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὅτι “μείζων πάντων” εἶναι ἡ ἀγάπη, ὅπως τήν ἀποκάλυψε ὁ Χριστός καί τήν βίωσαν ὅσοι πιστά Τόν ἀκολούθησαν.

14. Μετάφραση από το: *Η Μεγάλη Εβδομάδα* (απόδοση Γιάννης Σούκης), εκδ. Αρμός, Αθήνα 2007, σ. 163.

Ἐπιμένει ἀκόμη ὅτι θεμελιῶδες δικαίωμα εἶναι καί ἡ προστασία τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, δηλαδή τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, τῆς πίστεως, τῆς λατρείας καί ὅλων τῶν ἀτομικῶν καί συλλογικῶν ἐκφράσεων αὐτῆς, συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ δικαιώματος κάθε πιστοῦ καί κάθε θρησκευτικῆς κοινότητας νά τελοῦν ἐλεύθερα ἀπό κάθε κρατική παρέμβαση τά θρησκευτικά τους καθήκοντα, ὡς καί τό δικαίωμα τῆς δημόσιας διδασκαλίας τῆς θρησκείας».

Με βάση τα παραπάνω, πώς απαντά ο Χριστιανός στην κατάχρηση της εξουσίας και την καταπάτηση των δικαιωμάτων του ανθρώπου; Ας σκεφτούμε περιπτώσεις καταπάτησης της θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τῆς συνείδησης, τῆς πίστεως, τῆς λατρείας, ατομικῆς καί συλλογικῆς. Ποια εἶναι ἡ θέση μας καί τι χρειάζεται νά κάνουμε ὡς χριστιανοί γιά νά τα διασφαλίσουμε. Στήν ἀνάλυσή μας ας λάβουμε ὑπόψη μας τόν σύγχρονο λόγο τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας, Ἀναστασίου σε μία συνέντευξή του, τόν Οκτώβριο τοῦ 2018:

«Μόνο ἡ ἐξουσία τῆς ἀγάπης εἶναι ἐκείνη που μπορεῖ νά νικήσει τήν ἀγάπη γιά ἐξουσία»¹⁵.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Βήμα Τρίτο

Ο Ἀπ. Παῦλος λέει «κάθε ἄνθρωπος οφείλει νά υποτάσσεται στίς ἀνώτερες ἐξουσίες, γιατί δέν υπάρχουν ἐξουσίες παρά ἀπό τόν Θεό»¹⁶.

Αφού αναφέρουμε τίς ἀπόψεις μας, ας μάθουμε γιατί ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος πέθανε στήν ἐξορία καί ας σκεφτούμε λίγο περισσότερο γιά αὐτό: Ὁ ἅγιος Ἰωάννης Χρυσόστομος πέθανε στήν ἐξορία, κατατρεγμένος ἀπό τήν αὐτοκρατορική ἐξουσία στή ὁποία ἀσκούσε κριτική, καί ἀπό τήν πλουτοκρατία τῆς Κωνσταντινούπολης, ἡ ὁποία υποστήριζε ὅτι ἡ ἀνέγερση λεπροκομείου θα υποβάθμιζε τήν ἀξία τῶν ἀκινήτων τῆς¹⁷.

Εἶναι σημαντικό νά ἀντιληφθοῦμε ποιο εἶναι τό χρέος τοῦ χριστιανοῦ ἀπέναντι σε ὁποιαδήποτε τυραννία καί νά ἀναγνωρίσουμε ὅλες τίς πτυχές τοῦ χρέους ἀντίστασής του. Ἀκόμη καί ἀν ἡ τυραννία εἶναι δῆθεν «χριστιανική», μετατρέπει τό Εὐαγγέλιο καί τήν Ἐκκλησία σε πολιτική ἐξουσία.

Γιά νά κατανοήσουμε σε βάθος τί μπορεῖ νά σημαίνει μία «Θεοκρατία» καί ποια εἶναι ἡ στάση τοῦ Χριστιανοῦ ἀπέναντι σε αὐτό, ας φανταστοῦμε ἀν ἴσχυε ἓνα τέτοιο καθεστῶς στή χώρα

15. <https://parallaximag.gr>

16. Ρωμ. 13:1.

17. Βλ. Rudolf Brädlé, «This sweetest passage: Matthew 25: 31-46 and assistance to the poor in the homilies of John Chrysostom», *Wealth and Poverty in Early Church and Society*, Susan R. Holman (ἐπιμ), Baker Academic, Ada MI 2008 , σ. 132.

μας πώς θα ήταν διαρθρωμένη η κυβέρνηση, ποιοι θα ήταν οι δικαστές και τι θα απαγορευόταν και θα επιτρεπόταν με νόμο του κράτους.

Ας αποφασίσουμε αν μία τέτοια εξουσία και διακυβέρνηση είναι όνειρο ή εφιάλτης.

Ας ψηφίσουμε για να πάρουμε απόφαση και ας καταγράψουμε τον αριθμό των ψήφων μας

.....

Σκεφτείτε σε ένα τυραννικό καθεστώς θα μπορούσαμε να πάρουμε πλειοψηφικά τις αποφάσεις;

Βήμα Τέταρτο

Μία πολιτική με βάση «τό ὀρθόδοξο δέον περί ἀνθρώπου», που «ὑπερβαίνει τόν ὀρίζοντα τῶν καθιερωμένων ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων» και φανερώνει «ὅτι “μείζων πάντων” εἶναι ἡ ἀγάπη, ὅπως τήν ἀποκάλυψε ὁ Χριστός καί τήν βίωσαν ὅσοι πιστά Τόν ἀκολούθησαν», πώς μπορεί να αλλάξει τον κόσμο που ζούμε;

Ι. Μονής Βατοπαιδίου, εξωνάρθηκας καθολικού, Ο ιερός Νιπτήρας, 14ος αι.

ΕΝΟΤΗΤΑ 10

Βία και Πόλεμος

Christopher Nevinston, *Τα Μονοπάτια της Δόξας*.

Η βία

Η βία είναι δύναμη την οποία ασκεί ο άνθρωπος και με την οποία επιδιώκει να επιβάλει την αλλαγή μιας κατάστασης. Η βία δηλαδή εμπεριέχει την έννοια της σύγκρουσης με μια υφιστάμενη κατάσταση, με σκοπό την κυριαρχία αυτού που ασκεί τη βία.

Υπάρχουν πολλές μορφές βίας, είτε σωματικής είτε ψυχολογικής. Εύκολα καταλαβαίνουμε ότι η βία, γενικά, είναι κάτι αρνητικό, διότι σημαίνει ότι κάποιος άνθρωπος εξουθενώνει και τσακίζει (σωματικά ή ψυχικά) κάποιον άλλον και επιβάλλει τη δική του άποψη, χωρίς να νοιάζεται για την ελευθερία του άλλου.

Giotto, *Το φιλί του Ιούδα*.

Πέρα, ωστόσο, από αυτήν, την απαράδεκτη εκδοχή της βίας, υπάρχουν και άλλες εκδοχές της, οι οποίες μπορεί να γίνουν δεκτές ή ανεκτές. Για παράδειγμα, ο Χριστός ονόμασε «βιαστές» εκείνους που αγωνίζονται να κερδίσουν τη Βασιλεία του Θεού. «Από δέ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ», εἶπε, «ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἄρπάζουσιν αὐτήν». «Από τότε που εμφανίστηκε ο Ιωάννης ο Βαπτιστής ως τώρα, η βασιλεία του Θεού κερδίζεται με προσπάθεια, και την κατακτούν αυτοί που αγωνίζονται»¹. Εδώ η βία είναι κάτι άλλο: είναι η προσπάθεια που καταβάλλει κάποιος, ώστε με τη θέλησή

1. Ματθ. 11:12.

του να προσανατολίσει τον εαυτό του στο θέλημα του Θεού. Είναι ο κόπος για να βελτιώσουμε τον εαυτό μας, ανοίγοντάς τον στην αγάπη του Θεού. Φυσικά εδώ δεν πρόκειται για επιβολή σε βάρος άλλου ανθρώπου.

Η άρνηση της βίας

Ο Χριστιανός καλείται να απέχει από την άσκηση βίας σε βάρος των άλλων πλασμάτων. Τύπος αυτής της στάσης είναι ο χριστιανός μάρτυρας, ο οποίος αρνείται να ασκήσει βία, ακολουθώντας το υπόδειγμα του Χριστού.

Όταν ο Χριστός συνελήφθη, διαφώνησε με τον Πέτρο, ο οποίος προσπάθησε να αντιδράσει ένοπλα. «Βάλε τη μάχαιρά σου ξανά στη θήκη της, γιατί όλοι όσοι τραβούν μάχαιρα, από μάχαιρα θα πεθάνουν»². Εδώ ο Χριστός υπογράμμισε ότι η βία γεννά βία και τελικά δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος επιβολής και ανταπόδοσης.

Αυτό που πρέπει να προσέξουμε, είναι ότι η στάση αυτή (η απόρριψη της βίας) δεν σημαίνει παθητικότητα και μοιρολατρία. Αντίθετα, είναι ενεργητική στάση· είναι επιλογή και πράξη. Ο μάρτυρας δεν νομιμοποιεί το κακό. Συγκρούεται μαζί του και αρνείται να υπακούσει αυτούς που το υπηρετούν. Ο ίδιος ο Χριστός, κατά τη δίκη του από τον αρχιερέα, ζήτησε τον λόγο από έναν φρουρό, που τον χτύπησε: «Αν είπα κάτι κακό, πες μου ποιο ήταν αυτό· αν όμως μίλησα σωστά, γιατί με χτυπάς;»³. Και μάλιστα, κάποια στιγμή, πριν από τη σύλληψή του, όταν είδε τον περίβολο του ναού να έχει μετατραπεί σε χώρο εμπορικών δοσοληψιών, έφτιαξε ένα πρόχειρο μαστίγιο από σκοινιά, έβγαλε ανθρώπους και ζώα έξω, έριξε κάτω τα χρήματα και αναποδογύρισε τους πάγκους. «Πάρτε τα αυτά από δω, μην κάνετε εμπορικό κατάστημα το σπίτι του Πατέρα μου»⁴. Είναι αξιοπρόσεκτο ότι σ' αυτή την ιδιαίτερη στιγμή, ο Χριστός δεν χτύπησε ανθρώπους.

Η ανάγκη

Είναι γεγονός ότι, μέσα στις διάφορες καταστάσεις της ζωής, ο πιστός βρίσκεται μπροστά σε δίλημμα, για την αντιμετώπιση κάποιας επίθεσης που δέχεται, δηλαδή για την άσκηση αμυντικής βίας χάριν του πολύτιμου αγαθού της ελευθερίας, και για την προστασία όχι απλώς του εαυτού του, αλλά άλλων αγαπημένων του προσώπων (της οικογένειας, του λαού του κλπ.). Το δίλημμα γίνεται πιο έντονο σε περίπτωση πολέμου, οπότε ο πιστός μπορεί να φτάσει και σε ανθρωποκτονία.

Η Εκκλησία αναγνώρισε ότι το δίλημμα αυτό είναι βασανιστικό. Και δεν ταύτισε τη βία της επίθεσης με τη βία της άμυνας. Η στάση της διαμορφώθηκε ως εξής:

Το ιδεώδες της μη-βίας ανατέθηκε στους κληρικούς. Αυτό σημαίνει ότι οι ιεροί κανόνες απαγόρευαν στους ιερωμένους *απολύτως* την άσκηση σωματικής βίας κατά οποιουδήποτε (είτε κατά πιστού, είτε κατά απίστου) και για οιονδήποτε λόγο, δηλαδή ακόμα και για άμυνα⁵. Ουδεμία εξαίρεση επιτρέπουν. Ο άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης μάλιστα διευκρινίζει ότι ούτε

2. Ματθ. 26:52.

3. Ιω. 18:23.

4. Ιω. 2:16.

5. 27ος και 65ος Αποστολικός κανόνας.

Σαλβαδόρ Νταλί, *Εμφύλιος πόλεμος*.

οι περιπτώσεις κάποιων αγίων οι οποίοι άσκησαν σωματική βία μπορούν να θεμελιώσουν εκκλησιαστική πρακτική⁶. Αν, λοιπόν, κληρικός πάρει τα όπλα, καθαιρείται. Και γιατί, άραγε, έχουν διατυπωθεί αυτοί οι κανόνες με τόσο κατηγορηματικότητα; Διότι αποστολή των κληρικών είναι να φανερώνουν με τον βίο τους προς όλο τον λαό τα κοινά ευαγγελικά ιδεώδη.

Όμως, στους λαϊκούς οι οποίοι θα φονεύσουν σε πόλεμο για την ελευθερία, αναγνωρίζεται το ελαφρυντικό της άμυνας, και μάλιστα γι' αυτό το υψηλό αγαθό - την ελευθερία. Με τον 13^ο κανόνα του ο Μ. Βασίλειος παραδέχεται ότι οι άνθρωποι αυτοί αναγκάστηκαν να ασκήσουν βία για λόγο σημαντικό, ωστόσο ορίζει και γι' αυτούς κάποιο επιτίμιο. Αυτό που θέλει ο κανόνας, είναι να καταστεί σαφές *τι είναι το ιδεώδες και τι η παραχώρηση*,

και ότι για τον Χριστιανό κάθε πόλεμος είναι, στην πραγματικότητα, εμφύλιος πόλεμος.

Δύο σημεία είναι χαρακτηριστικά του βασανιστικού διλήμματος, το οποίο προσπάθησε να αντιμετωπίσει η Εκκλησία.

Το 960 μ.Χ. ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς ζήτησε από την Εκκλησία να ανακηρύξει αγίους συλλήβδην όλους όσοι είχαν πέσει στις μάχες κατά του Ισλάμ προς χάριν της χριστιανικής πίστης και της πατρίδας. Η Εκκλησία όμως αρνήθηκε, υποστηρίζοντας ότι οι πεσόντες αξίζουν την τιμή και την ευγνωμοσύνη, αλλά η αγιότητα είναι κάτι διαφορετικό.

Ο κληρικός ο οποίος παίρνει τα όπλα χάριν του λαού τον οποίο διακονεί, προχωρά σε μια πράξη κορυφαίας αυτοθυσίας: Θυσιάζει την ιεροσύνη του και θέτει σε διακινδύνευση όχι απλώς τη ζωή του, αλλά την ίδια του τη σωτηρία. Αυτό είναι το μαρτύριο της δικής του συνείδησης κατά τη σύγκρουσή του με το άδικο. Και βεβαίως εμείς δεν μπορούμε να αποφανθούμε για το τι θα απογίνει ο ίδιος. Βρίσκεται μόνο στα χέρια του Θεού.

Ο «ιερός πόλεμος»

Για τους Χριστιανούς ο πόλεμος -κάθε πόλεμος- αποτελεί κάτι τραγικό. Και γι' αυτό η Εκκλησία δεν δέχεται την έννοια του ιερού πολέμου, είτε με τη μορφή των σταυροφοριών είτε με τη μορφή της ισλαμικής τζιχάντ.

Το βυζαντινό κράτος βεβαίως επικαλούνταν τη θεία βοήθεια στους πολέμους, και η Εκκλησία τού παρείχε στήριξη. Το καίριο όμως είναι ότι στη βυζαντινή πραγματικότητα ήταν άγνωστα δύο βασικά χαρακτηριστικά του ιερού πολέμου:

1. Η κήρυξη του πολέμου από την ίδια την Εκκλησία, και
2. Ο σωτηριολογικός χαρακτήρας του πολέμου⁷ η πεποίθηση, δηλαδή, ότι με τη συμμετοχή στον πόλεμο εξασφαλίζεται η σωτηρία του πολεμιστή.

6. Αγαπίου ιερομονάχου - Νικοδήμου μοναχού, *Πηδάλιον της νοητής νηός της Μίας, Αγίας, Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας*, εκδ. Αστήρ, ανατ. 1976, σ. 27.

Η αιτία του πολέμου

Είναι πολύ σημαντικό ο Χριστιανός να διακρίνει και τις αιτίες των πολέμων. Τεράστια οικονομικά συμφέροντα βρίσκονται πίσω από πολλές συρράξεις και συχνά οι πόλεμοι κρίνονται αναγκαίοι από όσους σχεδιάζουν πώς να ξοδευτεί το πανάκριβο στρατιωτικό υλικό που έχει σωρευτεί σε αποθήκες, και να παραγγελθεί άλλο στις πανίσχυρες κατασκευάστριες εταιρίες. Είναι χαρακτηριστική η γεμάτη αγανάκτηση επισήμανση του Μ. Βασιλείου: «Ὡς πότε θα είναι παντοδύναμο το χρήμα, η αγχόνη των ψυχών, το αγκίστρι του θανάτου, το δόλωμα της αμαρτίας; Ὡς πότε θα κυβερνά ο πλούτος, η αιτία των πολέμων, για τον οποίο κατασκευάζονται όπλα και ακονίζονται ξίφη;»⁷.

Τον πόθο των Χριστιανών για ειρήνη και για συνεννόηση μεταξύ όλων των λαών τον αποδίδει ο προφήτης Ησαΐας, μιλώντας για τη Βασιλεία που ανέτειλε με τη γέννηση του Χριστού: «Τα ξίφη τους θα τα σφυρηλατήσουν σε άροτρα και τις λόγχες τους σε δρεπάνια. Ξίφος δε θα σηκώνει το ένα έθνος ενάντια στο άλλο και πια δε θα μαθαίνουν να πολεμούν»⁸. Ο Χριστιανός εμπνέεται από αυτήν την προσδοκία και παλεύει να φέρει το φως της στο σήμερα. Δεν είναι τυχαίο ότι στην «επί του όρους ομιλία» ο Χριστός ανήγγειλε ότι είναι «μακάριοι όσοι φέρουν την ειρήνη στους ανθρώπους, γιατί αυτοί θα ονομαστούν παιδιά του Θεού»⁹.

Πάμπλο Πικάσο, *Ειρήνη*.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Ας σκεφτούμε ποιες λέξεις και ποιες καταστάσεις μάς έρχονται στο μυαλό όταν ακούμε τη λέξη «βία», και ας τις καταγράψουμε.

Με βάση όσα γράψαμε, ας αποφασίσουμε ποιες μορφές βίας υπάρχουν στον κόσμο μας και ποια μορφή είναι η σκληρότερη.

Άραγε, σκεφτήκαμε ότι υπάρχει και η δεκτή ή ανεκτή βία, αυτή που αφορά τον αγώνα των πιστών να κερδίσουν τη Βασιλεία του Θεού; Αυτή δεν πρόκειται για βία σε βάρος άλλου ανθρώπου. Δεν πρόκειται όμως και για ανοχή της βίας, από όποιον και αν προέρχεται.

Ας μάθουμε για μία έφηβη της ηλικίας μας, που ανέλαβε να γράψει μία εργασία με θέμα «Βία και Χριστιανισμός». Στην αναζήτησή της βρήκε σχετικά με πολέμους που έγιναν στο όνομα του Σταυρού, αλλά διάβασε σε μία ιστοσελίδα και μία είδηση που φαινόταν καθαρά ότι είναι φανταστική, αλλά της έδωσε έμπνευση να γράψει τον πρόλογο της εργασίας της.

Ας διαβάσουμε το κείμενο και ας γράψουμε τις πρώτες σειρές της εργασίας, όπως κι εκείνη:

Ο Χριστός στον ΟΗΕ

Σπρωγμένος από ένα πλήθος κουρασμένο και καταπονημένο, έφτασε ο Χριστός στο μέ-

7. Μ. Βασίλειος, *Ομιλία προς τους πλουτούντας*, PG 31, 297B.

8. Ησ. 2:4.

9. Ματθ. 5:9.

γαρο του ΟΗΕ. Είχε το πολύ χλωμό πρόσωπο του ανέργου, το αβέβαιο βήμα του πρόσφυγα, τους κυρτωμένους ώμους του ανθρακωρύχου, τη ματωμένη καρδιά του νέου. Δεν ήταν συστημένος από κανένα. Μονάχα τα δάκρυα των ταπεινών Τον έκαναν να προχωρεί. Χτυπά την πόρτα. Αλλά γι' αυτόν υπήρχε το «βέτο». Οι άνθρωποι δεν ήταν ελεύθεροι. Τον άφησαν μόνο Του. Στο κατώφλι του πολιτισμένου κόσμου βρήκε τη βαρβαρότητα.

Διάβασε σε μια πινακίδα: «Τα δικαιώματα του ανθρώπου». Και κυριεύτηκε από συμπόνια. Από κάτω ήταν γραμμένα: «Ο άνθρωπος έχει δικαίωμα στην ειρήνη», αλλά μια χήρα πολέμου Του λέει πως κανείς δεν την σκέφτεται. «Ο άνθρωπος έχει δικαίωμα στην ελευθερία», αλλά ένας Κύπριος άρχισε να κλαίει. «Ο άνθρωπος έχει δικαίωμα στη δικαιοσύνη», αλλά τότε ακούσκταν οι φωνές των εξορίστων, των αδικουμένων.

Και ο Χριστός ξανακατέβηκε τα σκαλοπάτια του γυάλινου μεγάρου. Όταν το πλήθος Του ζήτησε το αποτέλεσμα της επίσκεψής Του ο Χριστός άπλωσε τα χέρια: Ήταν ακόμα σταυρωμένος, σαν τη Μεγάλη Παρασκευή. Τότε το πλήθος διαλύθηκε. Έβρεχε. Και ο Χριστός έμεινε κάτω απ' τη βροχή, όπως τόσοι άλλοι.

Μόνος και πικραμένος...

Πιέρ Λουίτζι Τορρεζίν, «Ο Χριστός στον ΟΗΕ»

.....

.....

.....

.....

.....

Βήμα Δεύτερο

Ο Χριστός είπε στον απόστολο Πέτρο, κατά τη σύλληψή του: «Βάλε τη μάχαιρά σου ξανά στη θήκη της, γιατί όλοι όσοι τραβούν μάχαιρα, από μάχαιρα θα πεθάνουν».

Με αυτά τα λόγια ο Χριστός δέχεται ή αρνείται τη βία;

Ας παρατηρήσουμε τον Χριστό στο έργο του El Greco. Ποια συναισθήματα έχει; Τι ακριβώς κάνει; Οι κινήσεις του απευθύνονται σε πρόσωπα;

«Πάρτε τα αυτά από δω, μην κάνετε εμπορικό κατάστημα το σπίτι του πατέρα μου» (Ιω. 2:16) είναι τα λόγια του Χριστού, σε αυτό το στιγμιότυπο, που αναποδογυρίζει τους πάγκους των εμπορών έξω από τον Ναό, αλλά δεν ασκεί καμία βία σε βάρος ανθρώπων.

Ποια είναι η θέση του Χριστιανού, όταν καλείται να αμυνθεί στη βία; Ας επιχειρήσουμε να λάβουμε θέση στο δίλημμα που γεννάται διαβάζοντας την Εγκύκλιο του Ρώσου άγιου Νικολάου Κασάτκιν, ευαγγελιστή της Ορθοδοξίας στην Ιαπωνία, προς τους Ιάπωνες Ορθοδόξους, όταν ξέσπασε Ρώσο-ιαπωνικός πόλεμος, το 1904. Ο Νικόλαος παρέμεινε στην πνευματική του πατρίδα, στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Ιαπωνίας, της οποίας ήταν επίσκοπος:

«Εκπληρώστε, αδελφοί και αδελφές, ότι απαιτεί από σας το καθήκον σας ως πιστών υπηκόων. Να δέεστε στον Θεό για να παρέχει νίκες στις αυτοκρατορικές σας στρατιές, να ευχαριστείτε τον Θεό για τις νίκες που θα δωρίζει, να προσφέρετε για τις ανάγκες του πολέμου. Εσείς που θα κληθείτε στα πεδία των μαχών, πρέπει να πολεμήσετε χωρίς να νοιάζεστε για τη ζωή σας, όχι όμως από μίσος κατά του

εχθρού, αλλά από αγάπη για τους συμπατριώτες σας, ενθυμούμενοι τους λόγους του Σωτήρα: “μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ” (Ιω. 5:13). Με δυο λόγια, κάντε ὅ,τι απαιτεῖ ἀπὸ σας ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα [...]. Ὅμως, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπίγεια πατρίδα ἔχουμε καὶ ἐπουράνια. Σ’ αὐτὴν ἀνήκουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἀδιακρίτως ἐθνικότητος, διότι ὅλοι εἶναι ἐξ ἰσοῦ παιδιὰ τοῦ οὐράνιου Πατέρα καὶ ἀδέρφια μεταξύ τους. Ἡ πατρίδα μας αὕτη εἶναι ἡ Ἐκκλησία, τῆς ὁποίας εἴμαστε ὅλοι ἐξ ἰσοῦ μέλη, καὶ στὴν ὁποία τὰ παιδιά τοῦ οὐράνιου Πατέρα ἀπαρτίζουν πραγματικὰ μία καὶ τὴν αὐτὴ οἰκογένεια. Ὡς ἐκ τούτου δὲν χωρίζομαι ἀπὸ σας, ἀδερφοί καὶ ἀδερφές, ἀλλὰ παραμένω στὴν οἰκογένεια που εἶναι δική σας, ὅπως καὶ δική μου. Ἀπὸ κοινού καλούμαστε νὰ ἐκπληρώσουμε τὰ καθήκοντά μας πρὸς τὸν οὐράνιο Πατέρα μας, ὅπως ἀρμόζει στὸν καθένα μας»¹⁰.

- Με ποιο κριτήριο συνιστά ὁ ἅγιος Νικόλαος νὰ πολεμοῦν οἱ Χριστιανοί;
- Γιατί διαχωρίζει τὸν εαυτό του ἀπὸ τὴν υποχρέωση νὰ πολεμήσει σὲ αὐτὸν τὸν πατριωτικό πόλεμο;

Ἀς μάθουμε περισσότερα γιὰ τὴν ἀνάγκη τοῦ ἀμυντικοῦ πολέμου καὶ πῶς ἡ Ἐκκλησία ἀναθέτει στοὺς κληρικούς τὸ καθήκον τῆς «μη βίας», γιὰ νὰ σκεφτοῦμε ξανά ἀν ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ ἀνακηρύσσει ἁγίους ὅλους τοὺς πολεμιστές ὑπὲρ τῆς πατρίδας;

Βήμα Τρίτο

Ἀς θυμηθοῦμε κάποιες ἀπὸ τὶς Εὐχές τῆς θείας Λειτουργίας γιὰ τὴν εἰρήνην ἔχοντας τὸ βλέμμα στραμμένο στὸν Ἄρχοντα τῆς Εἰρήνης (Ἠσ. 9:6)

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ἐπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου...

10. Βλ. Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, *Ἐνας Ἰάπωνας δίχως σχιστὰ μάτια*. Νικόλαος Κασάτκιν, ὁ εὐαγγελιστὴς τῶν Ἰαπώνων, ἐκδ. Ἀρμός, Αθήνα 2018, σσ. 20-21.

Ειρήνην τῷ κόσμῳ σου δώρησαι...
Εἰρήνη πᾶσι...

«⁵Διότι γεννήθηκε για μας ένα παιδί, μας δόθηκε ένας γιος· πάνω στους ώμους του η εξουσία θα μένει και τ' όνομά του θα 'ναι: Σύμβουλος θαυμαστός, Θεός ισχυρός, αιώνιος Πατέρας και της Ειρήνης Ἄρχοντας» (Ησ. 9:5-6).

Αφού μάθουμε γιατί για την Εκκλησία δεν είναι αποδεκτός κανένας «ιερός πόλεμος», και έχοντας στο νου μας τον Χριστό ως «Ειρήνης Ἄρχοντα» και τις ευχές που εμείς λέμε στη θεία Λειτουργία, αλλά και όσα μάθαμε, ας σκεφτούμε τι θα απαντούσαμε στο ερώτημα:

«Μα οι Χριστιανοί στο Βυζάντιο πολέμησαν στο όνομα του Χριστού. Επιτρέπει τη βία ο Χριστός;».

Βήμα Τέταρτο

Συχνά λέγεται «αν θέλεις ειρήνη, προετοίμαζε πόλεμο».

Από χριστιανικής σκοπιάς μπορεί να εφαρμοστεί το

«αν θέλεις ειρήνη, προετοίμαζε ειρήνη»;

Τάσσοις, ξυλογραφία, Αναφορά στον Γκόγια.

ΕΝΟΤΗΤΑ 11

«Ζήλος ου κατ' επίγνωσιν»

Ένας πειρασμός

Ο πιστός ο οποίος θέλει να είναι αφοσιωμένος στην πίστη και στην αλήθεια, συχνά βρίσκεται μπροστά σε έναν ιδιότυπο πειρασμό. Στον πειρασμό

- να μιλά με οργή εναντίον όσων δεν δέχονται ό,τι αυτός πιστεύει,
- να κλείνει τα αυτιά του σε κάθε φωνή άλλη πλην της δικής του,
- να θεωρεί ότι μόνο αυτός θρησκεύει κατά σωστό τρόπο,
- να μη συζητά, αλλά να θέλει να επιβάλλει,
- να μην διανοείται καν την ύπαρξη κάποιας διαφωνίας,
- να «δικάζει» τους πάντες και να καταδικάζει όσους θεωρεί ότι παρεκκλίνουν από τη δική του εννόηση της αλήθειας.

Είναι ο πειρασμός του θρησκευτικού φανατισμού· του φανατισμού, δηλαδή, ο οποίος καταλαμβάνει ανθρώπους οι οποίοι έχουν μεν ζήλο (σφοδρή επιθυμία) για τη σωστή σχέση με τον Θεό, αλλά την έχουν με τέτοιο τρόπο, ώστε τελικά καταλήγουν σε έναν τρόπο ζωής αντίθετο προς το Ευαγγέλιο του Χριστού. Ο απόστολος Παύλος έγραφε για τους φανατικούς Ιουδαίους: «Έχουν ζήλο Θεού, αλλά χωρίς τη σωστή γνώση» («ζήλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν»)¹.

«Ο μη κατ' επίγνωσιν ζηλωτής είναι άνθρωπος ολέθριος»

Ο άγιος Νεκτάριος (1846-1920) σκιαγράφησε με λεπτομέρεια τον ζηλωτή αυτόν, και εξήγησε πώς στην πραγματικότητα αυτός ο άνθρωπος δεν αφοσιώνεται στην αλήθεια του Χριστού, αλλά, αντίθετα, απομακρύνεται από αυτήν:

«Ο μη κατ' επίγνωσιν ζηλωτής κέκεται μεν ζήλον ἀλλ' ου κατ' επίγνωσιν, πλανάται εν ταις σκέψεσι και ενεργείας αυτού και εργαζόμενος δήθεν υπέρ της δόξης του Θεού παραβαίνει τον νόμον της προς τον πλησίον αγάπης. Ο μη κατ' επίγνωσιν ζηλωτής εν τη ζέσει του ζήλου αυτού πράττει τα ενάντια, προς τας διατάξεις του Θείου νόμου και προς το Θείον θέλημα. Ο μη κατ' επίγνωσιν ζηλωτής διαπράττει το κακόν, όπως επέλθη το υπ' αυτού νοούμενον αγαθόν. Ο ζήλος του μη κατ' επίγνωσιν ζηλωτού είναι πυρ διαφθείρον, πυρ καταναλίσκον· η καταστροφή προπορεύεται αυτού και η ερήμωσις έπεται αυτώ. Ο μη κατ' επίγνωσιν ζηλωτής εύχεται τω Θεώ να ρίψη πυρ εξ ουρανού και να κατακαύσῃ πάντας τους μη δεχόμενους τας αρχάς και πεποιθήσεις αυτού. Τον μη κατ' επίγνωσιν ζηλωτήν χαρακτηρίζει μίσος προς τους ετεροθρήσκους ή ετεροδόξους, ο φθόνος και ο επίμονος θυμός, η εμπαθής αντίσταση προς το αληθές πνεύμα του Θείου νόμου, η παράλογος επιμο-

1. Ρωμ. 10:2.

Στέλιος Φαϊτάκης, *Οργή και μίσος*.

νή εν τη υπερασπίσει των ιδίων φρονημάτων, ο παράφορος ζήλος προς κατίσχυσιν εν πάσιν, η φιλοδοξία, η φιλονικία, η έρις, και το φιλοτάραχον. Ο μη κατ' επίγνωσιν ζηλωτής είναι άνθρωπος ολέθριος»².

Ο φανατισμός, διαχρονικός πειρασμός

Ο όρος φανατισμός προέρχεται από τη λατινική λέξη *fanum*, που σημαίνει ιερό. Φανατικός, λοιπόν, είναι εκείνος ο οποίος καταλαμβάνεται από μια μανία, την οποία ο ίδιος θεωρεί ιερή. Με άλλα λόγια, κάποιες ιδέες και συμπεριφορές τις απολυτοποιεί, και μ' αυτόν τον τρόπο υποκαθιστά τον ζωντανό Θεό του Ευαγγελίου με τη δική του μανία.

Στο ευαγγέλιο διαβάζουμε ότι κάποτε ο Χριστός και οι μαθητές του κατευθύνονταν σε ένα χωριό Σαμαρειτών. Οι Σαμαρείτες όμως, αρνήθηκαν

να τους δεχτούν. Όταν το είδαν αυτό, κάποιοι μαθητές ζήτησαν από τον Χριστό να κατεβάσουν φωτιά από τον ουρανό και να κάψει τους αντιρρησίες. Ο Χριστός όμως τους επιτίμησε: «Ξεχάσατε ποιο πνεύμα κατευθύνει τη ζωή σας· ο υιός του ανθρώπου δεν ήρθε να καταστρέψει ανθρώπους, αλλά να τους σώσει»³.

Δεν αρκεί να πει κανείς ότι κηρύττει το Ευαγγέλιο του Χριστού. Για να το κηρύξει σωστά, θα πρέπει να το κηρύξει και με τον τρόπο του Χριστού. Αυτό σημαίνει προσήλωση στην πίστη (ο Χριστιανός δεν εγκαταλείπει τα πιστεύω του), αλλά με ταυτόχρονο σεβασμό στην ελευθερία (επειδή αυτό το ζητά η ίδια η χριστιανική πίστη). Ο Χριστιανός συχνά χρειάζεται να δώσει μαρτυρία για την πίστη του και να επιχειρηματολογήσει. Είναι πολύ σημαντικό να το κάνει. Αλλά ο τρόπος για αυτά είναι ο διάλογος, η αγάπη και το προσωπικό παράδειγμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε κάποια άλλη στιγμή ο Χριστός καυτηρίασε τον ιεραποστολικό ζήλο των Φαρισαίων, διότι ασκούσαν την ιεραποστολή με φανατισμό και τυπολατρία. «Αλλοίμονό σας, γραμματείς και Φαρισαίοι, υποκριτές, γιατί τριγυρνάτε στη στεριά και στη θάλασσα για να κερδίσετε έναν προσήλυτο· κι όταν τον κερδίσετε, τον κάνετε ν' αξίζει για την κόλαση δυο φορές παραπάνω από σας»⁴.

Ο αφορισμός

Ενδεικτικό είναι ότι η παράδοση της Εκκλησίας είναι πολύ επιφυλακτική απέναντι στην επιβολή αφορισμού. Αφορισμός είναι η επίσημη απόφαση της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, με την οποία κάποιος αποκόπτεται ολότελα από το σώμα της Εκκλησίας (διαγράφεται, θα λέγαμε, από μέλος της, επειδή έχει διαπιστωθεί η απόκλισή του από τη διδασκαλία της). Η στρέβλωση της χριστιανικής πίστης πρέπει, φυσικά, να καταδικάζεται. Αλλά χρειάζεται μεγάλη διάκριση, ώστε

2. Αγίου Νεκταρίου, *Το Γνώθι σαυτόν*, εκδ. Νεκτ. Παναγόπουλος, σσ. 236-237.

3. Λουκ. 9: 55-56.

4. Ματθ. 23:15.

αυτό να μην οδηγεί σε εξουθένωση των ανθρώπων. Έτσι, εκκλησιαστικοί Πατέρες και συγγραφείς έχουν επισημάνει ότι τέτοιες αποφάσεις πρέπει να λαμβάνονται με εξαιρετική φειδώ, διότι η απόφαση για το ποιος θα σωθεί και ποιος όχι, ανήκει αποκλειστικά στον ύψιστο και τελικό Κριτή, τον Χριστό. Οποιαδήποτε αντίθετη στάση, συνιστά υφαρπαγή της κρίσης Του.

Γράφει χαρακτηριστικά ο Φλαβιανός (330-404), επίσκοπος Αντιοχείας και συνεργάτης του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου:

«Και ποιος είσαι εσύ για να έχεις αυτή την εξουσία και τη μεγάλη δύναμη; “Τότε [τη Δευτέρα Παρουσία, λέει η Αγία Γραφή] θα καθήσει ο Υιός του Θεού και θα βάλει να σταθούν τα πρόβατα στα δεξιά και τα ερίφια στ’ αριστερά”.

Ραβέννα, Άγιος Απολλινάριος ο Νέος, Ο Χριστός κριτής διαχωρίζει τα πρόβατα από τα ερίφια, 6ος αι.

Πώς λοιπόν πήρες αὐθαίρετα ἓνα τόσο μεγάλο ἀξίωμα, πού ἀξιώθηκε να το λάβει μόνο η κοινότητα τῶν Ἀποστόλων καί ὅσοι με κάθε ἀκρίβεια ἐγίναν ἀληθινά διάδοχοί τους, γεμάτοι χάρη καί δύναμη; Καί βέβαια ἐκεῖνοι, τηρώντας ἀκριβῶς τήν ἐντολή τοῦ Χριστοῦ, ἀπέβαλαν ἔξω ἀπό τήν Ἐκκλησία τοὺς αἰρετικούς, σαν να ἔβγαζαν το δεξί τους μάτι· πρᾶγμα πού φανερώνει τη μεγάλη τους ἀγάπη καί τόν πόνο, γιά τήν ἀποκοπή που ἐγίνε ενός οὐσιώδους μέλους. Γι’ αὐτό καί ὁ Χριστός ἀποκάλεσε τον αἰρετικό δεξιό ὀφθαλμό, γιά νά φανερώσει τόν πόνο καί τήν συμπάθεια αὐτῶν πού ἀναγκάζονται νά τόν ἀποκόψουν. Σ’ αὐτό, λοιπόν, ὅπως καί σέ ὅλα, προσέχοντας λεπτομερῶς, τίς αἱρέσεις μέν τίς ἤλεγχαν καί τίς ἀπέβαλαν ἀπό τό σῶμα, σέ κάνενα ὅμως αἰρετικό δέν ἐπέβαλαν αὐτή την τιμωρία, δηλαδή το ἀνάθεμα [...].

Ἡ χειροτονία δέν οδηγεί στην εξουσία. Δέν ἐξυψώνει. Δέν προσφέρει κυριαρχία. Ὅλοι λάβαμε τό ἴδιο Πνεῦμα. Ὅλοι ἐχομε κληθεῖ σέ υἱοθεσία. Εκείνους μάλιστα πού ὁ Πατέρας τους πέρασε ἀπό δοκιμασία, τους ἔδωσε την εξουσία καί τους ἔκανε ἀξιους νά ὑπηρετοῦν τοὺς ἀδελφούς των. Εκπληρώνοντας λοιπόν αὐτή τήν ὑπηρεσία, σᾶς παρακαλοῦμε καί σας ἐξορκίζουμε: Μείνετε μακριά ἀπό αὐτοῦ του εἶδους το κακό, εἴτε ζεῖ καί βρίσκεται σ’ αὐτόν ἐδώ τόν θνητό βίο εἴτε ἔχει πεθάνει αὐτός πού ἀποφάσεις να τον ἀναθεματίσεις. Ἄν, λοιπόν, ἀκόμα ζεῖ, διαπράττεις ἀσέβεια, ἀποκόπτοντας αὐτόν πού βρίσκεται στήν ἀνθρώπινη μεταβλητότητα καί μπορεῖ νά μετατεθεῖ ἀπό τό κακό στό καλό. Ἄν πάλι ἔχει πεθάνει, πολύ περισσότερο διαπράττεις ἀσέβεια»⁵.

5. Φλαβιανός Αντιοχείας, «Για το ότι δεν επιτρέπεται να αναθεματίζουμε ζωντανούς ή πεθαμένους», Σύναξη 140 (2016), σσ. 26-29.

Ο σπερματικός λόγος

Όταν ο πιστός δίνει μαρτυρία για την πίστη του και την αλήθεια του Χριστού χρειάζεται να έχει υπόψη του και το εξής: Ο Τριαδικός Θεός, και ειδικά ο Χριστός, δρα στη ζωή όλων των ανθρώπων, και δεν γνωρίζουμε ποιοι, τελικά, θα απολαύσουν τη σωτηρία και ποιοι θα την αρνηθούν. Ο ευαγγελιστής Ιωάννης ξεκίνησε το ευαγγέλιό του λέγοντας ότι ο Υιός του Θεού, ο Λόγος, φωτίζει κάθε άνθρωπο που έρχεται στον κόσμο⁶. Και ο μάρτυρας άγιος Ιουστίνος ο απολογητής, διατύπωσε τη θεολογία του *σπερματικού λόγου*. Όλοι ανεξάρτητα οι άνθρωποι, είπε, μετέχουν του φωτισμού τον οποίον εγκατασπείρει μέσα τους ο Υιός Λόγος. Όλα τα καλά που παράγουν οι άνθρωποι, όπου κι αν βρίσκονται, οφείλονται σ' αυτόν τον σπόρο φωτισμού μέσα τους⁷. Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι οι άνθρωποι σώζονται ανεξάρτητα από τη βούλησή τους. Η σωτηρία τους εξαρτάται από την ανταπόκρισή τους στο κάλεσμα της αγάπης του Θεού. Απλώς, κανένας δεν γνωρίζει πώς δρα ο Χριστός μυστικά, κάθε στιγμή και σε κάθε τόπο, και ποιοι ανταποκρίνονται. Η τελική κρίση βρίσκεται στο τέλος της ιστορίας και είναι μόνο δική Του υπόθεση.

Βλάσης Τσοτσώνης, Εξωνάρθηκας της τράπεζας της Ι. Μ. Μεγάλου Μετεώρου, Αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι, 20ος αι.

6. Ιω. 1:19.

7. Ιουστίνος, Απολογία Α', 46.2-3, SC 507, 250.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Ας διαβάσουμε τις δύο στήλες αντίστοιχα και ας καταλήξουμε ποια διαφορά υπάρχει μεταξύ τους ως προς την αφοσίωση που εκφράζουν οι προτάσεις στην πίστη και την αλήθεια:

Τίτλος:	Τίτλος:
Μιλώ με συμπόνοια για όσους δεν δέχονται ό,τι εγώ πιστεύω.	Μιλώ με οργή εναντίον όσων δεν δέχονται ό,τι εγώ πιστεύω.
Είμαι διαθέσιμος να ακούσω κάθε φωνή πλην της δικής μου.	Κλείνω τα αυτιά μου σε κάθε φωνή άλλη πλην της δικής μου.
Υπάρχουν και άλλοι εκτός από μένα που θρησκεύουν με σωστό τρόπο.	Μόνο εγώ θρησκεύω κατά σωστό τρόπο.
Συζητώ και δεν θέλω να επιβάλλω σε καμία περίπτωση την άποψή μου.	Θέλω να επιβάλλω την άποψή μου, αφού είναι σωστή και γι' αυτό δεν συζητώ άσκοπα.
Αποδέχομαι ότι κάποιοι διαφωνούν με όσα πιστεύω.	Δεν διανοούμαι την ύπαρξη κάποιας διαφωνίας σε όσα πιστεύω.
Υπάρχει ελπίδα για όσους παρεκκλίνουν από τη δική μου εννόηση της αλήθειας	Όσοι παρεκκλίνουν από τη δική μου εννόηση της αλήθειας είναι καταδικαστέοι

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του ζήλου που επιδεικνύει ένας πιστός, ο οποίος λειτουργεί με βάση όσα περιλαμβάνει η πρώτη στήλη, και ποια είναι τα χαρακτηριστικά του ζήλου της δεύτερης στήλης;

Αν πρέπει να βάλουμε τίτλους, ταιριάξτε και γράψτε τους παρακάτω τίτλους με τις δύο στήλες:
Ζήλος του Θεού.

Ζήλος του Θεού, χωρίς γνώση.

Έχει σημασία να αναγνωρίσουμε εναντίον ποιων στρέφεται ο ζηλωτής «ο ου κατ' επίγνωσιν», αυτός που καταλαμβάνεται από τον πειρασμό του θρησκευτικού φανατισμού.

Βήμα Δεύτερο:

Ο άγιος Νεκτάριος λέει:

«Με τι μοιάζει ο **φανατικός**; [...] Μοιάζει με άνθρωπο που σπρώχνει σε κατήφορο έναν τεράστιο ογκόλιθο, ο οποίος φτάνει στο τέρμα καταστρέφοντας τα πάντα στο πέρασμά του. Ο φανατικός διατυπώνει τις απόψεις του πάντοτε με εξαλλότητα, με βία και θρασύτητα. Κι επειδή δεν μπορεί, βεβαίως (όπως θα 'θελε) να κατεβάσει από τον ουρανό φωτιά που θα κάψει όλους μαζί τους αντιπάλους του, ανάβει ο ίδιος με τη μεγαλύτερη ευχαρίστηση τη φωτιά του διωγμού εναντίον τους. Κι αν τύχει να εμποδιστεί είτε από την θεία πρόνοια είτε από κάτι άλλο, τότε πρόθυμα ξεσηκώνει έχθρα και κηρύσσει τον πόλεμο κατά της ειρήνης και της ευτυχίας όσων δεν ανέχονται να φορούν τις αλυσίδες του»⁸.

Ποιες είναι οι επιπτώσεις του θρησκευτικού φανατισμού στον ίδιο τον φανατικό και σε αυτούς που παρακολουθούν έναν «πιστό» να μάχεται για τον Θεό;

Τι αποτέλεσμα μπορεί να έχει ο φανατικός λόγος, σε αυτούς που δέχονται την κατάκριση του φανατικού «πιστού»;

8. Νεκτάριος (άγιος) Κεφαλάς, *Μάθημα Ποιμαντικής*, εκδ. Άγιος Νικόδημος, Αθήνα, ανατ. 1972, σ. 110. Εδώ, σε νεοελληνική απόδοση.

Ας μάθουμε ότι ο Χριστός είπε στους μαθητές του:

«ο υιός του ανθρώπου δεν ήρθε να καταστρέψει ανθρώπους, αλλά να τους σώσει» (Λουκάς 9:56)

και ας σκεφτούμε σε βάθος ποιος μπορεί να κρίνει τους άλλους ανθρώπους, όσους πιστεύουν και όσους δεν πιστεύουν, αν όχι ο ίδιος ο Θεός.

Γνωρίζουμε τι μπορεί να είναι ο σπερματικός λόγος και πώς μπορεί να αλλάξει τον τρόπο που βλέπουμε και κρίνουμε την πίστη των άλλων ανθρώπων;

Αφού μάθουμε για τη θεολογία του **σπερματικού λόγου**, την οποία διατύπωσε ο μάρτυρας άγιος Ιουστίνος ο απολογητής, ας αναλογιστούμε ποια είναι η στάση του Χριστιανού απέναντι σε αυτούς με τους οποίους διαφωνεί.

Βήμα Τρίτο

Με όσα μάθαμε και με όσα λένε ο ευαγγελιστής Ιωάννης και ο Απόστολος Παύλος, ας επιχειρήσουμε να αποφασίσουμε διατυπώνοντας θεολογικά επιχειρήματα, αν δικαιολογείται ο αφορισμός αυτού που δεν πιστεύει την αλήθεια του Θεού. Είναι καλό στη συζήτηση να ακουστούν όλες οι φωνές, αρκεί καθένας να δικαιολογεί την άποψή του.

«Ο Λόγος ήταν το αληθινό το φως, που καθώς έρχεται στον κόσμο φωτίζει κάθε άνθρωπο» (Ιω. 1:9).

«²⁴Κι ο δούλος του Κυρίου δεν πρέπει να φιλονικεί, αλλά να είναι ήπιος απέναντι σε όλους, πρόθυμος να διδάξει, ανεκτικός. ²⁵Πρέπει να παιδαγωγεί με πραότητα τους αντιθέτους για να τους δώσει κάποτε ο Θεός μετάνοια να καταλάβουν την αλήθεια ²⁶και να συνέλθουν ξεφεύγοντας από την παγίδα του διαβόλου, που τους είχε αιχμαλωτίσει για να κάνουν το θέλημά του» (Β' Τιμ. 2:24-26).

Ας μελετήσουμε όσα λέει χαρακτηριστικά ο Φλαβιανός, επίσκοπος Αντιοχείας και συνεργάτης του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, και ας στοχαστούμε εκ νέου όσα είπαμε.

Βήμα Τέταρτο

Ας διαβάσουμε τον σύγχρονο λόγο του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστασίου και ας γράψουμε με τρεις σκέψεις που κάναμε για την προσωπική μας σχέση με τον ζήλο του Θεού:

«Η βία εν ονόματι της θρησκείας, βιάζει την ουσία της θρησκείας. Και κάθε έγκλημα στο όνομα της θρησκείας είναι έγκλημα κατά της ίδιας της θρησκείας. Κανείς δεν έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιεί το λάδι της θρησκείας, για να δυναμώνει τη φωτιά των συγκρούσεων. Η θρησκεία είναι θείο δώρο, που γαληνεύει τις καρδιές, θεραπεύει τις πληγές και φέρνει πλησιέστερα άτομα και λαούς»⁹.

- 1)
-
- 2)
-
- 3)
-

9. Συνέντευξή του στην εφημερίδα «Καθημερινή», 5-11-2018, <http://www.kathimerini.gr/993417/article/epikairothta/ellada/arxiepiskopos-tiranwn-anastasios-sthn-k-8rhskeytikos-ployralismos-kai-eirhnikh-synypar3h>

ΕΝΟΤΗΤΑ 12

Ηθική και πολιτισμός

Γιοχάνες Βερμέερ, *Η αλληγορία της ζωγραφικής*.

Πολιτισμός: η δημιουργία

Πολιτισμός είναι οι δημιουργίες, τις οποίες κανένα άλλο ον πλην του ανθρώπου δεν μπορεί να κάνει. Χαρακτηριστικές πολιτισμικές δημιουργίες είναι η τέχνη, η παιδεία, το πολίτευμα, το οικονομικό σύστημα, οι επιστήμες κλπ. Είναι δηλαδή οι δημιουργίες με τις οποίες ο άνθρωπος κάνει ένα βήμα παραπέρα από τη μηχανιστική ζωή της φύσης και από τη νομοτέλεια της βιολογίας. Ο άνθρωπος δεν επιβιώνει απλώς, βάσει των αυτόματων νόμων της φύσης και των ενστίκτων (όπως τα φυτά ή τα άλλα ζώα), αλλά δημιουργεί συνθήκες και πράγματα, τα οποία δεν θα προκύψουν αν δεν τα σκεφτεί και δεν τα φτιάξει ο ίδιος ο άνθρωπος.

Ο πολιτισμός αφορά τον κοινό βίο, τη συνύπαρξη των ανθρώπων και τη στάση τους απέναντι στους άλλους ανθρώπους και στο περιβάλλον. Ο άνθρωπος αναζητεί νόημα για τη ζωή και την κοινωνία, διαμορφώνει αξίες, ορίζει τι είναι θεμιτό και τι όχι. Αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν διαφορετικοί πολιτισμοί (για παράδειγμα, υπάρχουν πολιτισμοί οι οποίοι έχουν τον θε-

σμό της δουλείας, και πολιτισμοί οι οποίοι θεωρούν δεδομένη την ελευθερία κάθε ανθρώπου). Αλλά όλοι συνίστανται από θεσμούς τους οποίους δημιούργησαν οι άνθρωποι, θεσμούς οι οποίοι δεν ξεφύτρωσαν αυτόματα, όπως τα προϊόντα της φύσης. Αυτό επίσης φαίνεται ιδιαίτερα στην τέχνη. Η τέχνη είναι η χρήση του κόσμου (της πέτρας, των υφασμάτων, των χρωμάτων κοκ) από τον άνθρωπο, τέτοια η οποία δεν είναι δυνατή να προκύψει από μόνη της. Ποτέ ένας πίνακας ζωγραφικής δεν θα «φυτρώσει»! Θα δημιουργηθεί για να εκφράσει ιδέες, αξίες, αισθήματα, μηνύματα.

Τμήμα της Ζωφόρου του Παρθενώνα, 5ος αι. π.Χ.

Πολιτισμοί – στον πληθυντικό

Τον πολιτισμό συχνά τον διαιρούμε σε υλικό (έργα τέχνης, αρχιτεκτονική κλπ.) και σε πνευματικό (παιδεία, αξίες κλπ.). Στην πραγματικότητα βέβαια αυτά τα δύο (υλικά και πνευματικά) αποτελούν αλληλοεπηρεαζόμενες πλευρές της ίδιας ανθρώπινης πραγματικότητας. Συχνά, επίσης, ως πολιτισμό θεωρούμε τα λεγόμενα «υψηλά» πολιτισμικά αγαθά (π.χ. την Ακρόπολη). Όμως είναι ακριβέστερο αν πούμε ότι πολιτισμός είναι όλα όσα εκφράζουν τον τρόπο ζωής μιας

κοινωνίας, είτε «υψηλά», είτε «χαμηλά». Ο τρόπος ζωής μιας κοινωνίας, με τα «καλά» του και τα «κακά» του, αποτελεί τον πολιτισμό του. Όχι μόνο η Ακρόπολη, αλλά και ο τρόπος διατροφής, η σχέση με τα κινητά τηλέφωνα, ο τρόπος οδήγησης κλπ., αποτελούν πλευρές του σημερινού πολιτισμού μας.

Αν μελετήσουμε προσεκτικά τους διαφορετικούς πολιτισμούς, θα διαπιστώσουμε ότι όλοι (ακόμα κι αυτοί που αλαζονικά τους αποκαλούμε «πρωτόγονους» ή «καθυστερημένους») είναι σύνθετες δημιουργίες, με τις αξίες τους και με τα προβλήματά τους. Αυτό είναι ένα σημείο στο οποίο χρειάζεται μεγάλη προσοχή:

Κάθε πολιτισμός εμπεριέχει και «φωτεινά» και «σκοτεινά» στοιχεία. Εμπεριέχει δυνάμεις υπέρ της ανθρωπιάς και δυνάμεις κατά της ανθρωπιάς· ομάδες που ασκούν εξουσία και ομάδες που υφίστανται την εξουσία· τάσεις που φέρουν κάποιους στο επίκεντρο και τάσεις που αποκλείουν άλλους στο περιθώριο· συνθήκες που προωθούν την αγάπη και παράγοντες που την καταδιώκουν. Βάσει αυτών των δεδομένων, λοιπόν, μπορεί να κριθεί κάθε πολιτισμός, δικός μας ή ξένος.

Ευαγγέλιο και πολιτισμοί

Για την Εκκλησία το Ευαγγέλιο δεν είναι προϊόν κάποιου πολιτισμού, ούτε μονοπώλιο κάποιου πολιτισμού. Είναι το μήνυμα του Θεού. Γεννιέται από τις πράξεις του Θεού μέσα στην ιστορία (από τη θεία οικονομία), αλλά διατυπώνεται με τους τρόπους τους οποίους διαθέτουν οι ανθρώπινοι πολιτισμοί. Οι ανθρώπινες γλώσσες, οι τέχνες, οι θεσμοί, όλες οι δυνατότητες των πολιτισμών γίνονται τα εκφραστικά μέσα της αλήθειας: το Ευαγγέλιο κηρύττεται στη

γλώσσα κάθε λαού, οι εικόνες γίνονται με την τεχνοτροπία και τα υλικά κάθε πολιτισμού, έννοιες όπως του πατέρα, του Βασιλέα κλπ. χρησιμοποιούνται για να αποδώσουν τα νοήματα της αποκάλυψης.

Το Ευαγγέλιο χρειάζεται να συναντήσει κάθε άνθρωπο, κάθε λαό και κάθε πολιτισμό, ώστε, κατά κάποιον τρόπο, η ενανθρώπιση του Χριστού να συνεχίζεται παντού, στο εκάστοτε σήμερα. Στη συνάντηση αυτή τα φωτεινά στοιχεία κάθε πολιτισμού γίνονται, κατά κάποιον τρόπο, σάρκα του Χριστού, ενώ τα σκοτεινά στοιχεία του απορρίπτονται. Σκοτεινά στοιχεία είναι οι δομές και οι αντιλήψεις οι οποίες απορρίπτουν την αγάπη, την ελευθερία και την αλληλεγγύη προς τους αδύναμους.

Όταν η ωραιότητα παραπέμπει στην αλήθεια και την αγάπη

«Παράγοντας τον κόσμο από το μηδέν, ο Δημιουργός, σαν θεός ποιητής, συνθέτει τη μουσική Συμφωνία του σε έξι ημέρες [...] και σε κάθε μία από τις πράξεις της “είδεν ότι καλόν”. Το ελληνικό κείμενο της βιβλικής διήγησης λέγει καλόν, δηλαδή ωραίο, και όχι αγαθόν, δηλαδή καλό. Η εβραϊκή λέξη σημαίνει τα δύο ταυτόχρονα (και ωραίο και καλό). [...] Βγαίνοντας από τα χέρια του Θεού, το σπέρμα είναι ωραίο, αλλά αποζητεί την εξέλιξή του, την τόσο ζωηρή και τραγική ιστορία της συνέργειας της θείας και της ανθρώπινης ενέργειας. Κατά τον Μάξιμο Ομολογητή η συμπλήρωση της πρώτης ωραιότητας με το φτάσιμο στην τέλεια ωραιότητα, τοποθετείται στο τέλος και παίρνει το όνομα της Βασιλείας [...]. Εάν, λοιπόν, η [...] Βασιλεία είναι η Ωραιότητα, το τρίτο πρόσωπο τής Αγίας Τριάδος αποκαλύπτεται Πνεύμα της Ωραιότητας. Ο Ντοστογιέβσκυ το κατανόησε καλά. Το Άγιο Πνεύμα, λέγει, είναι η άμεση κατάκτηση της Ωραιότητας, μεταδίδει τη λάμψη της αγιότητας. Γι' αυτό, κατά τον άγιο Γρηγόριο Παλαμά, στους κόλπους της Αγίας Τριάδος το Πνεύμα είναι η προαιώνια χαρά [...] όπου οι τρεις συνέχαιραν. Η περίφημη εικόνα της Αγίας Τριάδας [...] μάς προσφέρει το συναρπαστικό θέαμα αυτής τής θείας Ωραιότητας»¹.

Εργάτες στην ανέγερση του δικαστικού μεγάρου στο Σαιντ Λούις (Μιζούρι), 1928-30.

Όταν η ωραιότητα αντιστρατεύεται την αλήθεια και την αγάπη

Η ωραιότητα μπορεί να είναι ένας τρόπος ώστε να δηλωθεί η ομορφιά της Βασιλείας του Θεού. Για παράδειγμα, ένα ωραίο μοναστήρι που χρησιμοποιεί υλικά (πέτρα και ξύλο) δεμένα με τον περιβάλλοντα χώρο και τη φύση, γεννά αισθήματα γαλήνης και ηρεμίας.

Ωστόσο, η ωραιότητα δεν αποτελεί αυτόνομο κριτήριο, ούτε το ύψιστο κριτήριο. Ύψιστο κριτήριο στην ανθρώπινη ζωή αποτελούν η αγάπη και η ελευθερία, τα οποία κρίνουν ακόμα

1. Αναπλασμένο απόσπασμα από το: Παύλος Ευδοκίμωφ, «Η τέχνη της εικόνας – θεολογία της ωραιότητας» (μτφρ. Κώστας Χαραλαμπίδης), εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993, σσ. 11-12.

και τα υψηλότερα πολιτισμικά επιτεύγματα, όπως π.χ. σπουδαία καλλιτεχνικά και τεχνικά δημιουργήματα, τα οποία όμως πραγματοποιήθηκαν με τη σκλαβιά και την οδύνη ανθρώπων. Ο Χριστός επαίνεσε τον Ιωάννη Βαπτιστή, ο οποίος ήταν ντυμένος με απλά και τραχιά ρούχα, και τον αντιδιέστειλε προς τους αυλικούς των βασιλιάδων, των οποίων τα ρούχα ήταν πολυτελή και καλοδουλεμένα (έργα τέχνης, θα λέγαμε σήμερα): «Τι βγήκατε να δείτε στην έρημο; [...] Μήπως βγήκατε να δείτε άνθρωπο ντυμένο με πολυτελή ρούχα; Αυτοί που φορούν τα πολυτελή ρούχα βρίσκονται στα ανάκτορα»².

Στα τέλη μάλιστα του 4^{ου} αι. ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Θεόφιλος έκτιζε λαμπρούς ναούς, αλλά τους έκτιζε διαπράττοντας αδικίες. Γι' αυτό, τον έλεγχε ο Ισίδωρος Πηλουσιώτης. Έχεις γίνει (του έλεγε) «λιθομανής» και «χρυσολάτρης», διότι κτίζεις «εκκλησία, λαμπρή [...], αλλά με ελεεινά μέσα: με χρηματισμούς από χειροτονίες, με αδικίες [...] και με υπεξαίρεση των χρημάτων που προορίζονται για τους φτωχούς [...]. Δεν χρειάζεται ο Θεός θυσίες που προέρχονται από αδικία. Αντιθέτως, τις σιχαίνεται σαν να πρόκειται για θυσία σκύλου.

Σταμάτα, λοιπόν, και να κτίζεις και να αδικείς, ώστε να μη βρεθεί στην κατάκριση του Θεού αυτό το [λαμπρό] οικοδόμημα. Αιώνια θα στέκει μετέωρο και θα σου καταμαρτυρεί με ποια κακά κτίστηκε, θα σου γυρεύει πίσω τα μεροκάματα που στέρησες και θα συνηγορεί υπέρ όσων έβλαψες»³.

Και βέβαια, κατά τραγικό τρόπο μερικές φορές η τέχνη επιστρατεύθηκε από σκοτεινές δυνάμεις στην υπηρεσία του κακού. Οι Ναζί διακρίνονταν για την αγάπη τους προς την υψηλή τέχνη, στα δε ναζιστικά στρατόπεδα εξόντωσης «απολάμβαναν» τις υπηρεσίες μελλοθάνατων ζωγράφων, ηθοποιών, μουσικών⁴. Παρόμοια, πολλά τυραννικά καθεστώτα χρησιμοποιούν τεχνολογικά επιτεύγματα (ή κάνουν έρευνες οι οποίες προάγουν την επιστήμη), αλλά για να καθυποτάξουν και να εξοντώσουν μέσω αυτών.

Βήματα μάθησης και έκφρασης

Βήμα Πρώτο

Ας καταγράψουμε ποια είναι τα στοιχεία που συνιστούν τον πολιτισμό του ανθρώπου;

.....

.....

.....

.....

.....

2. Ματθ. 11:8.

3. Ισίδωρος Πηλουσιώτης, *Επιστολαί*, 37, PG 78, 205A.

4. <https://faretra.info/2015/07/27/politismos-mousiki-kathimerinotita-ton-nazistikon-stratopedon-sigkentrosis-1933-1945-diastrafi-tis-koultouras-koulтура-diastrafis/>

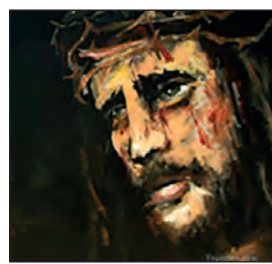
Πώς φανερώνεται ο πολιτισμός του ανθρώπου στον τρόπο με τον οποίο ζει;

Ας σκεφτούμε τον τρόπο ζωής μιας κοινωνίας. Με τα «καλά» της και τα «κακά» της απο-τελεί τον πολιτισμό της. Ας σκεφτούμε δύο παραδείγματα κοινωνιών που γνωρίζουμε, και ας εντοπίσουμε «ηθικά» και «ανήθικα» στοιχεία στον πολιτισμό τους.

Τελικά οι πολιτισμοί είναι διαφορετικοί μεταξύ τους και όλοι είναι σύνθετες δημιουργίες, με τις αξίες τους και τα προβλήματά τους.

Βήμα Δεύτερο

Ο πολιτισμός του Ευαγγελίου δεν είναι προϊόν κάποιου πολιτισμού, ούτε μονοπώλιο κάποιου πολιτισμού. Ας δούμε πώς εικονίζεται ο Χριστός από διάφορους πολιτισμούς, χωρίς να ανα-φέρονται, και ας αναλογιστούμε αν αλλοιώνεται η ωραιότητά Του.

Βήμα Τρίτο

Το Ευαγγέλιο συναντά κάθε πολιτισμό. Είναι σημαντικό να μάθουμε πώς συναντά η Ορθόδοξία έναν πολιτισμό «ξένο», στη μακρινή Ιαπωνία.

Άγιος Νικόλαος Κασάτκιν (1836-1912), ιεραπόστολος στην Ιαπωνία, για τα έθιμα του ιαπωνικού πολιτισμού:

«Οι ντόπιοι πιστοί έχυναν γλυκό πράσινο τσάι πάνω σ' ένα μικρό άγαλμα του βρέφους [Βούδα] και ταυτόχρονα καθάριζαν το πρόσωπο και τα μάτια τους. Είναι κάτι παρόμοιο με τη χρήση του αγιασμού στη Ρωσία. Η ανθρώπινη επιθυμία για εξαγιασμό είναι όντως ισχυρή [...]. Πόσο γεμάτα από ζωή είναι τέτοια ανθρώπινα αισθήματα! Οι άνθρωποι δεν θα έπρεπε να στερούνται ευκαιρίες για να βιώσουν αγνή ευχαρίστηση. [Η Ορθοδοξία] μπορεί να δώσει [στους Ιάπωνες] καινούργιες ζωντανές ψυχές. Παρόμοιους εορτασμούς κάνουν και οι Ρώσοι Ορθόδοξοι Χριστιανοί. Επισκέπτονται τους τάφους των προγόνων τους την παραμονή της Κυριακής του Θωμά, φτιάχνουν στεφάνια από λουλούδια για τις άγιες εικόνες την Πεντηκοστή, μνημονεύουν τους νεκρούς και επισκέπτονται συγκεκριμένες Ορθόδοξες εκκλησίες την ημέρα κάποιας γιορτής [...]. Όλα αυτά ικανοποιούν το θρησκευτικό τους αίσθημα, και προσφέρουν ευκαιρίες για υγιή αναψυχή και ευχαρίστηση»⁵.

Βήμα Τέταρτο

Η ωραιότητα του πολιτισμού μπορεί να είναι ένας τρόπος ώστε να δηλωθεί η ομορφιά της Βασιλείας του Θεού, αλλά δεν αποτελεί αυτόνομο κριτήριο, ούτε το ύψιστο κριτήριο.

Ας παρατηρήσουμε αυτές τις φωτογραφίες και ας αναρωτηθούμε αν η ωραιότητα της μουσικής αλλάζει κάτι στις θηριωδίες των Ναζί στα στρατόπεδα εξόντωσης των Εβραίων και άλλων μειονοτήτων.

5. Βλ. Θανάσης Ν. Παπαθανασίου, Ένας Ιάπωνας δίχως σχιστά μάτια. Νικόλαος Κασάτκιν, ο ευαγγελιστής των Ιαπώνων, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2018, σσ. 51-52.

Γνωρίζουμε πως τα στρατόπεδα
των Auschwitz, Mauthausen, Dachaou,
Buchenwald, Theresienstadt (Terezin) κ.ά.
είχαν μουσική δραστηριότητα.

Ας διαβάσουμε τι έλεγε ο Ισίδωρος Πηλουσιώτης (στα τέλη μάλιστα του 4ου αι). στον πατριάρχη Αλεξανδρείας Θεόφιλο, που έκτιζε λαμπρούς ναούς, αλλά τους έκτιζε διαπράττοντας αδικίες (βλ. παραπάνω). Και ας σκεφτούμε πόσα ερωτήματα γεννιούνται σε μας για όσα ανθρώπινα κατορθώματα και δημιουργήματα θαυμάζουμε, αλλά σχετίζονται με πολέμους και καταστροφές, ή προβάλλουν τους ηγέτες, αγνοώντας τους «απλούς» ανθρώπους που κόπιασαν ή αδικήθηκαν γι' αυτά. Θα μας βοηθήσει το να διαβάσει κάποιος το απόσπασμα του ποιήματος του Μπέρτολτ Μπρεχτ, *Ερωτήσεις ενός εργάτη που διαβάζε*⁶:

«Ποιος έκτισε τη Θήβα την επτάπτυλη;
Στα βιβλία δε βρίσκεις παρά μόνο βασιλιάδων ονόματα.
Οι βασιλιάδες είχανε τις πέτρες κουβαλήσει;
Και τη Βαβυλώνα που την κατέστρεψαν
πολλές φορές
ποιος τόσο πολλές φορές την έκτισε πάλι; [...]

Η μεγάλη Ρώμη γεμάτη ήταν
από αψίδες θριάμβων.
Ποιοι τις είχανε υψώσει;

Πάνω σε ποιους θριάμβευσαν οι Καίσαρες;
Το ξακουστό Βυζάντιο είχε για τους
κατοίκους του παλάτια μόνο; [...]

Πόσα πολλά ιστορήματα!
Πόσα πολλά ερωτήματα!».

Αφού μάθουμε περισσότερα για το τι ισχύει, **όταν η ωραιότητα παραπέμπει στην αλήθεια και την αγάπη και όταν η ωραιότητα αντιστρατεύεται την αλήθεια και την αγάπη**, ας αναλογιστούμε περισσότερο την αμφισημία της ωραιότητας με παραδείγματα από την Αγία Γραφή, προσπαθώντας να πλάσουμε στη φαντασία μας τις ανάλογες εικόνες και να ορίσουμε πώς λειτουργεί το κάλλος σε κάθε περίπτωση:

6. Bertold Brecht, *Ποιήματα* (απόδοση Μάριου Πλωρίτη) εκδ. Κοραντζή, 1935.

- A. Στην Αποκάλυψη ένας άγγελος καλεί τον συγγραφέα της για να του δείξει τη νύμφη του αρνίου στολισμένη με άφταστη λαμπρότητα, με πολύτιμους λίθους και διαφανή υλικά (21: 9, 15-21). Εδώ, το κάλλος ως παραπομπή στην αλήθεια! Όμως, ο ίδιος άγγελος είχε, λίγο πριν, καλέσει τον συγγραφέα για να του δείξει τη Βαβυλώνα, την πόρνη τη μεγάλη, επίσης στολισμένη με πορφύρα, χρυσό και τίμιους λίθους (17: 1). Εδώ το κάλλος ως παραπομπή στην απώλεια!
- B. Ο προφήτης Ναούμ περιγράφει τη Νινευή έτσι: «Η πόρνη και η μάγισσα, που σαγηνεύει με τα κάλλη της και τις μαγείες της τα έθνη» (3: 4).
- Γ. Το κάλλος δεν ήταν στολίδι μόνο των ευσεβών γυναικών Ιουδήθ και Εσθήρ (Ιουδ. 8: 7, Εσθ. 2: 7), αλλά και της Σαλώμης (Ματθ. 14: 6).
- Δ. Το κάλλος μπορεί να είναι αφορμή δοξολογίας, αλλά και αιτία πτώσης: «επειδή ήσουν όμορφος περηφανεύτηκες· επειδή ήσουν δοξασμένος η σοφία σου διαφθάρθηκε. Γι' αυτό σε πέταξα στη γη και σε παρέδωσα στη κοινή θέα των άλλων βασιλιάδων» (Ιεζ. 28: 17).
- Ε. Ο ίδιος ο Χριστός μάς έχει διαβεβαιώσει ότι η σήψη δεν εκφράζεται μόνο με την ασχήμια, αλλά και με περιποιημένους τάφους (Ματθ. 23: 27), οι οποίοι αρχαιολογικά μπορεί να είναι υψηλότερα δείγματα πολιτισμού και αισθητικής!

Κλείνοντας, ας δούμε τη μορφή του αγίου Ιωάννη Προδρόμου, σε μία εικόνα της ομώνυμης Ιεράς Μονής Μέσα Ποταμού στην Κύπρο και στο έργο του El Greco, και ας επιχειρήσουμε να ορίσουμε τα στοιχεία του κάλλους του, της ωραιότητάς του:

Είπε ο Χριστός για αυτόν:

«Τι βγήκατε να δείτε στην έρημο; [...] Μήπως βγήκατε να δείτε άνθρωπο ντυμένο με πολυτελή ρούχα; Αυτοί που φορούν τα πολυτελή ρούχα βρίσκονται στα ανάκτορα» (Ματθ. 11:8).

Επιλογή Βιβλιογραφίας

- Αγόρας Κωνσταντίνος, *Ο Χριστός και οι πολιτισμοί. Έξι μελετήματα θεολογικής ερμηνευτικής*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2017.
- Αλεξόπουλος Ανδρέας, «Μάρτυρας της “έν Χριστῷ σταυρικής ἐλευθερίας”. Αγία Μαρία Σκομπσόβα (1891-1945)», *Σύναξη* 148 (2018), σσ. 12-21.
- Αναστάσιος, αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας (2007). «Ευχαριστία, διακονία, μαρτυρία σε αλληλοπεριχώρηση», *στον ιδίου, Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού*. Αθήνα: Εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, σσ. 185-194.
- Αναστάσιος, αρχιεπίσκοπος Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Συνύπαρξη. Ειρήνη, φύση, φτώχεια, τρομοκρατία, αξίες. Θρησκευολογική θεώρηση*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2015.
- «Ανθρώπινη σεξουαλικότητα». Αφιέρωμα του περιοδικού *Σύναξη* 77 (2011).
- Άρεντ Χάννα, *Η ανθρώπινη κατάσταση. Vita Activa* (μτφρ. Στέφανου Ροζάνη, Γεράσιμου Λυκιαρδόπουλου), εκδ. Γνώση, Αθήνα 1986.
- Wieviorka Annette, *Το Άουσβιτς, όπως το εξήγησα στην κόρη μου* (μτφρ. Κορίνα Δευτερέου), εκδ. Πόλις, Αθήνα 2013.
- Γερούκαλης Δημήτριος, Γουνελάς Σωτήρης, Μουστάκης Αθανάσιος, Μπεκριδάκης Δημήτρης, Πλεξίδας Ιωάννης, *Μετάνθρωπος. Ζώντας σ' έναν ψηφιακό κόσμο*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2018.
- Για την αγάπη* (επιμ. Σταύρος Ζουμπουλάκης), εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2017.
- Γιαγκάζογλου Σταύρος, *Στο μεταίχμιο της θεολογίας. Δοκίμια για τον διάλογο θεολογίας και πολιτισμού*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 2018.
- Γιανναράς Χρήστος, *Η ελευθερία του ήθους*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 32003.
- Γκανάς π. Ευάγγελος, *Ο λύχνος πάνω στη λυχνία. Η Εκκλησία ως εναλλακτική πόλις*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2017.
- Γουέαρ Κάλλιστος, *Αρχή ημέρας. Η ορθόδοξη προσέγγιση της Δημιουργίας*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 2007.
- Γουέαρ Κάλλιστος, *Ένότης εν τη ποικιλία*, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1997.
- Γουέαρ Κάλλιστος, *Ο Ορθόδοξος δρόμος*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 1994.
- Γρηγόριος ιερομ., *Η ιερά εξομολόγησις*, εκδ. Ιερών Κουτλουμουσιανόν Κελλίων Άγιος Ιωάννης ο Θεολόγος, Άγιος Όρος.
- Γρηγόριος ιερομ., *Το άγιον Βάπτισμα*, εκδ. Ι. Κουτλουμουσιανόν Κελλίων Άγιος Ιωάννης Θεολόγος, Άγιον Όρος 1989.
- «Γυναίκα, Ιερωσύνη, Γάμος», Αφιέρωμα του περιοδικού *Σύναξη* 142 (2017).
- Gadamer G., Adorno T.W., Horkheimer M., *Για τον Νίτσε* (μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου), εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2003.
- Girard René, *Εθεώρουν τον Σατανάν ως αστραπήν...* (μτφρ. Ευγενία Γραμματικοπούλου), εκδ. Εξάντας-Νήματα, Αθήνα 2002.
- «Δε θα σιωπήσουμε ποτέ». *Οι προκηρύξεις του Λευκού Ρόδου (1942-1943)* (μτφρ. Θοδωρής Τσομίδης), εκδ. Πατάκη, Αθήνα 2019.
- Ευδοκίμωφ Παύλος, *Ή τέχνη της εικόνας, θεολογία της ωραιότητας* (μτφρ. Κώστας Χαραλαμπίδης), εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1993.
- Ζηζιούλας Ιωάννης, Μητροπολίτης Περγάμου, *Ευχαριστίας Εξεμπλάριον, ήτοι κείμενα εκκλησιο-*

- λογικά και ευχαριστιακά, εκδ. Ευεργέτις / Ι. Ανδρώα Κοινοβιακή Μονή Αγ. Παρασκευής Μαζίου Μεγάρων, Μέγαρα 2006,
- Ζορμπάς Κωνσταντίνος, *Εκκλησία και φυσικό περιβάλλον*, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1998.
- Ζουμπουλάκης Σταύρος, «Το “Σύνоро” και ο Χρήστος Γιανναράς. Η θεολογική πρόταση της αποθηκοποίησης του Χριστιανισμού», στο: *Αναταράξεις στη μεταπολεμική Θεολογία. Η «Θεολογία του Όθου»* (επιμ. Παντ. Καλαϊτζίδης, Θαν. Ν. Παπαθανασίου, Θεόφ. Αμπατζίδης): εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2009, σσ. 315-326.
- Η επιστροφή της ηθικής. Παλαιά και νέα ερωτήματα (επιμ. Σταύρος Ζουμπουλάκης), εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2013.
- Η Καινή Διαθήκη. Το πρωτότυπο κείμενο με μετάφραση στη δημοτική, έκδ. Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας, Αθήνα 1989.
- Η Παλαιά Διαθήκη. Μετάφραση από τα πρωτότυπα κείμενα, έκδ. Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας, Αθήνα 1997.
- Η συγκύρωση (επιμ. Σταύρος Ζουμπουλάκης), εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2014.
- Θερμός π. Βασίλειος, «Το δίλημμα “Ορθοδοξία ή αίρεση” ως πρόβλημα ψυχικής ταυτότητας», *Σύναξη* 59 (1996), σ. 81-87.
- Θρησκεία και πολιτική (επιμ. Σταύρος Ζουμπουλάκης), εκδ. Άρτος Ζωής, Αθήνα 2016.
- Καλλίνικος Κωνσταντίνος, *Χριστιανισμός και πόλεμος*, εκδ. Η περισσότερά / Γρηγόρη, Εν Αθήναις 1963.
- Lang Hans-Joachim, *Οι γυναίκες του μπλοκ 10. Ιατρικά πειράματα στο Άουσβιτς* (μτφρ. Νίκη Eideneier-Αναστασιάδη), εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2019.
- Μπέγζος Μάριος & Παπαθανασίου Αθανάσιος Ν., *Θέματα Χριστιανικής Ηθικής*, Γ΄ τάξης Γενικού Λυκείου, εκδ. ΟΕΔΒ, Αθήνα 1999.
- Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Αλήθεια και ζωή. Από το δόγμα στο ήθος*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήνα 2012.
- Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Χριστιανική ηθική, Α΄, Εισαγωγή, γενικές αρχές, σύγχρονη προβληματική*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004.
- Μαντζαρίδης Γεώργιος, *Χριστιανική ηθική, Β΄, Άνθρωπος και Θεός: Άνθρωπος και συνάνθρωπος: Υπαρξιακές και βιοηθικές θέσεις και προοπτικές*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004.
- Μαυρόπουλος Δημήτρης, «Ήθος και ηθική. Έννοιες ασύμπτωτες», *Σύναξη* 116 (2010), σσ. 42-46.
- Meyendorff John, *Γάμος. Μια Ορθόδοξη προοπτική* (μτφρ. Διαμαντή Αυγουστίδη), εκδ. Ι. Μητροπόλεως Θηβών και Λεβαδείας, Αθήνα 1983.
- Bernanos Georges, *Ημερολόγιο ενός επαρχιακού εφημερίου* (μτφρ. Ιφιγένεια Μποτουρόπουλου), εκδ. Πόλις, Αθήνα 2017.
- Νανάκης Ανδρέας, Μητροπολίτης Αρκαλοχωρίου, «Οικουμενικό Πατριαρχείο. Από την καταδίκη του εθνοφυλετισμού (1872) στον Μακεδονικό αγώνα», *Μακεδονικός Αγών. 100 χρόνια από τον θάνατο του Παύλου Μελά*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2006, σσ. 49-57.
- Νεκτάριος (Κεφαλάς, άγιος), *Μάθημα Ποιμαντικής*, εκδ. Άγιος Νικόδημος, Αθήνα, ανατ. 1972.
- Νεκτάριος Άγιος, *Το Γνώθι σαυτόν*, εκδ. Νεκτ. Παναγόπουλος, Αθήνα, ανατ. 2008.
- Νέλλας Παναγιώτης, *Ζώνον Θεούμενον. Προοπτικές για μια Ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1992.
- Νικολαΐδης Απόστολος, *Φανατισμός. Θεολογική, ψυχολογική, ηθική και κοινωνιολογική προσέγγιση*, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 2012.
- Nietzsche Friedrich, *Ο Αντίχριστος. Ανάθεμα κατά του Χριστιανισμού* (μτφρ. Βαγγέλης Δουβαλήρης), εκδ. Ιδεόγραμμα, Αθήνα 2007.

- Οζ Άμος, *Κατά του φανατισμού* (μτφρ. Ελένη Τσερεζόλε), εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2005.
- Παπαθανασίου Θανάσης Ν., «Αντίσταση, λαϊκή εξέγερση, επανάσταση. Ερωτήματα για την κανονική παράδοση», *Σύναξη* 146 (2018), σσ. 71-83.
- Παπαθανασίου Θανάσης Ν., *Ένας Ιάπωνας δίχως σχιστά μάτια. Νικόλαος Κασάτκιν, ο ευαγγελιστής των Ιαπώνων*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2018.
- Παπαθανασίου Θανάσης Ν., «Η ομορφιά θα καταστρέψει την Εκκλησία;», *Θεολογία* 83.2 (2012), σσ. 199-219.
- Παπαθανασίου Θανάσης Ν., «Θρησκευτική ελευθερία χειμαζομένη. Ανατροπές και νοσταλγίες στις διαδρομές της Ορθόδοξης Εκκλησίας», *Σύναξη* 128 (2013), σσ. 31-47.
- Παπαθανασίου Θανάσης Ν., *Ο Θεός μου ο αλλοδαπός. Κείμενα για μια αλήθεια που είναι "του δρόμου"*, εκδ. Ακρίτας (Εν Πλω), Αθήνα 2018.
- Παπαθανασίου Θανάσης Ν., «Οι εικόνες της Βασιλείας. Κάποια αθέατα του Καβάσιλα και κάποιοι πειρασμοί της Ευχαριστιακής μας θεολογίας», *Σύναξη* 114 (2010), σσ. 13-21.
- Παπαθανασίου Θανάσης Ν., «Προοπτικές της Πατερικής σκέψης για μια θεολογία της απελευθέρωσης», στο: *Βιβλική θεολογία της απελευθέρωσης, πατερική θεολογία και αμφισημίες της νεωτερικότητας*, εκδ. Ίνδικτος, Αθήναι 2012, σσ. 143-168.
- Papanikolaou Aristotle, *Η πολιτική της θέωσης. Η Ορθοδοξία συναντά την δημοκρατία* (μτφρ. Νικόλαος Ασπροούλης), εκδ. Εκδοτική Δημητριάδος, Αθήνα 2015.
- Πατρώνος Γεώργιος, *Γάμος, έρωτας και αγάπη στη θεολογία και τη ζωή*, εκδ. Παρρησία, Αθήνα 2016.
- Πορφυρίου Καυσοκαλυβίτου Αγίου, *Βίος και λόγοι*, εκδ. Ι. Μονής Χρυσοπηγής Χανίων, 2015.
- Ροδίτης Γεώργιος Δ., *Χριστιανισμός και πλούτος*, Αθήνα 2009.
- Σκαλτσής Παναγιώτης, «Λοχεία και καθαρότητα της γυναίκας», *Σύναξη* 77 (2011), σσ. 70-86.
- Σκομπτσόβα, Αγία Μαρία, *Η θυσία του αδελφού* (μτφρ. Μελίτα Αντωνιάδου), εκδ. Δορκάς, Αθήνα 2007.
- Σωφρόνιος αρχιμ., *Άσκησις και θεωρία* (μτφρ. ιερομ. Ζαχαρίου), εκδ. Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 1996.
- Σωφρόνιος αρχιμ., *Ο άγιος Σιλουανός ο Αθωνίτης*, εκδ. Ι. Μονής Τιμίου Προδρόμου, Έσσεξ Αγγλίας 1988.
- Τάσης Θεοφάνης, *Η επιμέλεια εαυτού στην εικονιστική κοινωνία*, εκδ. Αρμός, Αθήνα 2017.
- «Τεχνολογία και Ανθρωπολογία: Μια κρίσιμη σχέση». Αφιέρωμα του περιοδικού *Σύναξη* 147 (2018).
- Το Γεροντικόν, ήτοι αποφθέγματα αγίων γερόντων* (επιμ. Π. Β. Πάσχου), εκδ. Αστήρ, Αθήνα 1970.
- Τριβυζαδάκη Αγγελική Α., «Η σκηνή της φιλοξενίας του Αβραάμ στη βυζαντινή εικονογραφία», *Θεοδρομία* 4 (1999), σσ. 111-113.
- Φαράντος Μέγας Λ., *Δογματική και Ηθική. Εισαγωγικά*, Αθήναι 1973.
- Φλαβιανός Αντιοχείας, «Για το ότι δεν επιτρέπεται να αναθεματίζουμε ζωντανούς ή πεθαμένους», *Σύναξη* 140 (2016), σσ. 26-29.
- Fromm Erich, *Να έχεις ή να είσαι* (μτφρ. Ουρανία Τουτουντζή), εκδ. Διόπτρα, Αθήνα 2016.
- Φρομ Έρικ, *Ο φόβος μπροστά στην ελευθερία* (μτφρ. Δ. Θεοδωρακάτος), εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1971.
- Φρομ Έρικ, *Το δόγμα του Χριστού* (μτφρ. Δ. Θεοδωρακάτος), εκδ. Μπουκουμάνη, Αθήνα 1974.
- Φύλο και θρησκεία. *Η θέση της γυναίκας στην Εκκλησία* (επιμ. Παντελής Καλαϊτζίδης, Νίκος Ντόντος), εκδ. Ίνδικτος, Αθήναι 2004.
- Harnack Adolf, *Η χριστιανική θρησκεία και το στράτευμα κατά τους τρεις πρώτους αιώνες* (μτφρ. αρχιμ. Μελέτιου Π. Κουράκλη), Αθήνα 2007.

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

